

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

20. évfolyam, 2011. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Pomogáts Béla* (elnök), *Miskolczi Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

HU ISSN 1215–2684

Válogatásunk kiadványai

Blätter für deutsche und internationale Politik (Németország)	Nationalities Papers (Anglia)
British Journal of Political Science (Anglia)	Osteuropa (Németország)
Europa-Asia Studies (Anglia)	La Revue Internationale et Strategique (Franciaország)
Futures (Anglia)	Scandinavian Political Studies (Norvégia)
Global Society (Anglia)	
Journal of Balkan and Near Eastern Studies (Anglia)	Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

IRODALOM ÉS TÖRTÉNELEM – A ROMÁN-MAGYAR

TÖRTÉNELMI VEGYES BIZOTTSÁG ÜLÉSE

Edroiu, Nicolae: Megnyitó	7
Muresanu, Camil: Történetírás és irodalom	9
Borsi-Kálmán Béla: A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével	14
Pomogáts Béla: Magyar-román értelmiségi találkozó 1990 tavaszán	34
Kántor Lajos: Történelem – alul- és felülnézetben	41

MŰHELY

Tóth Judit: A kisebbségek kulturális jogai Magyarországon a nemzetközi vállalások tükrében	47
Kiss Zsuzsanna Éva: Az államnyelv elsajátításának oktatáspolitikai akadályai a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben.....	73

KRITIKA

Szatmári Zsuzsanna: Oroszország a XXI. században	110
Doncsev Toso: A civilizáció gördülő kereke	118

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Motyl, J.A.: Miért lehetséges „KGB” néven bárnt nyitni? A kétpólusú moralitás következményei (Juhász Gergely Ákos).....	122
Senghaas, D.: „Igazságos háború” helyett igazságos békét! (Komáromi Sándor).....	129
Lennert, M.-Robert, J.: Európa területiális jövőképei: Trendek, versengés vagy kohézió (Juhász Gergely Ákos).....	131
Burgess, P.J.-Shahrbanou, T.: A két Európa humánbiztonsági története (Juhász Gergely Ákos).....	135
Caroll, D.: Mennyire lehet válogatós az Európai Unió az új tagállamok kiválasztása kapcsán? (Dézsi Tímea)	139
Bochsler, D.: A pártok országossá válása a posztkommunista államokban (Juhász Gergely Ákos).....	141
Esparza, D.: Nemzeti identitás és a Másik: az EU a cseh tudatban (Dézsi Tímea)	146
Wiedemann, Ch.: A Szubszahara migrációja mint fejlődésgátló tényező (Komáromi Sándor).....	148

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Bertho, A.: Felkelések a világban 2009-ben: a düh etnográfija (Kakasy Judit)	151
Tsurumi, T.: „Nem angyal, nem démon, csak ember”: az anti-esszencializmus és ideológiai momentumai az orosz cionista értelmiség körében (Juhász Gergely Ákos).....	154

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Gyárfásóvá, O. – Kaps, C. – Walther, R.: „Nemzeti licit” a magyar-szlovák kapcsolatokban (Komáromi Sándor)	159
---	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Bowyer, B.T.: A fehér rasszista véleményeket meghatározó környezeti tényezők Angliában (Dézsi Tímea)	163
Gudbrandsen, F.: A kormány pártösszetételének hatása a bevándorlása: a norvég példa (Dézsi Tímea)	166

KISEBBSÉGI JOG

Habermas, J.: „Emberi méltóság” intézményes foglalatban: az emberi jogok (Komáromi Sándor)	169
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Nikžentaitis, A.: Nemzeti önkép és történetpolitika Kelet-Európában 1989 után (Komáromi Sándor)	171
--	-----

CONTENTS**ESSAYS****LITERATURE AND HISTORY – MEETING OF THE ROMANIAN-HUNGARIAN HISTORICAL JOINT COMMITTEE**

Edroiu, Nicolae: Keynote lecture on the activities of the Romanian – Hungarian historical joint committee	7
Muresanu, Camil: Historiography and literature	9
Borsi-Kálmán, Béla: Romanian society and public life in the 1850s and '60s as viewed by Hungarian (Kossuth)-emigrants, especially in the writings of Sándor Veress and Józsa Oroszhegy	14
Pomogáts, Béla: The meeting of Hungarian – Romanian intellectuals in the spring of 1990	34
Kántor, Lajos: Viewing history from above and from a worm's view	41

WORKSHOP

Tóth, Judit: Cultural Rights of Minorities in Hungary on the ground of international undertakings	47
Kiss, Zsuzsanna Éva: Obstacles in the educational policy in learning the state language in the Upland, Voivodina and Transylvania	73

CRITIQUE

Szatmári, Zsuzsa: Russia in the 21th century	110
Donceev, Toso: The wheels of civilisation	118

REVIEWS**NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC DEVELOPMENTS**

Motyl, J.A.: Why is the 'KGB' bar possible? Binary morality and its consequences (Gergely Ákos Juhász)	122
Senghaas, D.: Just peace instead of 'just war'! (Sándor Komáromi)	129
Lennert, Moritz and Robert, Jacques: The territorial futures of Europe: 'Trends', 'Competition' for 'Cohesion' (Gergely Ákos Juhász)	131
Burgess, P.J.-Shahrbanou, T.: The Human Security Tale of Two Europes (Gergely Ákos Juhász)	135
Caroll, D.: How selective should the European Union be when selecting its future members? (Tímea Dézsi)	139
Bochsler, D.: The nationalization of post-communist party systems (Gergely Ákos Juhász)	141
Esparza, D.: National identity and the Other: imagining the EU from the Czech Lands (Tímea Dézsi)	146
Wiedemann, Ch.: The migration in the Sub-Sahara region as a feature obstructing development (Sándor Komáromi)	148

CULTURE OF MINORITIES

Bertho, A.: Uprising in 2009: the ethnography of anger (Judit Kakasy)	151
---	-----

Tsurumi, T.: „Neither angels, nor demons, but humans”: anti-essentialism and its ideological moments among the Russian Zionist intelligentsia (Gergely Ákos Juhász).....	154
COOPERATION OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN PEOPLES AND STATES	
Gyárfásová, O. – Kaps, C. – Walther, R.: ‘National licitation’ in the Hungarian – Slovakian relationships (Sándor Komáromi)	159
MINORITY POLICY	
Bowyer, B.T.: The Contextual Determinants of Whites’ Racial Attitudes in England (Timea Dézsi)	163
Gudbrandsen, F.: Partisan Influence on Immigration: The Case of Norway (Dézsi Timea)	166
MINORITY RIGHTS	
Habermas, J.: The institutional setting of ‘Human dignity’: human rights” (Sándor Komáromi).....	169
HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
Nikžentaitis, A.: National consciousness and historical policy in Eastern Europe after 1989 (Sándor Komáromi).....	171

TANULMÁNYOK

Irodalom és történelem – a román–magyar történelmi vegyes bizottság ülése

Nicolae Edroiu

Megnyitó

Keynote lecture on the activities of the Romanian – Hungarian historical joint committee

The Romanian co-chairman of the joint committee offers an overview of the activities of the committee since its statutory meeting in Bucharest in 1970. There have been twenty committee meetings on the major topics of the historiography of the two countries, from agrarian history to history of politics, from educational to the religious history with special interest on the interaction of the history and literature of the two countries.

A Román–Magyar Történelmi Vegyes Bizottság negyvenéves tevékenységét tudhat maga mögött. A bizottság alapjait 1969-ben rakták le, az alapító ülést 1970. július 3-án tartották Bukarestben. Egy évvel később megrendezték a bizottság első ülését Budapesten, „A romániai és a magyarországi történelmi kutatások fejlődése az utolsó évtizedben (1960–1970). Eredmények és kilátások” címmel.

Hasonló körülmények között érdemes megemlékezni a korábbi 20 bizottsági ülésen elhangzott témákról és főszereplőikről.

A tudományos viták mindkét ország történetírását érdekelték, az agrártörténettől a politikatörténetig, a művelődéstörténettől a vallástörténetig, egészen Európa látomásáig és a másik etnikai csoportról alkotott képig a román és a magyar művelődésben és történetírásban. 2006-ban az ember és a természet közötti kapcsolatot mutatták be a történelem folyamán a mi két nemzetünk geopolitikai térségeiben, és most a történelem és az irodalom kölcsönhatásait követjük esettanulmányokkal, amelyek a román és a magyar művelődési–művészeti területekhez tartoznak.

A viták kovásza a bizottság két elnöke volt, egyrészt Camil Mureșanu és Ștefan Pascu, másrészt Elekes Lajos és Mocsy Lajos, valamint az utóbbi évtizedek fáradhatatlan történész- kollégája, Szász Zoltán. Hozzájuk társultak a két fél alelnökei, Alexandru Porțeanu és Paul Niedermaier,

Miskolczy Ambrus kolléga, majd a bizottság titkárai, Stelian Mândruț és utóbb Miskolczy Ambrus.

A bizottsági ülések programjait áttekintve, amelyek az elmúlt négy évtized tevékenységét tárják fel, megállapítottuk, hogy több értékes tudományos előadás és hozzászólás hangzott el ezeken, amelyek egyes jelentős és reprezentatív román és magyar történészekről származnak, és amelyek keresztül a közös viták és megnyilvánulások minősége növekedett. A bizottság első két ülésének (1971, 1972) dolgozatait a Román Akadémia kiadója, Dan Berindei, a vegyes bizottság akkori román titkárának gondozásával 1977-ben megjelentette. Ez egy példaértékű erőfeszítés volt, amelyet követnünk kell, részemről biztosítom, hogy részt vállalom a tudományos előadások szövegének kiadásában, amelyek a bizottság jövőbeni ülésein fognak elhangozni.

*Camil Mureșanu*¹

Történetírás és irodalom Historiography and literature

In old times historiography and literature were not separated from one another, the separation developed gradually. Till the 16th – 17th cc historiography was not able to fulfil the task of moulding society, that became possible only since the 19th c. Due to the changes, the style of present day historiography departs from that of literature. The relationship between literature and history is reflected in the fact that the former is characteristically aiming at general understanding while the latter can be characterised as an emotional and cognitive genre.

A régi időkben a történetírás és az irodalmi alkotás kevéssé vagy egyáltalán nem különült el egymástól. Századok, ha nem éppen évezredek teltek el az utóbb majd „művelődés”-nek nevezett fejlődésben, amíg a valós – vagy annak tekintett – események, tények ábrázolásának, valamint a fikatív dolgok elbeszélésének megkülönböztetése megtörtént. E között a két írásirányzat közötti viszonyt autoriter módon szabályozta a mitológia.

Fokozatosan kialakult a különbség a valós és a képzeletbeli tények ábrázolása között. Ez a különbség igencsak homályosan körvonalazódott, hiszen a verifikáláshoz a vizsgálati módszerek hiányoztak. A mentális képesség az ellenőrzéshez nem volt elegendően agresszív, és hosszú ideig megvolt az esélye annak, hogy a valóság rajzát vagy magát a valóságábrázolás szándékát aláaknázza.

A szükséges módszereknek a kialakítása a speciális diszciplínák fejlődésében mutatkozott meg. A XVI., de főként a XVII. században ezek jelentették az utat, amelyen a történetírás elindult abba az irányba, hogy tudományos jelleget ölthessen. A klasszikus ókorban, a folyamat körvonalazódása előtt a történetírás nem sokat törődött a valóság adekvát megismertetésével; mivel formáló és etikai szerepet tulajdonított az elbeszélte tényeknek, ezért a tényeket válogatás nélkül vegyítette a képzeletbeli és a mitikus elemekkel.

Thuküdidész vagy Polübiusz azt hitték, hogy az írott történelemből az emberi viselkedéshez készíthetnek útmutatót: írásaikat a követhető vagy elutasítható modellek forrásának, egy maxima-szótárnak szánták. Polübiusz megelőlegezte a történelmi folyamatok egyfajta törvényjellegét akkor, amikor ciklikus menetüket sugallta.

¹ Akadémikus, George Baritiu Történelmi Intézet, Kolozsvár

Mindezekkel a példafelmutató és a javaslatadó történetírás továbbra is használta az irodalmi jellegű teremtést, a szerzői képzelet elemeinek alkalmazását. Legjellemzőbb példái azoknak a nagy és magasztos beszédeknek a leírásai, amelyeket valós történeti személyiségeknek tulajdonítottak.

A XVI–XVII. századig a történetírás azonban mégsem tudta teljesíteni azt a szándékot, hogy formáló, etikai szerepet töltsön be, ugyanis ilyen szerepet csak akkor tölthetett volna be, ha a fejlődés, a haladás gondolatát egyesíti a tárgyilagos valóság bemutatásával. Az erre vonatkozó irányelvek azonban hiányoztak, így minden efféle eszmefuttatás szubjektív, vitatható és elutasítható volt már a korabeli közönség számára is.

A felvilágosodás korszakában a történetírás még egy lépést tett az olvasók ítéletalkotásának befolyásolása felé: az erkölcsi imperatívuszokat, amelyek a történetírás eddigi velejárói voltak, most a társadalom, az állam és az ember jobbra tételének gyakorlatias eszméje váltotta fel az észre, a józan ítélőképességre hivatkozva, hiszen ez közelebb állt a tapasztalati valósághoz, mint az erkölcsi normák.

A történetírás csupán a XIX. században – amely sok szempontból a tudomány századának nevezhető – tett arra erőfeszítéseket, hogy elismerjék mint tudományt. Ekkor már nem korlátozódott a cselekedetek követésére és valóságuk igazolására, célt tulajdonítva nekik, hanem az események közötti oksági kapcsolatok felderítésére törekedett, és az ezzel kapcsolatos törvényszerűségeket igyekezett feltárni. A történelmi változások efféle okozati magyarázata a természeti és a társadalmi törvények egységének posztulátuma alapján a fizikai természet és a társadalmi-szellemi természet azon lényegi azonosságait keresi, amelyekből a haladás lehetősége is származik.

1917 után, de még inkább 1945 után egy sor politikai körülmény erősítette azt a felfogást, amely a történetírásnak tudományos jelleget tulajdonított, beleértve az események előrejelzésének képességét, s egyúttal besorolta a törvények világába.

1989 és az ezt követő évek a politikai-társadalmi rendszerek válságával egyidejűleg elsöpörték a marxizmus talaján álló, a csalhatatlan szerepében tetszelgő, kétségbevonhatatlan érvényű igazságokat kinyilatkozó történetírást is. Megdőlt a társadalomfejlődést az oksági determinizmussal összekötő tézisrendszer, a társadalmi törvények állandóságába és a történetírás előrelátó képességébe vetett hit, illetve a történetírás (egy kvázi matematikai modellszerű) szigorúan tudományos diszciplína jellege.

Ezeknek a változásoknak a következtében az újabb történetírásban már nem mutatkozik a pozitivisták szigorúság ismert visszafogottsága az irodalmi nyelvezettel szemben. A történetírás visszatér ahhoz a nézethez, hogy a nyelv, a stílus a történész ízlésének, felkészültségének ügye.

Ahhoz azonban, hogy hitelessége ne csorbuljon a stílusjátékok felhasználása vagy az azzal való visszaélés révén, a mai történetírás egyre nagyobb figyelmet szentel saját autonóm nyelvezetének, azaz igyekszik egyértelműen definiálni a kifejezetten történész szaknyelvezet kategóriájába tartozó kifejezéseket. Ezzel egyúttal kísérletet tesz a történelmi értékelések kifejezéseiben meghúzódó kétértelműségek kiküszöbölésére is.

E kérdéskörrel összefonódva bontakozott ki az utóbbi idők egyik legizgalmasabb polémiája: lehet-e objektív-e a történeti megismerés vagy eredendően szubjektív?

A történetírás és az irodalom elkülönülése a XIX. század közepéig mintegy magától értetődőnek számított. Azonban úgy 100-150 év óta terjed az a nézet, hogy a történeti megismerés folyamata nem mentes a szubjektivitástól, mivel közvetett, kutatásokon, jeleken alapuló, másodlagos megismerés. Amire persze lehet azt válaszolni, hogy az életben egyébként is minden tapasztalás alapján véve szűrés, nem pedig egy változhatatlan és totális percepció.

A kérdésnek reveláns – bár nem teljesen meggyőző – felvetését Benedetto Croce 1893-ban a *La storia ridotta sotto il concetto generale dell'Arte* című filozófiai értekezése tartalmazta.

A művészet – írta Croce – az egyedi világ intuitív víziója; nem csupán affektív, érzelmi tevékenység, hanem egyben tudati, kognitív tevékenység is.

A tudomány – éppen ellenkezőleg – az általános megismerésére törekszik.

A történetírás egyedinek látszó tényekkel foglalkozik; az a kauzalitás, amellyel operál, alapján véve a különálló tények közötti egyedi kapcsolatok feltárására irányul.

Következésképpen a történetírásnak és a művészetnek azonos lényegük van, amely az individuálisnak megérezéséből és felmutatásából áll, de sok különbözőséggel, mint pl.: a művész azt mutatja be, amit ő látott, a történész viszont megpróbál megbizonyosodni arról, hogy ő olyasmit lát, ami igaz is. A művészet a leghatékonyabban meséli el, a történetírás pedig a realitást, amely benne van a lehetségesnek a szférájában – ez viszont implikálja, magába foglalja a történetírásnak a művészetbe tartozását.

Későbbi írásaiban Croce már valamivel kevésbé volt merev. Elismerte a mérlegelés, a körültekintés súlyát a történeti műben, amit a gondolkodás, a reflektálás aktusa jelent, az, amitől a művészet akár mentesülhet, amennyiben az utóbbi nem tűzi ki célul a valós és a lehetséges közötti distinkciót.

Sokkal később Croce arrafelé hajlott, hogy egyfajta autonómiát, elsőbbséget tulajdonítson, engedélyezzen a történetírásnak szemben a tudománnyal, filozófiával és a művészettel.

Vicóra hivatkozva Benedetto Croce az individuális és egyetemes típusú értékelések fúziójával, összenövésének demonstrálásával próbálkozva – úgy tűnik, a történelemnek (helyesen: a történetírásnak) a kognitív tevékenységet jellemző valaminő „eredeti jelenség” minőséget akar tulajdonítani.

A történelem tudomány jellegével kapcsolatos fenntartásokat, az irodalomhoz való közelítésének tendenciáját egyes történészek a XX. században is hangsúlyozták.

G. M. Trevelyan a *Clio is a Muse* c. esszéjében a pozitivistá exponens J. B. Buryvel polemizált, előadva, hogy a történetírásnak joga van érzelmi elemeket is magában foglalni, mivel tudományos jellege mellett nevelési-oktatási oldala is jelentős.

Nevelési – abban az értelemben, hogy az embert képessé teszi elgondolkodni a múltján, s ezzel saját magáról elmélkedni. „Minden önvizsgálat – jelenti ki – oktatási momentumot hordoz magában.”

A történelem – mondja még – nem tud egyetemes érvényű oksági törvényeket rögzíteni. „Ha netán tudna is ilyet, ezek nem volnának érdekesek, mivel nem az ember fejlődése, hanem alkotásai, teremtései képezik a történelem legfőbb, nagy vonzerejű témáit.” Az „eltűnt idő keresése” valójában „a múlt értékei idejének” az újra megtalálását jelenti, amely idővel szemben a jelen, a ma elismeri a saját affinitását.

Hallatszottak olyan hangok is, amelyek kétségbevonták a múlt tényei- nek a történész által való objektív megismerhetőségét. Charles Austin Beard egyik ismert felszólalásában az amerikai történészek kongresszusán, határozottan állította, hogy a történész nem független megfigyelője a múltnak, nem lehet azzal szemben tárgyilagos, mint például a kémikus a természeti jelenségekkel, folyamatokkal szemben.

Az emberi történések értékelő megállapításokra készítetnek, opciós választásra. Még egy kutatási téma kiválasztása is a történész énjéről nyújt felvilágosítást. A múlt faggatása tudatosan vagy öntudatlanul annak szól, ami a mában foglalkoztat, nyugtalanít bennünket. A közömbösség, a semlegesség nem erény a történetírásban, hanem a történész saját énjének megtagadása. A dokumentumokban nem egy halott világgal találkozunk, hanem életjelekkel, emberi alkotás jeleivel. Henri Irénée Marvounak van egy tömören egyszerű, de annál szuggesztívabb formulája: „a történelem találkozás egy másikkal”.

A történetírás megítélése sohasem volt egységes, és mind az elutasítók, mind a pártfogók között kiváló elméket találhatunk. Descartes azt mondta, hogy amikor túlságosan kíváncsiak vagyunk arra, mi is történt az előző évszázadokban, akkor rendszerint túl közömbösek maradunk azzal szemben, ami saját századunkban megy végbe. A konzekvens providencializmus álláspontjáról fogalmazó Bossuet szerint pedig haszontalan azokra

a bolondságokra időt pocsékolni, amelyek egy halandó eszét megjárták, ez hasonló ahhoz, mint időzni az Isten által már széttört ikonok fölött.

Barthold Niebuhr viszont dicsérte a történetírást, mint ami „közvetítője az örökkévalóságnak, titokzatos képesség, mely segít végbevinni a régen elveszett felfedezésének a csodáját.”

Bárhogy is van, tény: az ember a történelem iránt nem csupán intellektuális kíváncsiságból, hanem lelki ösztönzések miatt is érdeklődik. A történelmi mű gazdag tárházát nyújtja a történéseknek, annál erősebb érzelmi hatással, minél inkább hordozza magán a hitelesség bélyegét. A történetkutatásnak a kultúra rendszerében kivívott autonómiája, a múlt hatalmas tényanyagának napfényre hozatalában elért eredményei valamelyest megfordították a történelem és irodalom közötti hajdani viszonyt. „Annak az emberi tapasztalatnak, kísérletnek a megismerése, amelyet egy valós időben valóságos emberek éltek meg, megtermékenyítette a költő vagy regényíró alkotó képzeletét” (H. I. Marrow).

És még néhány sommás következtetés:

A humán valóság, kritikusan vizsgálva, a történelem menetének birtoka.

A történelem az emberi kreativitás összetevője, tehát hozzá tartozik mint olyan, következképpen a művészete is.

Létezésében az emberben van valaminő partikuláris: változó és mulandó, egy tragikus alap, de ugyanúgy van benne valami szükségszerű, univerzális és örök.

Meséje egyaránt valósít meg művészi és tudományos feltételeket.

Borsi-Kálmán Béla

**A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években
a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével – főként Veress Sándor
és Oroszhegyi Józsa munkáiban¹**

**Romanian society and public life in the 1850s and '60s as
viewed by Hungarian (Kossuth)-emigrants, especially in the
writings of Sándor Veress and Józsa Oroszhegy**

*Mottó: a múltat be kell vallani
(József Attila)*

The author is one of the leading authorities of the history of interaction and cooperation between Romania and Hungary. He points out that the observations of the Hungarian outcasts are worthy of the interest of historians, that their memories represent historical sources still undiscovered in shedding light on one of the most turbulent periods of Romanian history.

Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc leverése után Európának alig maradt olyan szöglete, ahová, ahová – menedéket és megélhetést keresve – a magyar (Kossuth-)emigráció némely csoportjai el ne jutottak volna. E tömeges kivándorlás okai sokrétűek. Mindenekelőtt, ahogyan az ilyesféle véres erőszakokkal leverett és elnyomott mozgalmak után történni szokott, a „győztesek” megtorló intézkedései, az eluralkodó félelem s a politikai bizonytalanság ad vándorbotot Kossuth katonái (tisztejei és követői) kezébe, valamint a minden legyőzöttben tovább élő remény: alkalmas helyen és időben mindent újra kezdenek, még ha ez a remény álomszerű s az esély igen csekély is.

¹ A Magyar–Román Történelmi Vegyes Bizottság és az MTA Történettudományi Intézete által rendezett Irodalom és történelem című tudományos ülészen 2010. október 5-én – *Az 1849 utáni első évtizedek román valósága Oroszhegyi Józsa és Veress Sándor munkásságában* címen – elhangzott előadás szerkesztett és jelentősen bővített változata.

² Vö. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983 (a továbbiakban: Bona 1983.), Zrínyi Katonai Kiadó (harmadik átdolgozott, javított kiadás: Budapest, 2000, Heraldika Kiadó); Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988, Zrínyi Katonai Kiadó; Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49 évi szabadságharcban*. I-II-III. Budapest, Heraldika Kiadó, 198-1999.

Így esett, hogy „az ínséges magyar menekvők”³ bizonyos csoportjai Moldvában és Havaselvén próbáltak szerencsét s több-kevesebb ideig a Török Birodalom e távoli tartományainak vendégszeretét vették igénybe, sőt többen közülük életük hátralévő részét is ott töltötték. E magyar számkivetettek legnagyobb számban Bukarestben telepedtek le, de éppúgy megtaláljuk őket Ploiești-ben, Galacon, Brăilában, mint Bákóban (Bačau) és a moldvai „fővárosban” Jászvásárott (Iași); vagyis gyakorlatilag a Fejedelemségek egész területén.

Sőt, némelyek közülük még az Isten háta mögötti Dobruzsába is elvetődnek, mint jelen előadásunk egyik főszereplője, Veress Sándor (Sarkad, 1828 dec. 3–Bukarest, 1884. okt. 27.),⁴ aki először 1856-ban – megfelelő sztambuli ajánlólevél birtokában – földbérlőként (arendásként) próbálkozik az akkor még török fennhatóság alatt lévő végvidéken,⁵ közelebbről a Tulcea környéki bolgár–román vegyes lakosságú *Nalbant* nevű falucskában, majd esztendővel később nem túl jövedelmező mészárszéket nyit a hirtelen stratégiai fontosságúvá vált Tulceaban. Ui. a krími háborút lezáró 1856-os párizsi béke egyik rendelkezése a dunai hajózás megkönnyítését s technikai feltételeinek megteremtését előirányzó *Duna-bizottság* idetelepítése volt. Ez pedig – rak-tárosként, tolmácsként, netán hírszerzőként⁶ – ideig-óráig jó néhány magyar számkivetettnak biztosított kenyérkeresetet.⁷

³ Klapka György kifejezése, amely Kossuth Lajosnak a „moldvai helyzetről” – főként a Tábornok 1861. február 17-i beszámolója alapján kialakított – összegzésében idézet formájában olvasható. A szövegösszefüggés: „A fejedelemségekben újlag kedvezőtlen fordulat állott be. A *Cogolniceanu*-miniszterium kényszerített egy osztrák-érzelmű miniszteriumnak adni helyet. *Sumulceakii* [recte: Hurmuzacht], az új cultusminisztert az egész világ osztrák ügynöknek ismeri. S mi volt a vád, melylyel a moldvai kamarák az előbbi miniszteriumot megtámadták? Az, hogy nyomorult három piaster napi segélyt adott az ínséges magyar menekvőknek a Szereth völgyében! *Ez mindent megmond*. Hogyan bizhassunk ezen országban? Miként várhassuk, hogy *Couza* minket támogatni fog?... Minden oldalról árulók által vagunk körülvéve.” Lásd Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból. Harmadik kötet. A remény és csapások kora*. Budapest, 1882, Az Athenaeum R. Társulat kiadása, 251–252. (kiemelések az eredetiben. Ugyanitt jegyezzük meg, hogy a kistanulmányban szereplő idézeteket minden esetben az eredeti helyesírás szerint közöljük!)

⁴ Vö. Bona 1999/III., 453. Életéhez és tevékenységéhez lásd bővebben Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Bukarest, 1976, Politikai Könyvkiadó (Testamentum), valamint Beke György: Veress Sándor, a Kossuth-emigráció Mikes Kelemenje, in uő.: *Kossuth-emigráció Bukarestben. Magyar emlékiratok a régi Romániában*. Budapest, 1998, KÖZDOK (Közlekedési Dokumentációs Kft.), 56–76. (Vö. Borsi-Kálmán Béla: Egy erdélyi író-riporter nyomdokain. Beke György: Szigetlakók; Boltívek teherbírása; Kossuth-emigráció Bukarestben. *Kortárs*, 1999/6., 100–105.)

⁵ Vö. Catherine Durandin: La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de Dobroudgea. *Cahiers du monde russe et soviétique*, XX (I), janv.-mars 1979, 61–77.; Constantin Iordachi: Citizenship, Nation-and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878–1913. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, Number 1607 (Center for Russian & East European Studies, University Center for International Studies, University of Pittsburgh)

⁶ A kistanulmányban szereplő számkivetettek közül ismereteink szerint Berzenczey László, Buda Sándor és Kajdácsy Antal esetében merült fel az osztrák, illetve a román hatóságokkal való együttműködés (többé-kevésbé bizonyított) gyanúja.

⁷ Lásd erről bővebben Veress Sándor: *A magyar emigratio a Keleten*. II. köt., Budapest, 1878, Az Athenaeum R. Társ. Kiadása, 189–209. (a továbbiakban: Veress 1878/I-II.)

Jelenlétük különben sem nem szokatlan, sem nem előzménytelen. Hosszú évszázadok óta éltek itt különféle magyar csoportok, kivált székelyek, akik kisiparosként, kőművesként, ácsként, kerék- és kocsigyártóként keresték kenyerüket. De gyakran közülük kerültek ki a bérkocsisok, szekeresek és az idénymunkások, valamint (a legutóbbi időkig) nagyon keresettek voltak a székely cselédek, házvezetőnők, szobalányok, dajkák, szakácsnők⁸ is. (Olyannyira, hogy még az is megesett: némely bojárfiak-és kiasasszonyok még többé-kevésbé magyarul is megtanultak.)⁹ Számuk az egyik magyar emigráns, Veress Sándor szerint csak Bukarestben több mint tízezerre rúgott, s mintegy félszázezerre tehető az egész – 1959. január 24-én egyesült/egyesített – országban.¹⁰ S akkor még nem is említettük a magyar nyelvű moldvai katolikusokat, a környező román lakosság által „pápstáknak” nevezett csángókat.¹¹ Származásuk már akkor is vita tárgya volt, s ez épp napjainkban újult ki mind Romániában, mind a „szomszédos baráti országban”¹² – vagyis Magyarországon.¹³

Nem tekinthető tehát megalapozatlannak a magyar emigráció vezetőinek az a reménye, hogy egy újabb délkelet-európai konfrontáció esetén a két román fejedelemség támaszpontként, sőt katonai hídfőállásként használható a tervezett akciók számára. Elegendő egyébként a térképre pillantani, hogy meggyőződjünk róla: az egyetlen terület, ahol elvileg azonnal mozgósítható kompakt magyar lakosság él, a Székelyföld – s amely emiatt

⁸ Lásd Veress Sándor: *Románia története*, kézirat, 214 f. ló, MTA, Kézirattár (Ms. 10.491/7, a továbbiakban Veress-kézirat), 57., 99–102. f. ló. A máig kiadatlan, rendkívül értékes dokumentumra néhai Demény Lajos (Filipuşu Mic [Kisfülpös], 1926. október 22.–Bukarest, 2010. november 19.) hívta fel figyelmemet, amelyért csak így, ez év november 19-én bekövetkezett halála után néhány héttel, róhatom le köszönetemet. (B-K.B.) (Megjegyzendő, hogy Beke György szintén hivatkozik a Veress-kézírra, s a következőképpen jelöli: *Románia*. Történelmi dolgozat a román nép kialakulásától 1862-ig, noha a szövegből egyértelműen kiderül, hogy jóval későbbi éveket is tárgyal. Vö. Beke 1998, 166.) A székelyek nagyarányú (évszázadok óta tartó) kivándorlásáról lásd például Mikecs László: *Csángók*. Budapest, é.n. [1941], Bolyai Akadémia [II. kiadás (Kósa László előszavával). Budapest, 1989, 110–142. (a továbbiakban: Mikecs.)

⁹ Lásd például *Barabás Miklós önéletrajza*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Kolozsvár–Napoca, 1985, Dacia Könyvkiadó, 66.

¹⁰ Veress-kézirat, 57. f. ló.

¹¹ Mikecs idézett klasszikus műven kívül lásd erről P. Gegő Elek: *A' moldvai magyar telepek-ről*. A' Magyar tud. Academia elébe terjesztve. Budán, 1838, A' Magyar Királyi Egyetem' betűivel. Az Academia' költségein. [Reprint kiadását szerkesztette: dr. Kollin Ferenc, a kötetet gondozta: Sebestyén Lajos. Budapest, 1987, Kossuth Nyomda.], továbbá *Veszely; Imets és Kováts utazása Moldva-Oláhhonban 1868*. Maros-Vásárhely, Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, 1870. [Reprint kiadás. Szerkesztette Vincze Gábor]. Csíkszereda, 2004, Státus Kiadó, a továbbiakban: Veszely, Imets és Kováts].

¹² Nicolae Ceușescu a kódolt román nemonklatúrás zsargonban egyértelműen hazánkra utaló kifejezése

¹³ Lásd erről legújabbban Radu Rosetti–Meinolf Arens–Daniel Bein–Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Szerkesztette és az előszót írta Miskolczy Ambrus. Budapest, 2004, ELTE Román Filológiai Szakszék – A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára

kitüntetett helyet foglal el az emigránsok stratégiai célkitűzéseiben (s nem egyszer délibábos tervezetéseiben) – Moldvával határos...

De hogyan is volna lehetséges egy ilyen vállalkozást nyélbe ütni? Még ha sikerülne is a szanaszét lakó magyarokat úgy-ahogy megszervezni, miként is lehetne a román politikusok beleegyezését, támogatását elnyerni, együttműködési készségét biztosítani?

„Egy jó politika első feltétele a terep jó ismerete” – hívta fel megbízója figyelmét a magyar emigráció egyik ügynöke, a porosz születésű Arthur Seherthoss gróf –, Klapka György tábornokhoz (1820–1892) intézett jelentésében 1864 nyarán. Majd így folytatta: „Amennyiben sikerülne, kedves Tábornokom, a jelenlegi feltételek és igazi értékük szerint hozzásegítenem Önt, hogy felmérje a helyzetet, úgy hiszem, misszióm e környéken, bár eredeti célját nem érte el, jóval fontosabb eredményeket hozna, mint ez a cél maga.”¹⁴ E máig helytálló megállapítások szellemében cselekedtek, kimondva, kimondatlanul a Fejedelemségekbe érkező „civil” hontalanok is, akár felkérték őket erre, akár nem. Mielőtt tapasztalataik

¹⁴ [...] „la première condition d'une bonne politique est de connaître bien le terrain. Si je pouvais réussir, mon Général, à vous faire apprécier la situation d'après les condition actuelles et à sa juste valeur, je crois que ma mission dans ces parrages, manquée par rapport au but primitif portera des fruits bien plus importants, que ce but ne l'était” (kiemelések az eredeti-ben!) In Gróf Arthur Seherthoss francia nyelvű sk. jelentései Klapkának romániai küldetéséről, Bukarest, 1864. augusztus 8. Hétfő–Konstantinápoly, 1864. augusztus 24. Szerda. MOL, R 295. Az iratokat eredetiben közölte Borsi-Kálmán Béla: Klapka, Cuza et Arthur Seherthoss en 1864. Documents selectés sur une tentative d'accord hungaro-roumain au XIXe siècle. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1986, 133–180. (idézett passzust lásd a 172. lapon.) [Kötetben: Béla Borsi-Kálmán: *Liaison risquées. Hongrois et roumains au XIXe et XXe siècles. Consciences nationales, interférences et relations délicates*. Pécs, 1999, Éditions Jelenkor, 50–151., a továbbiakban: B-K.B. 1999/1.] Sajtó fordításában magyar nyelven lásd uő.: *Klapka, Cuza és Arthur Seherthoss : 1864 (Szemelvények egy 19 századi magyar-román megegyezési kísérlet dokumentumaiból)*. Különlenyomat a *Századok* 1985. évi 3. számából, 772–835. Idegen nyelveken lásd még erről: Borsi-Kálmán Béla: Zur Geschichte eines ungarisch-rumänische Vereinbarungsversuch vom vorigen Jahrhundert: 1864. In *ANNALES UNIVERSITATIS SCINTLARUM BUDAPESTIENSIS de ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE*. Separatum. SECTIO HISTORICA, Tomus XXV. Budapest, 1987, 81–106.; továbbá uő.: Contours d'une tentative d'accord hungaro-roumain en 1868–1869. In *FORSCHUNGEN ÜBER SIEBENBÜRGEN UND SEINE NACHBARN*. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó I. Herausgegeben von Kálmán Benda, Thomas von Bogyai, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel. München, 1987, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 177–199. (kötetben: B-K.B. 1999/1., 152–185.); uő.: L'émigration hongroise après 1848 et les problèmes d'une entente hungaro-roumaine (Esquisse). In *Regard sur l'indomptable. Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*. Textes réunis par Jerzy Kloczowski, Lucian Beavois, Yves-Marie Hilaire. Actes du colloque de Villeneuve-d'Ascq 20-23 septembre 1993. Lille, 1996, Revue du Nord. Hors Série. Collection Histoire, N° 10. 1996, Université Charles de Gaulle – Lille III, 253–256., illetve *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la implinirea virstei de 60 de ani*. Volum coordonat de Gabriel Bădăru, Leonid Boicu și Lucian Nastasă. Iași, 1994, Fundația Academică A. D. Xenopol, 215–218. (saját kötetben: B-K. B. 1999/1., 186–190.), valamint uő.: Alternativele gândirii politice românești în anii 50–60–70 ai secolului trecut. In *CUMPĂNA. Antologia revistei de cultură KORUNK*. Cluj, 1994, Fundația SOROS pentru o societate deschisă, România – Filiala Cluj, 193–202.

kal, s gondolataikkal – helyhiány miatt természetesen csupán vázlatosan¹⁵ – megismerkednénk, nem haszontalan azt sem szemügyre venni, bármily vázlatosan is, honnan, milyen társadalmi környezetből, milyen előfeltevésekkel s beállítódással érkeztek, milyen lélektani helyzetben szembesültek azzal az érzékeny, forrongó közeggel – a korabeli román társadalommal –, amely befogadta őket.

A világosi fegyverletétel után vagyunk tehát, mely minden kétségen kívül valódi katasztrófa volt, a magyarországi társadalomfejlődés egyik legnagyobb traumája, ugyanakkor a magyar nemzettudat görceinek, önértékelési zavarainak kimeríthetetlen forrása. Sőt, azt is megkockáztathatnók, hogy olyan megrázkódtatás, mely a térség valamennyi nemzete jövőjét súlyosan érintette s a közép(-kelet-) európai népek amúgy is bonyolult kapcsolatrendszerét még jobban összekuszálta.

Mindenekelőtt és főként a magyar–román (román–magyar) viszony!

Ez az az időszak, amikor a kortársak s kivált a résztvevők lázasan keresték a gyászos események okait, s a cári csapatok invázióján kívül a legnagyobb bukttatott éppen a magyarországi és erdélyi polgárháború kegyetlen testvérharcaiban látják. Helyben vagyunk tehát! Hiszen a száműzöttek csaknem kivétel nélkül a forradalom tisztjei és s közzvitzei, s ennél is súlyosabban esik latba, hogy szinte valamennyien a magyar köznemesi osztály tagjai vagy olyan *honorációr*-értelmiségiek voltak, akik szemléletükben, eszményeikben teljesen azonosultak a magyar reformkor vezető ereje és lendítője – a *köznemesség* – érzés- és gondolatvilágával. Így ha kissé tüzetesebben megvizsgáljuk elgondolásaikat és reakcióikat, nem nehéz kitapintani, hogy véleményükben, állásfoglalásaikban – a Világos okozta sokkon kívül – az a *különbség*, az a szokásokban s a szellemiségben megnyilvánuló *szokatlanság* ölt testet, fogalmazódik meg, amelyet román földön megtapasztalnak. Ám ugyanerre vezethetők vissza ellenérzéseik és előítéleteik is. Két világ találkozott itt: egy latinus–németes kultúrájú, a fe-

¹⁵ A témát az előző jegyzetben feltüntetett tanulmányokon és forrásközléseken kívül számos kisebb közleményben és résztanulmányban, illetve egy inkább népszerűsítő jellegű (jegyzetek nélküli) kiadványban, valamint két tanulmánykötetben és két monográfiában dolgoztam fel, lásd Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1984, Magvető Kiadó (Nemzet és emlékezet); uő.: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó (a továbbiakban: B-K.B. 1993.); *Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1849–1867*. Highland Lakes, New Jersey, 1991[1992 május], Social Science Monographs, Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications (Atlantic Studies on Society in Change, No. 67); *Illúziókergetés vagy ismétlés-kényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX században. Tanulmányok*. Bukarest–Budapest, 1995, Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó; *A béktelenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó (Pro Minoritate Könyvek, a továbbiakban: B-K.B. 1999/2.)

udális rendi kereteket ünnepélyesen és katarktikusan maga mögött hagyó, de béklyóit tovább cipelő, beidegződéseit magán viselő közép-európai mentalitás,¹⁶ és egy másik, egyelőre kezdetlegesnek, nyersnek, de rendkívül dinamikusnak s meglepően *hatékony* látszó bizánci(balkáni)–levanti szellemiség.¹⁷ Úgy is mondhatnók, kissé elrugaszkodva hajdanvolt honfitársaink tapasztalataitól, s illetlenül vaskalapos történeti-szociológiai kategóriákba csomagolva őket, hogy az európai társadalomfejlődési modell két altípusa ütközött szemléletükben, melyek közös és hasonló vonásai ellenére elegendő eltérést, sőt különbséget tartalmaztak ahhoz, hogy rosszhiszemű (s némi irigységtől, sőt – magyar szemszögből – baljós jövendöléstől sem mentes) általánosításokhoz vezessenek, illetve kölcsönös félreértéseket szüljenek. Ugyanakkor megfelelő forráskritikával kezelve megnyilatkozásait, vagyis lehántva róluk az előzmények ismeretében érthető érzelmi burkot, megállapításaik számos meglepetést, érvényesnek tűnő mozzanatot tartalmaznak, különösen a korabeli román társadalom (és mentalitás) kevésbé ismert, s Romániában is nehezen dokumentálható rejtett folyamataira vonatkozóan.

Válasszunk ki hármat ezek közül, amelyek nemcsak a legizgalmasabbak közé tartoznak, hanem szervesen kapcsolódnak is egymáshoz:

A Fejedelemségek népszerűségének (s különösen városi lakosságának) etnikai összetétele.

A román társadalom különféle rétegeiben tapasztalható gyors s szinte akadálytalan integráció jelensége.

A román nép, és főként a román politikai vezető réteg (oligarchia) túlélési képessége, diplomáciai-stratégia érzéke.

De mielőtt bármiféle értelmezéssel próbálkoznék, azt javaslom, adjuk át a szót – több részletben – Veress Sándornak:

„Óhajtván minél hamarabb átadni ezen száraz adatok elsorolásán – melyek egyéb iránt a nemzet gazdásznak ékesen szólóbbak a leg regénye-

¹⁶ Lásd erről újabb Borsi-Kálmán Béla: Magyarország helye Közép-Európában. A francia–német példa szolgálhat-e modell gyanánt a közép- és kelet-európai népek nemzeti megbékéléséhez? In *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. Szerkesztők: Háda Béla–Ligeti David–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina. Budapest, 2010, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 81–94.

¹⁷ Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: A múlt és a jövő mezsgyéjén. A román reformnemzedék bölcsőjénél. In uő.: *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgy köréből*. Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó, 47–62. Francia nyelven lásd: La naissance de la génération des réformés roumaine. In *ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTIENSIS de ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE*. Separatum. SECTIO HISTORICA, Tomus XXIII. Budapest, 1983, 77–95. (kötetben: B-K.B. 1999/1., 11–40. (Még bővebben lásd a 14 sz. jegyzetben hivatkozott 1993-as monográfiánk első, A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődése tükrében című fejezetét, uo. 17–62., és a hozzá tartozó jegyzeteket.)

sebb elbeszéléseknél: mellőzöm a nagyon apró részletezéseket, csupán következőkre vonatkozom:

Moldva összes lakossága	1 463 027 lélek
Olá országé [sic!]	<u>2 409 921 "</u>
összesen =	3 864 848 "

Nevezetes azonban – és semmi más európai nemzeteknél elő nem forduló körülmény a nőknek sokkal kisebb száma mint a férfiaknak nevezetesen 1 995 861 férfi mellett van csak 1 868 087 nő, tehát 126 874-el több férfi mint nő. – tehát majd 3,3 százalékkal több férfi mint nő [...]

Talán még jobban érdekelnek bennünket a nemzetiség szerinti kimutatások.

A moldvai kimutatások, hol a magyar fobia nem oly divatos mint a Rosetti és Bratiano pestises köreiben,¹⁸ sokkal részletesebbek és őszintebbek mint a Bukarestben gyártottak 's imé következők

Moldvában: olá [sic!]	1 185 132
szláv fajok	89 662
magyarok	37 870
görög	6 658
latin fajúak	6 953
örmény	3 435
török	81
zsidó	124 867
Olá országban így van kimutatva:	
földiek /: pamunteni:/ ¹⁹	2 193 774
osztrákok	15 477
poroszok	1 060
angolok	816
franciák és olaszok	482

¹⁸ A tagadhatatlanul előítéletes megfogalmazás híven tükrözi ama *tapasztalati tény*t, hogy a XVIII–XIX. század fordulójáig erőteljesebben és szervezettebben *elgörögösödött* havaselyvi (főként bukaresti) elit fogékonyabb volt a Kárpátokon túlról érkezett, többnyire házitanitói vagy az 1820-as évektől részben már román tannyelvű iskolákban tanári állást vállaló, illetve újságíróként, olykor politikai tanácsadóként – vagyis valódi *véleményformálóként* – tevékenykedő, főként *erdélyi román értelmiség* által terjesztett ún. dáko-román tanokra, mint a rendiesebb szerkezetű moldvai oligarchia. E tanítás, amely igen fontos eleme a dinamikus formálódó modern román nemzetudatnak, burkolt, nemegyszer nyílt magyarellenessége szintén faktum. Vö. például Klapkának a 2. jegyzetben idézett helyzetértékelésével! Lásd erről részletesen a 14. jegyzetben feltüntetett 1993-as monográfiánk első fejezetét, illetve *Őt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levante-pör 1919–1920*. Budapest, 2006, Noran Kiadó című munkánk Epilógus (2) c. zárófejezetét (uo. 277–309., és a hozzá tartozó jegyzetek.) Megítélésem szerint ebben a szemléleti keretben célszerű értelmezni Veress Sándor és társai megnyilatkozásait...

¹⁹ recte: páminteni

muszkák	990
görögök	3 770
törökök	1 543
másféle idegenek	377

A zsidók mint nemzet épen [sic!] nincsenek külön rovatra érdemesítve valamint mi magyarok sem, hanem mind be vagyunk foglalva az osztrák közös név alá, a vallás szerinti sorozatból azonban látható hogy a zsidók száma 5 558[-ra] van téve – mely összeget levonva a 15 000 osztrákból marad kerek számmal 10 000 – ebből vonjuk le az ausztriai németek számát, s noha csak magában Bukarestben legalább 5 000 's az egész országra nem tévén többet még más 3 000 nél – mi pedig kevés – lenne Olá országban 2 000 magyar! Már pedig csak magában Bukarestben 's a többi városokon 's falukon szét-szórva élöket legalább másik tíz ezerre lehet tenni úgy hogy az egyesült olá fejedelemségben lakók összes száma meghaladja az 50 ezret.²⁰

Tagadhatatlan azonban hogy a nagyszámu többnyire székely atyánkfianak legalább fele olá alattvaló 's valóban lassankint olává is lesz, mert ha olává nem lenne úgy a rendes évi székely kivándorlások folytán már legalább egy pár száz ezernyinek kellene itt lenni;²¹ így tehát némileg méltán foglalhatták őket a pamuntán=belföldi elnevezés rovatába; igen együgyű ember volna azonban a ki azt vélné hogy az elnevezés csupa történetből csúszott oda nem egyéb ez, mint idegen gyűlölő és mindent rumunizálni akaró fogásnál mi még jobban szemünkbe tűnik ha végig menvén a Duna partján T.szeverintől egész Szulináig meg győződünk hogy a falvaknak legalább egy harmada bulgár. De azért a fen idézett kimutatásban egészben szerb vagy bulgár sem szerepel 's csakugyan olá is lesz ezekből nem sokára – valamint a csángókból is mert bezzeg nem engednek itt kiváltságokat az idegennek mint nálunk ők maguknak kívánnak, hanem rumunizálnak par force²² és jaj lenne annak a pópának vagy falusi bírónak ki bulgár közönségéhez bulgár nyelven merne misét vagy igazságot szolgáltatni.²³

Vagyis miről is értesültünk eddig? Arról, hogy a statisztikák *nem* megbízhatóak s nagyon is kérdéses a kérdező-biztosok felkészültsége és objektivitása. Erre persze rögvést adódik a magyarázat, hogy mióta vi-

²⁰ Oroszhegyi Józsa mintegy százezer főre becsüli számukat (Oroszhegyi, 99.)

²¹ Lásd erről bővebben *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Utazása után írta Ürmösy Sándor. Kolozsvártt, 1844, Tillsch és fia bizományja, illetve Oberding József György Dr.: *Az óromániai magyarság*. Pécs, 1940, Taizs József Könyvnyomda (A Pécsi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai, XI.). Vö. Veszely, Imets és Kovács, 105–108.

²² erőszakkal (francia)

²³ Veress-kézirat, 56–57. fől.

lág a világ ez mindig is így volt, s föltehetően még nagyon sokáig így is lesz. Mégis szembetűnő, hogy Veress nem csupán a havaselvi és moldvai tisztviselők adatkezelése között tapasztal *különbséget*, hanem előljáróiknak a magyarokkal, a magyarsággal kapcsolatos nézeteiben s magatartásában is! Szintén nem vadonatúj információ a fejedelemségekben lakó magyarok és székelyek igen tekintélyes száma sem, hiszen erről tanulmányunknak főként a csángókra vonatkozó jegyzeteiben feltüntetett korabeli munkákból a magyar közvélemény már akkortájt sem volt teljesen tájékozatlan.

Jóval inkább elgondolkodtató viszont, ami most következik – változtatlanul Veress Sándor tolmácsolásában:

„Zsidó is sokkal több van Moldvában 125 ezernél s akkor midőn a veres pártiak²⁴ idejében keresztes háborút prédikáltak ellenük s minden idegen ellen a lapok fél millióról beszéltek; - ez azonban szintén túlzás volt, de azt hiszem 200-250 ezerre legkisebb [sic!] mozgatás²⁵ nélkül tehetni számukat.

Görög is van legalább tíz annyi, mi már csak abból kitűnik, hogy a kisebb Moldvára 6 600 at tett, míg a nagyobb Olá országára csak 3 700 at; pedig itt több bérlő van mint amott 's annak 2/3a görög de meg itt van a Duna és a Duna parton végig alig van más kereskedő mint görög, 's ezeknek száma nem 3 000, de kétszer harmincz ezret is meghalad; mivel azonban ezeknek 9/10-e nem a kis Hellasz földről való, hanem a török birodalomból ezeket is mind a földi /: pamunteán:/ rovatba tette.

Hát a cigányok nem is érdemlenek tán említést? Hisz még 24 év előtt ezek voltak az olá nemzetnek legkülönözhetlenebb fiai ezek voltak az európai néger rabszolgák, és belőlök teltek ki a mezei munkásokon kívül a falusi kovácsok inasok, kocsisok, szakácsok, dajkák, szolgálók, muzsikások, peczerek, szabászok [...]: Stirbey herceg aztán felszabadította őket a rabszolgaság alól, 's azóta részint elvegyülnek az oláhok közt, részint maig is külön csoportokat, itt ott egész falukat képeznek, de mindenütt találhatók úgy a városokban mint a falukon, pusztákon, úton út félen 's aligha 8-10% át ki nem teszik az összes népességnek?

Jobbán megközelíti azért a valóságot ha az oláhok számát legfeljebb 3 millóra tesszük a többiekét pedig következőleg: bulgár szerb és muszka

²⁴ Az összeolvadóban lévő havaselvi, főként bukaresti polgári érdekű középrétegek – a leendő román burzsoázia – politikai formációinak és kormányainak egyik összefoglaló neve a magyar emigránsok hátrahagyott irataiban. A másik közkeletű elnevezés a „Rosetti-Bratiano párt”. Veress, kézirata egy másik helyén „rosuk-vörösek” gyanánt is említi őket, akik szerinte „zsidó és idegen gyűlölők különösen pedig hongrophagok”. Uo. 49. fől. etc.

²⁵ Ez a szó nehezen kisilabilizálható a kéziratban, lehetséges más olvasat is! (B-K. B.)

300 000, zsidó 250 ezer, cigány 150 ezer,²⁶ görög 65-70 ezer, magyar 50-60 ezer, német 15 ezer, más idegenek 15-20 ezer.-

Így pusztá számokban kimutatva is jobban arányulnak tehát idegen fajú polgártársaikhoz mint mi magyarok, mert a lakosságnak mintegy $\frac{3}{4}$ ét képezik, de még ha hozzá gondoljuk hogy sikerült nekik az idegeneket egészen eloláhosítani 's ez oláhosítás folyvást sokkal nagyobb eréllyel és szigorral folytattatik mint ily miveltséggel bíró nemzettől várni lehetne.”²⁷

Újabb kommentár helyett most nézzük meg mit írt – kissé összefogottabban, Veressnél (s a többi magyar számkivetettnél) jóval kíméletesebben,²⁸ és a jelenség magyarázatát is megkísérelve – ugyanazon fejleményekről Veressék kor (és sors)társa Oroszhegyi (Szabó) Józsa (Nagykolcs, 1822. máj. 24–Budapest, 1870. febr. 20.)²⁹:

²⁶ Oroszhegyinél ez olvasható a fejedelemségekbeli romákról: „A román nemzet tömegét képező pór román nép után legszámosabb e földön a *cigány*, mely 1400-ban jött ide. A *Jó Sándor* fejedelem idejében. Indus fajnak tartanak; kik *Timur* (Tamerlan) seregével jöttek ki *Delhi* bevétel után 1399[-ben] s Törökországból egész Európába elszéledtek. Saját sanskrittal rokon nyelvükön »*rumna-salk*«, kőborló embereknek nevezik magukat. Nagy igazán. Nálunk e faj úgy ismeretes, mint mulattató, cselecsala, naplopó gyülevész nép. Romániában, legalább nézetem szerint, kedvezőbb itéletet érdemel. Szorgalmas, becsületes, vagyonos cigányokat találni itt országszerte, a mezőgazdaszat, vasipar, zenészet, kalmárkodás minden fokozatán át: talán éppen a bojári osztályig [...] Eredetileg minden cigány a lakott föld urának, u. m. az államnak, kolostoroknak, és magánbirtokos bojáróknak rabszolgája volt; még ma is úri családok összes cseléd-személyzete cigányokból áll [...] 1844-ben *Ghika Sándor* és *Sturdza Mihály* hercegek az állam és kolostorok cigányait dekretaliter fölszabadítottá, miáltal még csak a bojáriak maradtak jobbjóságban [...] 1855[-ben] Ghika a magánosok cigányait is szabadoknak nyilatkoztatta. Ha ily cigányok a bojári háznál különféle adományokból megszerezték magukat; akkor szárnyra kelve, városba telepedtek; mesterséghez, szatócsághoz fogtak; önállólag földműveléshez kezdtek; vagy éppen kisebb örökségeket (Moşie) hasznobéreltek. Ma sok városban emeletes házak és aranytőkék tulajdonosai cigányok. Végre is nyelvre és szokásra annyira a nemzet kebelébe elegyedtek, hogy népének valódi javát teszik. Vaillant létszámukat 70 ezer lélekre teszi (L'Illustration 1854).” Lásd Dr. Oroszhegyi Józsa [Gy. orvos Romániában]: *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történelmi, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*. Sajtó alá rendezte [s a szerző életrajzát összeállította]: Bíró Sándor. Kolozsvár, 1942, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság (Erdélyi ritkaságok, 5.), 83–84. (a továbbiakban: Oroszhegyi.) Ide egyetlen megjegyzés kívánkozik: két korabeli források között *három* számadattal találkozunk (a magunk részéről a legtöbb hitelt Veressnek adunk, mert ő sokkal több időt töltött Havaselvén, majd Romániában Vaillant-nál és Oroszhegyinél!), vagyis a cigányok már akkor is (s azóta is) a „romániai népszámlálások nagy ismeretlenjei” (Szilágyi Sándor kolozsvári nyelvészprofesszor találó kifejezése.)

²⁷ Veress-kézirat, 57–58. fől.

²⁸ „Voltak bibék, melyeket gyöngéd figyelemből elhallgattam; olyan ne bánts virágokat, melyekhez gyakran az ember nem tudja miért, oly forrón ragaszkodik; miként a román értelmiség egy része bizonyos eszmékhez, melyek életrevalóságában kételkedünk; de mivel ellenzését keserű bántogatásoknak veszik, inkább nem is érintjük. Ellenben találkoztak elhallgatathatlan hiányok, erkölcsi sebek, melyek faggatása keservesen fáj; melyeket mégis gyógyulásra kell ösztönöznünk; azért, mert csak egészséges társadalommal óhajtunk testvérisülni. Ime e nézetek vezettek vázlatos összeállításomban.” Oroszhegyi, 27–28. (részlet a szerző „Bevezetés”-éből.)

²⁹ Vö. Bona 1983, 256. Máig legteljesebb életrajzát lásd Oroszhegyi, 3–25., 148–149. Vö. Beke 1998, 99. (Tevékenységről uo. 99–126.)

„A román nemzet tömege gyarapítására [a cigányok után] kétségtelesenül harmadik részt tesznek a *görögök*; kik a 15-ik században kezdtek beköltözni. Kezeikben az ország földje és kincse. Ezekből teltek ki egykor Románia uralkodói, a *fanarióták*; midőn ez ország áruba bocsátott hűbéri birtok volt. Ezekből telik a bojárság aránytalanul nagyobb része. Ezekből, az itt egészen külön kasztot képező árendások [földbérlok] serege. Ezekből a kereskedők többsége. Ezekből, az országot aranyos körmei közt bűerővel [sic!] tartó hierarchia. Végre is, csak az a csodaszerű és bámulandó, hogy míg magyar hazánkat az uralkodott német elem annyira birta elcibakosítani; itt a csaknem határtalan uralmú görög elem,³⁰ nemhogy a nemzetet vetette ki sodrából; hanem annyira mennyire, maga olvadt bele. Egy kulcsa van e dolognak. A görög maga ugyanazon (török) főuralom alatt elnyomatásban levén, e földet úgyszólván, menedékül, – vagy olykor zsákmányul – választotta; tehát nem hódítási vágy lelkesítette; hanem önmagán segíteni óhajtván, jobbhöz jutás reményében, örömet öltötte fel az idegen nemzetiség palástját; melyet maiglan kényelmesen visel.

A görög nemzetiségnek ez országban – úgyszólván – csak függeléke a *bolgár* és a *szerb*. Bolgár és szerb falvak vannak Bukurest környékén. Az ország más részeiben inkább szórványosan, mint tömegesen laknak³¹

Oroszhegyi és Veress láttelele után már nem okoz akkora meglepetést miként, s milyennek *látják* szemtől szemben a magyar szabadelvű reformnemzedékkal teljesen egyenértékű – 1848/49-es korszakalkotó szerepükre utalva ’48-asnak³² nevezett – nagy román generációt magyar tárgyalópartnereik. Most erről bocsátunk közre egy csokorra valót:

Berzenczey Lászlóval (1820–1884) kezdjük, már csupán azért is, mert ’49 végi menekülése során ő találkozott először a galaci törvényszék akkor még csupán szűk körben ismert elnökével, Alexandru Ioan Cuzával (1820–1873), a román nemzeti panteon egyik majdani legjelentősebb alakjával. Ezt jegyezte föl a magyarok, különösen Klapka György iránt az esetek döntő többségében igen barátságos leendő uralkodóról: „Hogy a Kuza

³⁰ Erről kézírata egyik korábbi passzusában Veressnél ez olvasható: „Mind e [viszontagságos politikai/társadalmi/társaslélektani] változásokon átment a nyelv is – még a mai napig van egy jó csomó majdnem kiküszöbölhetetlen magyar török, muszka szó benne, most meg annyira meg franciásodott a szalóni nyelv hogy úri ember nem is akar oláhul beszélni ’s ha beszél harmada franciául van. - De most mégsem annyira francia a bojár osztály mint a minő görög volt a fanarióta fejedelmek idejében, akkor csak a nép maradt volt olá [román], az úri osztály görögül tanult, görögül kormányzott, görögül beszélt, görögül imádkozott; még a cigányok is voltak befolyással jellemük kifejlődésére, csak a zsidóktól – e számoló és vállalkozó néptől nem tanultak semmit.” Veress-kézirat, 40. föl.

³¹ Oroszhegyi, 95–96.

³² Románul: *generația pașoptistă* (a patruzeci și opt, azaz negyvennyolc köznyelvi rövidítése.)

család görög-e vagy rumun, nem tudatik, de anyja egy köztisztviselőben álló görög matróna [a konstantinápolyi születésű Sultana Cozadini].³³ Dacára ennek – folytatja Berzenczey – Kuza a patrióták és nem a fanarióták közé soroztatik, habár világos színű arca – mert a közönséges értelemben vett szőke ide nem illik – szállasnyulánk termete, arckifejezésén és testmozdulatain a keleti lankadtsággal határos görög modor, a világos szemek és éles tekintetében méla bágyadság görög eredetűt árulják el. Ugyanis, francia taglejtésin, melyet magára ölte, dacára minden szokottságnak, kitűnik, hogy nem eredeti. Föltűnt nekem csinos öltözete is s az udvarias modor, mellyel előmbe jött, jobbát nyújtván és mondván: Vous êtes bienvenu Monsieur...³⁴ Más szóval – minden valószínűség szerint – mivel Cuza csak *később* tanult meg franciául – édesanyjával újgörög nyelven érintkezett.³⁵ Ez az adat sohasem volt *titok* a román historiográfia krémjében, mégsem nagyon emlegették, mert mindmáig igen nehezen egyeztethető össze a nemzetépítés egyik (nemzetközileg) iratlan dogmájával, nevezetesen, hogy az leginkább a „tősgyökeres honfiak” munkája volna...

S hogy ez mennyire *nincs így*, arra talán éppen a „komáromi hős”, Cuza legkedveltebb *magyar* tárgyalópartnere, Georg von Klapka az egyik legjobb példa. Vajon a szaktörténészek szűk körét leszámítva tudatában van-e annak a magyar közvélemény, hogy a dicsőséges ’48/49-es *magyar forradalom és szabadságharc* (Görgei után) leghíresebb tábornokának egyetlen felmenője sem magyar származású, s a hajdani temesvári polgármester (Klapka József) diplomatának legalább olyan tehetséges, kiváló nyelvérzékű kisleány tizenhárom éves koráig egy szót sem tudott Balassi, Csokonai és Vörösmarty nyelven?³⁶

E tények ismeretében még pikánsabb, ahogyan maga Klapka jellemzi egy francia ügynökéhez 1860 végén intézett – a *Duna-konföderáció* esélyeit latolgató – levelében az őt kifejezetten kedvelő *román* uralkodót (leszögezvén, hogy megítélése szerint a herceg egyelőre nem gondol egy „Daco-Romániával”, de, amiként a szöveg tartja: „evés közben jön meg az étvágy”): „A fejedelem, akiről úgy vélem, rokonszenvezik velem, miután kikérdezett és elolvasta programomat [valószínűleg azt, amelynek alapján

³³ A. D. I. Xenopol, a nevéből ítélve szintúgy görög eredetű XIX. századi nagy román történész (1847–1920), a kortársak elbeszélésére hivatkozva úgy tudja, hogy „rendkívül intelligens asszony volt, aki azonban nem tudott románul.” Lásd A. D. Xenopol: *Istoria Românilor in Dacia Traiană*. București, é.n. (3. kiad.) XIII. köt., 10.

³⁴ MOL P 50 (Berzenczey-iratok) 2. csomó, 2. tétel.

³⁵ Ezt a tényt a fejedelem egyik nagynevű monográfusa is megerősíti, lásd Constantin C. I. Giurescu: *Viața și opera lui Cuza Vodă*. București, 1966, 60.

³⁶ Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf, és a románok, in B-K.B. 1999/2., 39–145.

1861. február 9-én az un. II. Klapka Cuza egyezményt kötötték],³⁷ úgy tetszett nekem, hogy a Duna-könföderáció eszméjének hatása alá kerül, sőt lenyűgözi az. Görög ösztönevel egy pár pillanat alatt tökéletesen megértette teljes fontosságát...³⁸

*

S itt érkeztünk el töredékes látóletünk legérzékenyebb részéhez, nevezetesen az azóta lassanként politológiai közhelyé váló román stratégiai/nemzetépítési víziók, s az érdekérvényesítéshez elengedhetetlen helyzet-felismerő képesség, tárgyalási technika és diplomáciai érzék magyar szemzőből jobbra elítélő hangsúlyú, nemegyszer előítéletes bemutatásához. A teljesség igénye nélkül, most ezekből válogattunk: Először, csupán ízelítő gyanánt két összecsengő példa az 1860-as évek elejéről: 1) [a románság] „egy para és egy csepp vér kiontása nélkül jutott oda miért más életrevaló népek sőt nemzetek sok ezer életet és vagyont vesztek, e nép a múlt idők vad sorából kihúzatva elfeledte mind azt mi véle a Török önkény alatt történt s hű máig is intrigáns hiteseget [sic!] szokásainak, a helyett hogy országában a sok rossz kiújításán működnek folytonos követelésekkel áll elő; ezt a népet tehát fölvilágosítani, barátta tenni és meggyőzni a mi jó szándékunkról lett volna a küldött [a kővárvidéki, közelebről nagysomkúti kisnemesi családból származó román anyanyelvű Buda Sándor] feladata, különösen nyelvösmerete útján, mennyi történt e tárgyban nem tudom, de azt látom és érzem, hogy azon Herczeg [Cuza] alatt, aki különben nem ellensége a Magyar névnek, ez országban több ellenre tanálunk [sic!] mit 2 évvel ezelőtt nem tapasztaltunk, tehát szerintem a működési felfogásnak kell fonáknak lenni, mi elidegeníti még a jó hajlamúakat is, mert ha gögös tudatlan népet göggel akarunk magunkhoz húzni nagyon el van a cél én szerintem tévesztve [...] így állunk most Oláhországban.”³⁹ 2) „Moldva és Oláhország anélkül hogy egy csepp vért ontott volna, az Adrianopoli békekötéssel, Miklós Czár által régi jogaiba visszahelyeztetett, Napoleon Cászár által Moldva, Besszarábiának egy részével megnagyobbított, a szabadabbá tett Dunai kereskedés által mind e két országnak nagy gazdasági forrás nyitott, és hogy nemzeti erejét kifejthesse, egy fejedelem alatti

³⁷ Szövegét legutóbb közölte: B-K.B. 1993, 207–209.

³⁸ Klapka–Olivier de Lalande, helymegjelölés és keltezés nélkül, közölte: V. A. Urechia: *L'alliance des Roumains et des Hongrois contre l'Autriche en 1859*. București, 1894, 61. Sajat fordításában részlegesen idézi és interpretálja: Jancsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dako-román törekvések*. Budapest, 1895, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, 289–290.

³⁹ Lásd Seress Lajos–Dunyov Istvánnak, Bukarest, 1862. február, MOL, R 24 (Dunyov-iratok);

egyesítése keresztül vitetett; és így Miklós Czár és III. Napóleon Császár által létrejött – a Szultán véduuralma alatt továbbra is meghagyatott – Románia, és így Románia Bojérjai azt gondolják – mert Romániában csak a Bojérnak szabad gondolkodni, a parasztnak nem szabad, de nem is tud gondolkodni, mert rabszolga, mondom, tehát a Romániai Bojér azt gondolja, hogy ő az Istennek választott népe, neki nincs más teendője, mint parasztját nyúzni, sött, még többet mondok, ez az elkorcsosult nemesség azt hiszi, hogy a Franc[z]iák Császára majd még Bukovina s a többivel Romániát megint meg fogja nagyobbítani” [...]”⁴⁰ Veress Sándor viszont, ha nem annyira empatikus is, mint Oroszhegyi, mindenesetre pillantása jóval mélyebbre hatol, megkísérli *történetiségében* megragadni e magyar kortársai által erősen helytelenített jelenség-halmazt. Először maga is erősen kritikus hangot üt meg: „Politikájuk megalakulásuktól kezdve egész a krími háborúig végtelen sora a szín változtatásnak tele rút hitszegő elpártolással szótörés 's esküszegéssel. Két felé kaczerkodás és álnok porba borulás a hatalmasabb előtt.”⁴¹ Pár oldallal utóbb már megértőbb: „e vidéken már 1500 év óta soha az olá nagy szerepet nem játszott, Stefán vajda /:cel mare:/ és Mihály vitéz kora is csekély másodrendű állás, 's az ország vagy egyenesen alárendelt hűbérese volt a hatalmasabb magyar vagy török szomszédnak, vagy leg alább annyira ezek kegyétől függött, hogy önállónak nem is nevezhető. Itt magyar lengyel, török tatár hatalmaskodott mindég 's az erős veszedelmes szomszédok ellen nem maradt az olának egyéb fegyvere a meg *adásnál*.- Igy fejlődött ki azon politika hogy mindég az erősnek kell hódolni 's a vesztes féltől – ha bár az szövetséges volt is azonnal a győzőhöz pártolni, mit az olá azon közmondásával fejez ki »a meghajtott fejet nem vágja le a kard« de mivel az élet halál harcokat vivó hatalmas szomszédok közül egyik sem fektette ide ereje súlypontját, egyik sem foglalta el mint saját tartományát, hanem megelégedett vele ha az olá nem volt nyílt ellenség – az egymást pusztító nagyok közt türetve megmaradt 's megszorodott, benne azonban az ötet sanyargatók ellen gyűlölet 's erő hiányában a passiv ellenállás fejlődött ki.”⁴² Amikor pedig kézírata befejezése után Veress nekiült bevezetőjét is megszerkeszteni, nem csupán korábban is jobbra tárgyilagos, elemző hangütése csap át feltétlen elismerésbe, hanem olá helyett immár saját nevükön ír róluk: „a rumun hasonlóképpen meghódolt a töröknek mikor már másképp tennie lehetetlen volt, eltűrt sarczoltatást, sok száz ezer került török tatár rabigába, de minden körülmények közt rumun maradt [...] Ez a nemzetiségéhez -'s azzal

⁴⁰ Kajdácsy Antal–Türr Istvánnak, Galac, 1862. október 18., MOL, R 211 (Türr-iratok)

⁴¹ Veress-kézirat, 39. fől.

⁴² Veress-kézirat, 59. fől.

eggyé forrott vallásáhozi csökönös ragaszkodás húzódik végig egész történetén, soha a legsötétebb időben sem esett kétségbe, 's ennek köszönheti, hogy ma önálló állammá, vérével, pénzével szabadon rendelkező 's ennek folytán a polgárisulás útján gyorsan fejlődő 's a többi keleti népeknek példányul [sic!] szolgáló független országgá lett.-, ⁴³

*

Ha pedig, vázlatosan bár, értelmezni próbáljuk hajdani honfitársaink értesüléseit és elemzéseit, az első dolog tehát, s ez talán a legmeglepőbb is: az idegenek viszonylag nagy száma a Fejedelemségek társadalmában. A magyar megfigyelők szerint, mint láthattuk, nincs egyetlen olyan osztály, illetve társadalmi réteg, amelyben idegenek jócskán ne lennének. S itt nemcsak azokról a külhoni jövevényekről van szó, akiket a korabeli népszámlálások számsorai több-kevesebb pontossággal kimutatnak, hanem ellenkezőleg, szerintük azon csoportok soraiban is nagy számban találhatók asszimilálatlan vagy betagozódóban lévő idegen „elemek” – főként, mint láttuk: bolgárok, székely-magyarok és csángók! –, akiket már (honosított) *románként* vettek lajstromba. Az egyik szemtanú, akit főntebb hosszasan idéztünk – Veress Sándor „határmérnök” (földmérő)⁴⁴ – aki már csak mindennapi elfoglaltsága révén is a román valóság egyik legszakavatottabb ismerőjének számít (napjainkig), nem kevesebbet állít, mint hogy az 1860-es, 60-as években a román bojárság kevesebb, mint tíz százaléka volt román eredetű Havaselvén!⁴⁵ A földbérnök négyötöde ugyancsak görög, s a maradék egyötödben is elenyésző a tősgyökeres románok aránya a szerbekhez és a bolgárokhoz viszonyítva.⁴⁶ Ami a kereskedőket s kivált a gabonakereskedőket illeti, szerinte ott sem volt jobb a helyzet: kilentizedük görög volt, olyannyira, hogy a Duna menti kikötővárosok csapszékeiben „többet

⁴³ Uo. 5–6. fől.

⁴⁴ Egyik munkaadója, Emanuel Lahovary román nagybojár e szavakkal vigasztalta a halála előtt három évvel, 1881-ben a „román korona” érdemrenddel kitüntetett szakembert gyászoló özvegyet: „Asszonyom ... én bejártam az egész művelt világot, de becsületesebb embert, mint Veress Sándor volt, soha nem láttam, soha nem ismertem.” (Részlet Bíró Sándor előszavából, in Oroszhegyi, 12.). Fia, Veress Endre (1868–1953) pedig mint a magyar–román kapcsolatok történetének egyik legképzettebb bibliográfusa szerzett múlhatatlan érdemeket. Lásd erről Demény Lajos: Veress Endre a román–magyar közös múlt kutatásának szolgálatában. *Századok*, 2004/1., 89–118.

⁴⁵ „Legnagyobb része a jelenlegi nagybirtokosoknak vagy *bojároknak* görög eredetű, mind megannyi ivadéka a fejedelmi fanariótáknak az elmúlt századból 's ennek első feléből vagy szintén görög és bulgár elgazdagodott haszonbérnök, kiket azonban nem mindég lehet neveikről felismerni, mert görög vagy más neveiket sokan pedig *elhagyták* 's az itteni divat szerint csak kereszt neveiket megtoldván egy *ku* vagy *iu* val lett belőlök olá [...] a mai bojári osztálynak tized része sem olá.” Veress-kézirat, 75–76. fől. (kiemelés az eredetiben.)

⁴⁶ Uo. 88. fől

hallani görögül mint oláhu!” Galactól Calafatig.⁴⁷ 1860/61-ben egy másik magyar emigráns, Oroszhegyi (Szabó) Józsa, aki körorvosként működött Havaselvén (vagyis maga is kiváló terepismerettel rendelkezett), – mint főntebb már olvashattuk – szintén azt említi, hogy az elegáns bukaresti szalonokban továbbra is az újjörög beszéd az uralkodó a francia mellett, s más forrásból tudjuk, hogy a közoktatásban körülbelül olyan arányban oktatták az újjörög nyelvet, mint a történelmi Magyarországon a latint. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a magyar megfigyelők, akárcsak a kortársak többsége, nemigen tudták megkülönböztetni a görögöket az újjörög nyelvet ugyancsak tökéletesen beszélő aruménekől (macedo-románoktól) s emiatt értesüléseiket némi fenntartással kell kezelnünk! Továbbra sem tudom viszont mihez kezdjünk Oroszhegyi és Veress azon tudósításával, miszerint Turnu-Severintől (Szörénytoronytól) Brăilaig, sőt Bukarest tőzsomszédságában egész sor bolgár és szerb falu húzódott, melynek lakói már kétnyelvűek voltak ekkortájt...

Hol vannak akkor hát a románok? És miként magyarázható az a nem kevésbé izgalmas tény, hogy *senki*, ideértve a magyarokat is, *nem* vonta kétségbe – mindezek ellenére – mindezen társadalmi rétegek és osztályok alapvetően *román jellegét*?

Először is: a csaknem teljes egészében kompakt román (vagy erősen asszimilálódóban lévő kétnyelvű) paraszti lakosságot leszámítva is *mégis* voltak olyan társadalmi rétegek, ahol a románság elsöprő többségben volt. Itt elsősorban a vidéki kis- és középbójárokat kell említenünk, melybe, ugyanazon megfigyelők tanúsága szerint, csaknem valamennyi hajdani román nagybojár család lesüllyedt.⁴⁸ (Ez nem egészen így történt, hiszen alaposabb vizsgálattal kideríthető, hogy a hatalmat ténylegesen kézben tartó „oligarchiában” húsz-harminc havaselvi és mintegy tizenöt moldvai „klán” – rugalmasan alkalmazkodva a mostoha viszonyokhoz s az állandó lét- és vagyónbizonytalansághoz – szívósan őrzi pozícióit gyakorlatilag a XVII. század eleje óta!) Nem teljesen meglepő viszont az, hogy a magyar emigránsok leginkább e jobbára vidéki birtokain gazdálkodó réteg tagjaival – ők őrzik egyébként a korábbi századok román életének jellegét és hangulatát! – rokonszenveznek, pontosan azért, mert életformájukban, s ebből következően szellemiségükben s izlésvilágukban ők emlékeztetnek leginkább a magyar kis- és köznemességre, melyből többségükben maguk is származnak! Ezért is valószínűsíthető, hogy a magyar emigráció néhány vezető személyisége, mindenekelőtt Berzenczey László és Klapka György,

⁴⁷ Uo. 94. fől. Az előzményekről lásd újabban: Gheorghe Lazăr: *Les marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles)*. Aves une préface de Șerban Papacoste. București, 2006, Institutul Cultural Român (Colecția Augur)

⁴⁸ Uo. 79–80. fől.

valamint nem egy moldvai eredetű román politikus – Cuza fejedelmet és miniszterelnökét, Mihail Kogălniceanul (1817–1891) is ideértve – között szövődő kölcsönös rokonszenv, sőt barátság mögött öntudatlanul ez a tipológiai hasonlóság munkál. (Moldvában ugyanis ez a közép-európaias rendi vonásokat mutató réteg és szellemiség viszonylag markánsabban kialakult, és itt nem részletezhető történeti okok következtében jobban is őrizte hadállásait. Nem feledkezhetünk meg a csángók jelenlétéről sem, hiszen ma még tisztázatlan módon e magyar szabadparaszt-, illetve fokozatosan jobbagyi sorba süllyedt réteg is árnyalta – Moldvában – latens módon, a magyar–román [román–magyar] kapcsolatokat)

A szemtanúkat, köztük a magyar számkivetetteket oly makacsul foglalkoztató *román rejtély* – a különösnek tetsző integráló képesség – nyitja mégsem ebben keresendő. Ugyancsak Veress Sándor és Oroszhegyi Józsa kísérelték meg, hogy a jelenségek mögött a lényegét is megragadják, s ha „végleges” választ nem is, legalább koruk színvonalán álló magyarázatot adjanak kínzó kérdése(i)kre. S ezek többsége, megítélésem szerint, ma is figyelemre méltó, megfontolásra érdemes. Már csak azért is, mert a korabeli román élet társadalmi-történelmi-kulturális feltételrendszere, különösen Havasalföldön, valóban szerfölött kedvezett az idegen elemek betagozódásának, legyen szó akár egyénekről, akár rétegekről, rendkívül előnyös volt tehát az érzelmi azonosulás, az asszimiláció szemszögéből is. A jelenséget Oroszhegyi is érzékeli, aki hátrahagyott feljegyzéseiben szintúgy kiemeli, hogy a fejedelemségek „Két és félmillióra számított lakossága [1860 körül a mint keverékből lett, azonkép ma is szerfölött össze van keveredve, kölönféle nemzetiségekből; melyek azonban itt nagyon hajlandók átolvadni a román elembe ...”⁴⁹ Veress Sándor e tekintetben is még tovább megy, s nemcsak az okokat kutatja, hanem – számunkra, ma élő magyarokra nézvést nagyon tanulságosan – havasalföldi tapasztalatait a történelmi Magyarország atmoszférájával is egybeveti. Íme több évtizedes kutatómunkájának és töprengéseinek vázlatos összegzése:

1) A tapasztalatok szerint a román nyelvet könnyebb elsajátítani, mint akár a németet, akár a magyart, vagy a törököt;⁵⁰

2) A román nép passzív ellenállása és tétlensége, a beletörődésre és lemondásra való hajlama, melyek mostoha történelmének következményei, különösen ama megpróbáltatásoké, amelyeket az un. *fanarióta korszakban* (körülbelül 1711–1821) szenvedett el, amikor a XV. század derekán kezdődött görög bevándorlás olyan nagy méreteket öltött, hogy a balkáni–levanti jövevények valósággal elárasztották a Fejedelemségeket,

⁴⁹ Oroszhegyi, 44.

⁵⁰ Veress-kézirat, 59–60. fől.

s az idők során a korábban megkaparintott hatalmi pozícióik mellé a gazdasági-kulturális életben is túlsúlyra tettek szert. E fejleményekkel kapcsolatos a meggyötört s megalázott román paraszt magatartása a kegyetlen és embertelen (s igen sokszor, mint láttuk, valóban újjörög eredetű) „görög-öcskének” csúfolt árendással (földbérlővel) szemben: „Benn a bojárok tán még nagyobb sanyargatói voltak a népnek mint a küllellenség ’s e zsarnokok ellen ismét csak a türelem volt a parasztnak egyedüli fegyvere, *türelem szinleg, ’s gyűlölet a szívbén*”⁵¹ – írta a magyar megfigyelő.

3) A közös hit, bizánci rítusú ortodox kereszténység miatt a román paraszt nem (*mégsem*) tekinti idegennek a szóban forgó levantei vagy balkáni „új embert”,⁵² főleg ha az beszéli az ország nyelvét, ami, alig néhány kivételtől eltekintve, szokványos dolog. Inkább hajlamos istencsapásként felfogni, s a sors (gondviselés) akaratának tekinteni gyötrelmeit.

4) A román bojárok életvitele, stílusa jóval könnyedebb, nem annyira merev, mint a (sokszor protestáns) magyar köznemeseké általában,⁵³ az általuk teremtett környezetet talán leginkább az „egyenlőség a közös jogfosztottságban” állapotával írhatnánk le, de nevezhetjük – némileg karikírozva Kós Károly század eleji törökországi benyomásait – „keleti demokráciának” is.

5) Bukarest kissé különös, ám vonzó légköre, mely egyebek között a megszámlálhatatlan kocsmában és fogadóban zajló mondén életnek, az örömlányok seregeinek, s a román fővárost belengő, nehezen megfogalmazható, de jól érzékelhető fatalizmusnak köszönhető.⁵⁴

6) És végül, de nem utolsósorban a havasalföldi bolgár és a moldvai magyar kisebbség módszeres és kirívóan erőszakos asszimilációja az iskolarendszer és (a csángók esetében) a vallási türelmetlenség révén! E törekvések hatékonysága annál is meglepőbb, a jelenség pedig igen kü-

⁵¹ *Uo.* (kiemelés az eredetiben.)

⁵² „hogy a vallásnak minő hatása van a népek fejlődésére azt világosan láthatjuk abból hogy az úgynevezett orthodoxok mindenütt tudatlan despotizmus alatt nyögnek vagy vajúdnak mint görög és olá ország [...] Innen van aztán az alkotmány szép szavai daczára a zsidó üldözés és az idegen elem gyűlölete ’s hogy innen van bizonyítja hogy a zsidónál sokkal veszedelmesebb zsaroló görögöt és egyéb ortodoxot nem gyűlölnék mert az *keresztén* [sic!] hanem a zsidót németet magyart utálják mert az szerintük *nem keresztény* [sic!]” *Uo.* 50. fől. (kiemelés az eredetiben.)

⁵³ „Nem igaz azonban a mit a német írók olyan erősen hangoztatnak hogy a bojárok hozzá férhetlen magokba zárkóztak, másokat lenéző gögös arisztokraták; ellenkezőleg hasonlíthatatlanul demokratábbak min a mi és az ő tekintetes, nemes nemzeti nagyságos méltóságos excellentiás- magasságos és Isten tudja mi féle középkori című és dölyfű uraink kikhez nagy gombos portások beretvált képű német inasok, sallangos huszárok kegyei megnyerése és néhány órai antichambrirozás után is alig lehet bejutni; itt bizony nyitva áll az ajtó minden jóra való ember előtt [...] s leg kevésbbé itt fogják vele a rang és vagyon különbséget éreztetni, csak úgy viselje magát mint mívelt emberhez illik [...]” *Uo.* 79. fől.

⁵⁴ Ennek rendkívül érzékletes rajzát adja Oroszhegyi, 137–147.

lönös, tekintetbe véve a körülmények és a korabeli román állapotok kezdetlegességét – állapítják meg, mint föntebb láthattuk már, ugyanazok a megfigyelők.

Természetesen le kell szögeznünk, hogy a magyar emigránsok véleménye nem minden esetben állja ki az alaposabb történelmi vizsgálatok, az elmélyültebb kutatói elemzés próbáját. Mégsem tekinthető pusztán a véletlen játéknak, hogy egykori honfitársaink megfigyelései kísértetiesen egybecsengenek a román társadalom(és irodalom)történet talán legavatottabb ismerőjének, George Călinescunak (1899–1965) mintegy nyolc évtizeddel későbbi – szintén több részletben megfogalmazott – véleményével: 1) „Igaz, hogy a bojárság volt a legnyitottabb a beszivárgások előtt, ám ez teljes és néha gyors asszimilálódásra kötelezett [...]”⁵⁵ írta egy 1848/49-es szerepe folytán Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismertté vált román „negyvennyolcas”, Cezar Bolliac (1813–1881) részben újjörög származását firtatva. Majd, immár a román irodalom Eminescu előtti legnagyobb költője – Vasile Alecsandri (1821–1890), aki egy időben gyermek- és ifjúkori barátja, Alecsandru Ioan Cuza külügyminisztere⁵⁶ is volt – kapcsán ezt az első látásra a meghökkentő gondolatmenetet teszi közzé, szembesítve olvasóit hősének mind apai, mind anyai ági görög eredetével: „A fejedelemségekbeli görögök nem azonosak a félszigetiekkel, és ha túlságosan finom (aprólékos) vizsgálatot végeznénk a kor városi lakossága körében, nagyon zavarba jönnénk. A görögül tanuló román és a görög között, aki román hivatalt visel és beszél az ország nyelvét, nincs semmiféle különbség. Egyikük sincs tudatában a faji különbségnek, a házassága kapcsolatok pedig a legegyszerűbb módon köttetnek, mivel mindannyian ortodoxok. Egy fejedelemségekbeli görög, attól a pillanattól kezdve, hogy a Dunát átlépte, asszimilálnak számát...”⁵⁷

⁵⁵ Lásd George Călinescu: *Istoria literaturii române de la începuturi pînă în prezent*. București, 1941, Fundația regală pentru literatură și artă, 233. (a továbbiakban: Călinescu 1941.) [ediția II-a revăzută și adăugită (2. javított és kiegészített kiadás). Ediție și prefață de Al. Piru. București, 1986, Editura Minerva, 247. (a továbbiakban: Călinescu 1986.)

⁵⁶ Lásd erről Marta Anineanu: *Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri*. Corespondență inedită, 1859–1862. *Studii și materiale de istorie modernă*. Vol. II. București, 1960., 257–262.

⁵⁷ Călinescu 1941, 253. Itt kell sajnos megjegyeznünk, hogy a passzust hiába keressük az 1986-os 2. kiadás Alecsandri-életrajzában, ahol értelemszerűen a 281. oldalon kellene lennie! Nincs ott, s a szerkesztő, a szövegcsönkítés ilyenkor szokásos jelölését ([...]) is elmulasztotta. Az irodalomtörténet rövidített változatában – G. Călinescu: *Istoria literaturii române. Compendiu*. București, 1968, Editura pentru literatură, 109. – szintén hiába keressük, helyette ezt a talányos mondatot találjuk: „Elinitatea, în sens românesc, al lui Alecsandri se verifică în nostalgia statornică de mare și de spațiul exotic.” (Alecsandri román értelemben vett görögösége a tenger és az egzotikus térség iránti állandó [állhatatos] nosztalgiában igazolódik.)

És, végül, egy másik jelentős román költő, Alecsandru Macedonski (1854–1920) valószínűsíthető szerb, vagy (macedoniai) bolgár gyökereiről szólván 3) „A dolognak semmiféle jelentősége nincs, és semmi szín alatt nem kell nagy feneket keríteni a család idegen eredetének. Trákia és Dácia [értsd: a balkáni levantei világ és Románia] között olyan nagyfokú etnikai közösség volt mindig is, és a román nép olyan nagy felszívó erővel rendelkezik, hogy a nemzetiség itt egyszerű választás kérdése. Az a balkáni ember, aki egyszer bekerül a romanizmus [vagyis a román nemzeti törekvések politikai kerete] vonzáskörébe s a román államélet részévé, részesévé válik, szinte rögtön elveszti nemzetiségét, vagy jobban mondva tisztázza saját, ingadozó (habozó, „oszcilláló”) tráko-dák állagát. Ezek az új emberek, akiket házassági kötelékek fűztek az ország régi családjaihoz, sohasem érezhették [itt] idegennek magukat...”⁵⁸

Mindez azt mutatja, hogy a magyar számkivetettek megfigyelései valóban méltók a történészek figyelmére, s följegyzéseik olyan eddig kevésbé ismert s ritkán hasznosított forráscsoportot képeznek, mely a román történelem egyik legmozgalmasabb korszakába világít be. Éppen azokba a szerfölkött izgalmas társadalom- és mentalitástörténeti folyamatokba engednek betekintést, amelyek feldolgozása s a román nemzetudatba való beépítésük ugyan elsősorban a román történetírásra vár,⁵⁹ de tárgyilagos (s empatikus) elemzésük a magyar nemzeti önismeretet, önképet is gazdagíthatja, árnyalhatja.

⁵⁸ Călinescu 1986, 517. A nagy román irodalomtörténésznek a városi középrétegek – a lendő polgári érdekű román középosztályok – vonatkozásban is akad néhány sokatmondó „elszólása”. Ion Eliade Rădulescu (1802–1872) – aki körülbelül azt az ideológiai szerepet töltötte be a román *negyvennyolcas nemzedék* formálódásában, mint Kölcsey és Wesselényi a magyaréban – életrajzában például ez a mondat olvasható: „Jeșea din acea pătură obscură de țirgoveți care avea să răzbată printre marile familii boierești și să întemeieze România modernă.” (A városi kereskedők ama kétes [szó szerint: „obszúr”) rétegéből származott, amely a nagybojár családokba fog behatolni és majd megteremti a modern Romániát.” *Uo*. 131.

⁵⁹ Az 52. jegyzetben rögzített „mulasztás” sajnos nem arra vall, hogy máris megértek volna a feltételek egy illyesfajta objektív önvizsgálatra. Sőt, kistanulmányunk szorosán vett fő témájában – a Kossuth-emigráció és a román politikai elit kapcsolattörténetében is – jobbra visszalépés tapasztalható! Erre vall a jelenkori román történetírás egyik legnagyobb élő alakjának mindösszesen – irdd és mondd: négy és féloldalas (!) – közleménye, amely ráadásul a *Magyar–Román Történelem Vegyesbizottság* idei, október 5-i budapesti ülésére készült reprezentatív kötetben látott nyomdafestéket: Dan Berindei: „În căutarea lui Klapka și Garibaldi...” (Klapka és Garibaldi nyomában) címmel. In *Studii istorice privind relațiile româno–maghiare*. Volum îngrijit de Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române. Cluj-Napoca, 2010, Editura Mega, 194–198. Ez a tény annál is inkább feltűnő, mert Berindei akadémikus pontosan fél évszázada (!) máig megkezdhetetlen, imponáló forrásbőségű tanulmányt szentelt ugyanennek a kérdésnek – körülbelül ötszörös terjedelemben! Lásd Dan Berindei: Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei, și emigrația maghiară (1860–1861). *Studii și materiale de istorie modernă*. Vol. II. București, 1960., 224–244. (Vö. jelen tanulmány 13. és 14. jegyzetével.)

Pomogáts Béla

Magyar–román értelmiségi találkozó 1990 tavaszán

The meeting of Hungarian – Romanian intellectuals in the spring of 1990

Following the changes beginning in Christmas time in 1989, there started a welcome approach between the Hungarian and Romanian writers, historians and other intellectuals that resulted in the meeting of Hungarian and Romanian men of letters in Budapest in the Spring of 1990. Though at the time the event was without political support, it became the forerunner of further dialogues that promoted the interchange of ideas and helped building confidence between the two countries.

Egy több mint két évtizedes történet felidézését kísérelm meg, úgy gondolom, hogy ennek a történetnek a tanulságai mellett ma sem mehetünk el közömbösen. Az 1989. karácsonyi romániai átalakulások nemcsak az erdélyi magyarság politikai és kulturális önszervezésének útját nyitották meg, új lehetőségeket nyitottak a magyar–román értelmiségi párbeszéd előtt is. Ezt a lehetőséget próbálta kihasználni az a két budapesti értelmiségi felhívás, amely nem sokkal a temesvári és bukaresti események után fordult a román demokrácia értelmiségi képviselőihez. Az első felhívás, amelyet közismert magyar értelmiségiek (a többi között Benda Kálmán, Vásárhelyi Miklós és Szakály Ferenc kiváló történészek, Csiki László és Rónay László írók, Baka András, ma a legfelső bíróság elnöke és mások) írtak alá, a következőket állapította meg: „A győzelmes forradalom megnyitotta az utat Románia valamennyi népe és így az erdélyi, a moldvai és az országban másutt élő magyarok teljes nemzeti egyenjogúsága és önkormányzata, valamint a magyar–román kapcsolatok széles körű megújítása előtt. E kettő a legszorosabban összefügg: a magyar és a román nép egymásra találását és együttműködését nem lehet elválasztani a romániai magyarság és a többi nemzeti kisebbség kollektív és egyéni jogainak érvényesítésétől.”

A következő felhívás *A szabadság közös – Üzenet a román értelmiséghez* címmel került a nyilvánosság elé. Ez a felhívás nagy történelmi hagyományokra hivatkozott: „A magyar és a román népnek többé nem szabad egymással küzdenie és versengenie. Hallgassunk arra, amit Avram Iancu üzen a múltból: „a magyar sem ma, sem a jövőben nem beszélhet a román nélkül, sem a román a magyar nélkül”. És hallgassuk meg Kossuth Lajost, aki hitet tett amellett, hogy a magyarnak és a románnak a „testvéries egyesülésben van boldogabb jövője”. A szóban forgó nyilatkozat végül a következőkben összegezte a történelmi tanulságokat, illetve tett javasla-

tokat: „Nehéz gondokkal elteltén küldjük testvéri üdvözlötünket a román értelmiségnek, mégis reménységgel, minthogy a szabadság eszménye és az európai értékek vállalása összeköt minket. A magyar társadalom a két nép átérzett közös érdekeinek adott hangot, midőn szolidaritást vállalt a zsarnokság elől menekülőkkel és most a romániai forradalommal. Forradalmaink: 1956 és 1989 összekötnek minket. E két történelmi évszám között egy emberöltő telt el, népeink közös történetének egy igen nehéz szakasza. Sok mindent újra kell kezdenünk, s ennek során a múltat is be kell vallanunk: a közös múltat s mindkettőnk saját múltját. Ebben az újrakezdésben hallgassunk Avram Iancu, Nicolae Bălcescu, Kossuth Lajos vagy a magyarországi románok érdekeit ezelőtt száz esztendővel az Országgyűlésen képviselő Mocsáry Lajos tanácsaira. Annak a szabadságnak az üzenetét tolmácsolják, amely egyetemes és oszthatatlan, és ezért minden nemzet és minden nemzeti kisebbség jogos birtoka. Javasoljuk, hogy közös dolgaink megbeszélésére és közös jövőnk érdekében kezdődjék párbeszéd a magyar és a román értelmiség között: erre a párbeszédre minél előbb – egy-egy magyar és román városban – sort kell kerítenünk. Találkozásunknak és eszmecserénknek lesz a küldetése, hogy valóra váltsa azokat a közös reményeket, amelyek jegyében új lapot kezdhetünk népeink közös történetében.”

A felhívásokra, sajnálatosan, nem érkezett válasz, legalábbis nyilvános válasz, legfeljebb személyes kapcsolatok révén lehetett tudni arról, hogy a román értelmiség néhány képviselője a közeledés jelének tekintette a nyilatkozatokat. Mindenesetre, ahogy a korábbi magyar–román értelmiségi eszmecserék és megegyezési kísérletek is többnyire a történelem és a napi politika áldozatai lettek, úgy nem került el a korábbi értelmiségi találkozók és tervezgetések sorsát a bukaresti változások után: 1990 tavaszán Budapesten összehívott magyar–román értelmiségi összejövetel sem.

A találkozót – a magyar külügyminisztérium illetékesei, illetve a müncheni Ferenczy-sajtóügynökség vezetői igen jól előkészítették, a politika mindazonáltal most is közbeszólt. A találkozó közvetlen indítéka szervezőinek abban a meggyőződésében rejlett, hogy „a nemrég lezajlott romániai forradalmi változások – így hangzott Josef von Ferenczy meghívólevelében – magukkal hozták az egyetemes emberi értékek, a humánus, az emberi jogok valóságos érvényesülésének lehetőségét. Az egymás mind teljesebb megismerésén alapuló tolerancia jegyében ez történelmi esélyt nyújt a magyar és a román nép közötti évszázados falak lebontására, a népeink közötti szolidaritás hídjainak megteremtésére. A két nemzet értelmiségének ebben a munkában különleges a felelőssége, hogy a nemzeti gyűlölködés soha többé ne válassza el népeinket, s a román–magyar viszonyt a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak maradéktalan tiszteletben tartásán alapuló európai normák határozzák meg.”

Rokonszenves elképzelés volt mindaz, és a találkozón összegyűlt közel félszáz román, erdélyi magyar és magyarországi értelmiségi, általában az irodalmi élet neves képviselői, közöttük olyan kiválóságok, mint Gabriel Liiceanu, a neves filozófus, Mircea Dinescu, a román írószövetség elnöke, Smaranda Enache, Domokos Géza, akkor az RMDSz elnöke, Gálfalvi Zsolt, Demény Lajos, Kányádi Sándor, Markó Béla, Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Csoóri Sándor, Sinkovits Imre, Kozma Imre, Konrád György, Bodor Pál, Hegedüs B. András és Köteles Pál, valóban őszintén törekedtek arra, hogy elérjék vagy legalább megközelítsék a meghívólevélben rögzített szép célkitűzéseket. A találkozó első napja kétségtelenül a barátkozás gesztusaival indult, Horn Gyula akkori külügyminiszter ismételten leszögezte a magyar kormánynak azt a jól ismert álláspontját, miszerint véglegesnek tekinti a két ország határát és ennek tudomásulvételével kívánja felépíteni a két ország kapcsolatrendszerét, illetve az erdélyi magyar kisebbség iránt vállalt szolidaritást (ez utóbbi a többi szomszédos ország magyarsága iránt vállalt szolidaritás kinyilvánításával később a köztársasági alkotmánynak is része lett). Valamennyi felszólaló a párbeszéd és az együttműködés fontosságát hangsúlyozta, s talán csak az évtizedes bukaresti tapasztalatokra támaszkodó Bodor Pál adott hangot annak a véleményének, hogy bizony a két nép kiegyezése csak egy hosszabb és mindenképpen kölcsönös megbékélést megalapozó történelmi fejlődés eredménye lehet.

A megszülető eredményeket híven mutatja az a közös nyilatkozat-tervezet, amelynek kidolgozásában a román vendégek is részt vettek, de amelyből végül mégsem lett elfogadott zárónyilatkozat. (Magam is tagja voltam a szövegező bizottságnak: emlékezetem szerint Konrád Györggyel, Vásárhelyi Miklóssal és Marius Tabacuval együtt.) Csupán néhány pontot idézek fel a tervezet szövegéből, kései emlékeztetőként:

„1. Kívánatos a határok semlegesítése, formálissá tétele, hogy azok ne válasszák el a népeket egymástól és hogy a polgárok a határok mindkét oldalán teljes körű egyéni és kollektív emberi és polgári jogokat élvezhessenek.

3. Abból az alapelvből kiindulva kell újjáteremteni a különböző etnikumok együttélésének elméletét, hogy egy nyitott társadalomban a demokrácia egy és oszthatatlan mind a többség, mind a kisebbség számára.

A politikai és a társadalmi demokrácia kialakítása pedig elválaszthatatlan az egyéni és a kollektív kisebbségi jogok biztosításától, egyik a másik nélkül nem lehetséges. Ennek az elméleti munkának a végeredménye egy demokratikus Charta lehet a kisebbségek jogairól Kelet- és Közép-Európa új demokráciáiban.

6. Minden állampolgár számára biztosítani kell az óvodától az egyetemig az anyanyelven történő oktatást. A kollokvium résztvevői szükségesnek tartják a kolozsvári magyar egyetem helyreállítását.

8. A mostani találkozónak nem szabad elszigeteltnek maradnia; a kollokvium résztvevői rendszeresíteni kívánják találkozósaikat, s ehhez intézményesített kereteket tartanak szükségesnek. Egyetértettek abban, hogy a következő találkozásukra Temesváron kerüljön sor.”

Ebbe a békülékeny és reményekkel eltelt közhangulatba robbant bele a késő délutáni információs bomba, midőn Szokai Imre külügyminiszter-helyettes megérkezve szót kért, és bejelentette, hogy Marosvásárhelyen román tüntetők megtámadták a Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyi székházát. Akkor még úgy tudtuk, hogy Sütő Andrást kimenekítették a karhatalom emberei, nem sokkal ezután kiderült az is, hogy félszemén megvakították. Sorsának alakulásáért felelősség terheli a karhatalom embereit is, például a vásárhelyi rendőrparancsnokot. Mindenesetre a barátságos eszmecserének és tervezgetésnek egyszeriben vége szakadt, és most már nem a közös jövő körvonalazására irányultak az eszmecserék, hanem arra, hogy a vásárhelyi események súlyos következményeit miként lehetne enyhíteni. Ezt a célt szolgálta a találkozón megfogalmazott két nyilatkozat, az egyiket a résztvevők egy csoportja, a másikat a jelenlévő RMDSz-vezetők írták alá. Tekintettel arra, hogy a közös nyilatkozat mára szinte elfeledetté vált a történelem számos hasonló dokumentumával együtt, teljes szövegét idemácsolom:

„Mi, magyarországi és romániai értelmiségiek, akik 1990. március 19-20-án találkoztunk Budapesten, hogy őszinte párbeszédet folytatva megpróbáljuk végre természetessé és normálissá tenni a népeink közötti kapcsolatokat, aggodalommal értesültünk a március 19-én, Marosvásárhelyen történt erőszakos és felelőtlen cselekedetéről, amelyek megrontják a nemzetiségek kapcsolatait, megzavarják az erdélyi románok és magyarok békés együttélését, és ezzel meggátolhatják és kompromittálhatják a romániai társadalom demokratizálódási folyamatát. Az ilyen cselekmények veszélyeztetik Románia beilleszkedését a mai és a holnapi Európába. Megdöbbenéssel és felháborodással értesültünk arról, hogy Sütő Andrást, a kiváló író, aki már a múlt rendszerben is megszenvedett méltóságos és bátor magatartása miatt, most magyar testvéreivel együtt ismét bántalmazták olyan személyek és csoportok, amelyek nem fogták fel, hogy az etnikumok közötti párbeszédben érvekre van szükség, nem erőszakra. Hisszük és valljuk, hogy minden kormány kötelessége óvni és oltalmazni állampolgárai életét, valamint az egyéni és kollektív jogokat. Ami bennünket illet, mi, Budapesten összegyűlt magyarországi és romániai értelmiségiek felhívással fordulunk valamennyi társadalmi és politikai tényezőhöz, hogy tanúsítson felelősségérzetet, mértéktartást, józanságot – és kijelentjük, hogy az ellentétek szításának minden kísérletére a megegyezés, a megértés megannyi tétivel válaszolunk.” Ezt a felhívást a többi között a magyarországi

Csoóri Sándor, Fekete Sándor, Fülöp Mihály, Hegedüs B. András, Konrád György, Kozma Imre, Sinkovics Imre, az erdélyi magyar Bodor Pál, Demény Lajos, Domokos Géza, Kányádi Sándor, Markó Béla, Szócs Géza és a román Mircea Dinescu, Smaranda Enache, Gabriel Liiceanu, Marius Tabacu és Alin Teodorescu írták alá.

Ugyancsak közlöm a találkozó erdélyi magyar résztvevőinek akkori nyilatkozatát: „A Romániai Magyar Demokrata Szövetség vezetőségének Budapesten tanácskozó tagjai, akik vezető román értelmiségiekkel együtt a történelmi kiegyezésért folyó párbeszédre vesznek részt, mély felháborodással szereztek tudomást a román nacionalista körök uszítására Marosvásárhelyen és Szatmáron az RMDSz helyi szervezetei és a helyi magyar lakosság ellen elkövetett atrocitásokról. Kérjük a román kormány azonnali közbelépését és az eseményekben vétkes személyek felelősségre vonását. Egyúttal a nemzetközi közvéleményhez fordulunk. Szükségesnek tartjuk pártatlan megfigyelők jelenlétét a veszélyeztetett térségben.” Ezt a nyilatkozatot az erdélyi magyar értelmiség neves képviselői: Balázs Sándor, Cs. Gyimesi Éva, Domokos Géza, Kántor Lajos, Kányádi Sándor, Lányi Szabolcs, Markó Béla, Sylvester Lajos látták el kézjegyükkel.

A marosvásárhelyi események ennek az értelmiségi találkozásnak a tekintetében a legrosszabb pillanatban történtek. A budapesti kerekasztalnál tárgyaló román írók és tudósok ugyanis ezáltal olyan politikai nyomás alá kerültek, amely szinte megbénította őket abban a törekvésükben, hogy megtegyenek olyan lépéseket, amelyekre a valóságos megbékélés érdekében feltétlenül szükség lett volna, például a kolozsvári magyar egyetem helyreállítása tekintetében. A találkozó végeztével ugyan a résztvevők közreadtak egy zárónyilatkozatot, ez azonban jóval kevésbé volt határozott és egyértelmű, mint a fentiekben ismertetett szöveg. Ez az újabb záróközlemény kilátásba helyezett, még 1990 őszére, lehetőleg Temesváron egy második találkozót. És noha az esztendő tavaszán még létrejött egy kisebb, technikai jellegű megbeszélés Budapesten, amely a tervezett temesvári értelmiségi párbeszédet volt hivatva előkészíteni, magára az újabb kerekasztal-beszélgetésre már nem került sor. A magyar–román értelmiségi közeledés gondolatát ezúttal is elsodorta a politika, amelynek, úgy tetszik, nem volt érdeke, hogy előmozdítsa a két szomszédos nép kölcsönös megbékélésének és együttműködésének ügyét.

Az imént ismertetett események óta több mint két évtizedet hagyunk magunk mögött. Azóta, ahogy azelőtt is, számos találkozó történt a két szomszédos nemzet értelmiségének képviselői között. Korábban például Gheorghe Sincai és Cesar Boliac kapcsolatai a 19. század elején a nagyváradi Peretsényi Nagy Lászlóval, illetve Toldy Ferencsel, majd Wesselényi Miklós 1844-ben közreadott *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*

című politikai röpiratának javaslatai, amelyek a mindkét közép-európai nemzetre veszélyt jelentő pánszláv törekvések közös megfékezésében látták a magyar–román kiegyezés stratégiai indítékát, az 1848–1849-es idők magyar–román (sajnos, tragikus módon megghiúsult) közeledési kísérletei, később Ady Endre és Octavian Goga ugyancsak balul sikerült dialógusa, az 1935-ben a nagyváradi Familia kezdeményezésére tervezett (és végül ugyancsak megghiúsult) „biharfüredi találkozó”, az 1945–1947-ben a budapesti és a bukaresti kormány által egyaránt kezdeményezett eszmecsere – és még igen sok jó szándékú, és, fájdalom, szinte mindig megghiúsult közeledési kísérletek.

Ezek a sajnálatos kudarcok, amelyek általában nem a kultúra, hanem minden esetben a politika manipulációinak felelősségét vetették fel, hosszú idők óta terhelik meg a magyar–román kapcsolatokat és állítanak akadályokat az őszinte kiegyezési és közeledési törekvések elé. Mintha Reményik Sándor 1941-ben az aggodalom hangján megszólaló költeményét igazolták volna ezek az események, a *Korszerűtlen versek Egymás mellett soha?* című részletére gondolok:

Hát így kell mindig lennie:
Fölül az egyik, s a másik alul?
Hatalmi kérdés emberek között,
S a hatalomban egyik elvadul?
Mindig csak elnyomott és elnyomó,
Kis különbség a módszerek között
És árnyalatok kockaforduláskor,
S meztelen önzés mindenképp mögött?
Egyéni önzés és családi önzés
És ezerféle színű nemzeti –
Hát nem lehet e korhadó világot
Testvér-színekkel ékesíteni?
A kocka fordul és aki alul volt.
Hegylábánál: hegytetőre kerül,
S amit magának nem kívánt, a mással
Folytatja, vagyis hogy kezdi elül.
Hát így kell mindig lennie:
Az egyik alul s a másik felül?

Mindezek ellenére a korábbi erőfeszítések, amelyek a megbékélésre irányultak, mindkét oldalon folytatódtak, és éppen a mögöttünk álló két évtizedben ezeknek igen biztató jelzései és eredményei is voltak. Így az imént bemutatott 1990-es találkozót követő újabb értelmiségi, illetve írószövetségi dialógusok, amelyek minden (mind a két oldalon tapasztalható)

bizalmatlanság és gáncsoskodás ellenére mégiscsak előbbre vitték az eszmecsere és a bizalomépítés ügyét. (Ezekben igen nagy és jótékony szerepet vállalt magyar részről Göncz Árpád, Konrád György, Borsi-Kálmán Béla, erdélyi magyar részről Gáll Ernő, Gálfalvi Zsolt, Kántor Lajos és Horváth Andor, román részről Geo Serban, Gabriela Adameşteanu, Gabriel Andreescu és mindenek előtt Laurenţiu Ulicii, a romániai írószövetség akkori elnöke, az ő akkori szerepére és jó szándékára, amelyet mint a Magyar Írószövetség akkori elnöke tapasztalhattam, ma is igen jó szívvel emlékezem.) A párbeszéd, minden politikai és hatalmi ellenkezéssel és manipulációval szemben, mindvégig folyamatos maradt – meg lehet állapítanunk, hogy mára van mire építenünk a továbbiakat: valójában a közös jövőt, amely egyetemes európai, uniós kontextusba helyezi a magyar–román kapcsolatokat, a kiengesztelődés és az együttműködés ügyét.

Kántor Lajos

Történelem – alul- és felülnézetben

Viewing history from above and from a worm's view

The author is the editor in chief of the periodical *Korunk* [Our times]; in the present paper he analyses the history of the Hungarian literature in Transylvania from historical perspectives starting with the literary circle that had gathered around the periodical *Erdélyi Helikon* [Transylvanian Helicon], continuing with the activity of the Hungarian writers working during the Ceausescu era and concluding with the presentation of the Hungarian authors of the present days.

„Egy város tűnik elém ilyenkor, túl az erdőn, túl a zengő, nyári réten, s mindjobban összeszárad néhány mély és kitörölhetetlen vonalra, mint Houfnagel metszetén. Egészen olyan, mint egy régi metszet. Ilyenkor úgy érzem, hogy egy füstös képű fejedelem mellett állok, fogom a lova kantárát. Szól a tücsök, egy vércse köröz felettünk, a fejedelem megfontoltan néz a városra.”

Cs. Szabó László

Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század alcímű, a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó kérésére *Fellegek a város felett* címmel 2004-ben megjelent kis kötetem elejére került ez a mottó. A könyv az „Európai iskola” sorozatba készült, történelmi, politológiai, szociológiai tanulmányok társaként. Azért idézem itt és így Cs. Szabó Lászlót, mert úgy vélem, Cs. ezúttal is pontosan és érzékletesen jelzi történelem és irodalom sajátos viszonyát – természetesen az író, az alkotó oldaláról.

Ezúttal nem Kolozsvárról, nem csak Kolozsvárról lesz szó (noha, bizonyára túlsúlyosan szülővárosomról); a mostani felkérésnek megfelelően néhány általam kiválasztott könyvön, erdélyi, illetve romániai magyar szerzők utóbbi évtizedekben-években megjelent munkáin igyekszem szemléltetni a história jelenlétét irodalmunkban.

És ehhez a mondathoz máris több magyarázatot kell fűznöm. A felmutatásra kerülő könyvek ugyanis különböző városokban, ráadásul különböző országokban működő kiadóknál láttak napvilágot: A Kriterion Bukarestben bejegyzett (tetemes mértékben a kolozsvári fiókszerkesztőség munkája révén vált ismertté), a Magvető Budapesten, a Kalligram pedig Pozsonyban és Pesten szerzett nevet magának – nem utolsósorban Erdélyben született és élt írók műveinek megjelentetésével. Bálint Tibor és Székely János itt is halt meg, Szilágyi István Kossuth-díjasként és a Romániai Írók Szövetsége országos vezetőségi tagjaként ma is Kolozsvárt

dolgozik (az ő könyvét a Magvető vállalta); Csiki László a Székelyföld, Bukarest, Kolozsvár és Budapest vonalán haladt – véleményem szerint a halhatatlanság felé, ám ezt néhány évvel halála után még el kell hitetnünk –, munkássága mindenesetre a Magvető előtt a Kriterionnal, az *Utunkkal* és a *Korunkkal* is összekapcsolódott. A legfiatalabb, 2010-ben elsőkönyves szerzőnk, Tompa Andrea pedig ma egy budapesti színházi folyóirat főszerkesztő-helyettese, kiváló regényét a szlovákiai Kalligram érdemesítette kiadásra. Példatáram összeválogatása tehát – akaratlanul is – a történelem jelenlétére figyelmeztet; maguk a művek, a kiadói „véletleneken” túl, a közelmúltat vagy a távolabbi múltat szólaltatják meg.

Második számú magyarázatom műfaji jellegű. Mert nem csupán azt kell itt megjegyezni, hogy a kortárs romániai magyar prózaírók közül többen is vannak, akik szinte programszerűen választják témájukul az egyetemes vagy az erdélyi, a magyar történelem egyes korszakait, személyiségeit (a sok műfajú Lászlóffy Csabára és a Teleki Téka könyvtárosára, Sebestyén Mihályra gondolok mindenekelőtt) – még fontosabb elmondani, hogy a költészetben és a drámában különösen emlékezetes, történelmi ihletésű művek, életművek születtek. Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos lírájában elmúlt évszázadok ölelkeznek a jelennel; Sütő András, Páskándi Géza, Székely János, Csiki László és Kocsis István színpadra került (vagy nem került) alkotásai úgy szólak-szólnak napjaink emberéhez, hogy a múlthoz kapcsolják drámai történeteiket, példázataikat.

Itt megállok a magyarázkodással. De nem hagyhatom említetlenül az irodalomtörténetet, annál is inkább, hogy többször beleártottam magam – például éppen annak az 1929-ben és 1930-ban zajlott vitának a feldolgozásával, amely „Vallani és vállalni” néven ismert, és amely éppen a történelmi témák veszélyes eluralkodását tette szóvá az erdélyi magyar irodalomban. A vitát kezdeményezők, így a háttérből irányító, európai látókörű prózaíró és Erdélyi Helikon-szerkesztő Kuncz Aladár, a polémiában megszólalt Kacsó Sándor, Gaál Gábor, Tamási Áron attól féltették az irodalmat, hogy kivonul a kortársi jelenből, nem néz szembe az erdélyi társadalom konfliktusaival, múltba fordulása gyáva menekülés.

Nyolcvan évvel a „Vallani és vállalni” után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a megnevezett szerzők (Tabéry Géza, Kós Károly, Berde Mária, Makkai Sándor utódai) – Székely János, Bálint Tibor, Csiki László, Szilágyi István és a fiatal Tompa Andrea – regényeikben korántsem a mai társadalomból való kivonulást képviselték; ezt már csak azért sem tehették meg, mert a történelmet legszemélyesebb magánügyükként voltak kénytelenek megélni. Ez Szilágyi István *Hollóidő* című könyvéről is elmondható, noha itt – a török hódoltság valamelyik évtizedének történeteiben – a személyesség nyilvánvalóan sokkal áttételesebb, mint a második világháborút átél

kadétiskolás Székely, a Gheorghii-De és Ceaușescu Romániáját keményen megtapasztalt Bálint Tibor, Csiki vagy akár a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek Kolozsvárát ismerő Tompa Andrea esetében.

Egy adott történelmi pillanatot, életszakaszt emelnek ki a megélt múltból, vagy fejlődésregénnyé formálják többnyire követhetően önéletrajzi történeteiket. Kevésbé a tanúságtétel, mint inkább az önvallomás a kitűzött cél – ha szabad egyáltalán érdemleges művészi alkotások esetében kitűzött célról beszélni. „A férfiak mai nemzedékének alapélménye (s egyúttal korunk történetének alapvető ténye) a háború volt. Múltunk-világunk leghűbb modellje: a katonaság. Semmit sem érthet belőlünk, aki nem érti ezt” – írta *A nyugati hadtest* ajánlásában (1979-ben) Székely János. Az elsőszemélyes elbeszélő a vásárhelyi katonaiskolából mondhatni gyerekként közvetlenül a front mögé, a reguláris csapatokkal visszavonuló vesztesek közé kerül, tehát „a nyugati hadtest” eleve nem képzelhető amolyan hadtörténelmi dokumentumnak, különösen nem bár egy frontszakasz teljes leírásának – mégis a dokumentum erejével hat: erkölcsi-lélektani dokumentum, egy erdélyi magyar kamaszfiú emberré válásának körülményeiről ad hiteles, mélyen személyes rajzot a háborús évekből. Engedelmisségre szoktatottak és kiképzők, lovak és meglovagolók (mert lovas kiképzésről van szó), különböző rendű-rangú és emberségű menekülők, elhajtott emberek, fogolytáborok lakói szerepelnek a novellisztikusan felépített történetben, s köztük egy remeklés is akad, a *Pálinkás* című, lélekrajzi remeklés ez, a megkínzott gyerekmember és megkínzott lova tragikus küzdelmének leírása.

Csiki László is a gyerekként átélte furcsa világot, a gyermek és a különös felnőtt viszonyát jeleníti meg a *Titkos fegyverek*ben (1990) – csakhogy a civil élet szintjén. Ám a civil életben is lehetséges ahhoz fogható trauma, mint a háborúba elkerülő kadétiskolásé, akit még ki sem képeztek igazán, és már lovat adnak alája, fegyvert a kezébe. Anya és kisgyereke elindul egy székely faluból a távoli idegenbe, hogy amikor – talán egy évtized múlva – visszaérkeznek, szétnézve az üres állomásépületben (ahol bömböl a rádió, „valahol lelkesítő beszédet tart valaki”), az újraélt falu így rögződjék a tudatban: „Olyan, mint a szegény emberek virágos tányérja szélre húzott maradék falat, mely a világgá ment legkisebb fiúra vár.” A gyermeki emlékekből előbányászható mozaikkockák ugyancsak egyfajta történelmi alulnézetet jelentenek a második világháború utáni Bukarestről. A kirajzolódó kép sajátosságát az adja, hogy a román fővárosi bérház parkettes mosókonyhájából kilátó magyar gyerek alig-alig tud kommunikálni környezetével; az otthonra épülő képzelgések, a megszépítő messzeség szembesül a nemigen értett utcai történetekkel. Részben a körülötte lévő felnőttek is kettős világban élnek, hát még a gyermek. Egyetlen apró epizód a *Titkos fegyverek* magával ragadó narrációjából (a legteljesebben történelem-közelből): a kisfiú a falujából

Mátyás királyról szóló könyvet hozott magával, az osztályterem falára Mihai király képe került, majd le onnan, hogy aztán az anya egyik hivatalos kérvényére, az „Éljen a békeharc!” alá gyerekirással odafirkantva rákerüljön aláírásul: özv. II. Rákóczi Ferencné.

Háborút és békét – nem tolsztoji módra, de rendkívüli epikus tehetség – Bálint Tibor kötött össze *Zokogó majom* című nagyregényében (1969), a romániai magyar irodalom mindmáig egyik legjelentősebb (több nyelvre is lefordított) művében. Az alcím – „Egy élehetetlen család kálváriája” – egyértelműen utal a korokat átívelő, összefoglaló szándéokra, ez azonban nem a távolítást, az objektíválást jelenti. Bálint Tibor fejlődésregényt írt, amelynek főhőse, a Kálmánka névre hallgató kolozsvári külvárosi gyerek: ő maga. Jól felismerhető helyszíneken hús-vér emberek élnek, akiknek fontos is a hús és a vér. De a történelem vére és húsa is megjelenítődik a regényben, mégpedig egészen konkrétan – a 20. század második felére jellemző módon; vagyis nem hosszú leírásokban, értekezésekben, hanem újságkivágások, úgymond apróhírdetések formájában. Ismétlődnek ezek a betétek, mintegy időben is tagolják a regényt. Egy ilyen bevágáscsokort idézve: „Hitler: Németország kész mindenkivel együttműködni, de minden támadásra fegyverrel válaszol.”; „Nem a béke olajágával jöttem! – mondta híveinek Maniu Gyula a kolozsvári állomáson.”; „Kiknek kell bevonulni az új katonai összpontosításokra?”; „Megkezdődött a második világháború! Anglia és Németország délelőtt tizenegy óra óta, Franciaország és Németország délután öt óra óta háborúban állanak egymással.”; „Országos gyűjtés a honvédcsaládokért. – Kormányzó urunk hitvesének felhívása a magyar társadalomhoz.”; „Törvényszék elé került a zsidó, aki vajat, szalonját lopott lányának uzsonnára.”; „Véget ért a sztálingrádi csata.” Mindez leképződik az élehetetlen (kolozsvári) család történetében, az életbe léptetett zsidótörvénnyel, majd a főhivatalnokok Budapest felé menekülésével, no meg a következő újabb „apróhírdetéssel”: „A kollektív gazdaság új mintaszabályzat tervezete.”; „Harcoljunk az ötéves terv négy év alatti teljesítéséért!”; „Vessenek véget a gyalázatos amerikai kegyetlenkedéseknek Koreában!”; „Joszif Visszarionovics Sztálin elhunyt.” Az újabb hírek idején, a regényszövegbe simulón megtudjuk, hogy Kálmánka, immár Vincze elvtársnak szólítottan, mint a helyi napilap ipari rovatának munkatársa leckét kap feljebbvalójától éberség-ügyben, aztán ki is rakják állásából. A Református Kollégium volt diákja egy hőstelen kor magát becsületesnek tudó túlélőjeként kerül be az emlékezetes regényhősök archívumába.

Akár innen is folytatható egy másik regénytörténet, ismét a Csiki Lászlóé, *A céda nyúl*. Csakhogy – a Ceaușescu-diktatúra utolsó éveiben, a nyolcvanas évek vége felé járunk – itt már a becsületesség megítélése sokkal bonyolultabb; persze, nem a diktátorról és elsőrendű kiszolgálóiról van

szó, hanem a megfélemlített, magánéletükbe visszavonuló kisemberekről és azokról, akik gyanús történetekbe keverednek. A *Titkos fegyverek* gyerekhőse időközben felnőtté érett, „a nagy király lovasszobra” közelében él, van lakása, telefonja („olyan”, mármint amelyet vendég érkezésekor tanácsos letakarni). Váratlan vendége érkezik, akinek távoli – történelmi-irodalomtörténeti – elődjét az 19. századi, szabadságharc utáni bujdosó-vámszedőkben lehetne megnevezni. Ennek a kisregénynek a középpontjában tulajdonképpen nem egy vagy két személy áll, hanem maga a vergődés, a félelem, a reménytelen várakozás.

És most már egy nagy ugrás a 2010-es mába, pontosabban csak a kötet megjelenésének évét számítva, ugyanis az 1971-ben Kolozsváron született Tompa Andrea első könyve – hasonlóképpen a *Zokogó majomhoz* – szintén kolozsvári családtörténet és fejlődésregény, s a szó hagyományos értelmében igazi, izgalmas olvasmány mindazok számára, akik az irodalmat és a történelmet nem kívánják egymástól elválasztani. Gyereklányként kezdi megélni szülővárosának változatos történetét a szerző, ugyanis több nemzedék él együtt ebben a családban, hányatott sorsú, különböző nemzetiségű emberek, a „lent” és a „fent” megtapasztalói. Maga Tompa Andrea (a szereplők egyébként többnyire saját nevükön fordulnak elő a regényben) ifjú kora ellenére megszenvedti a változásokat, iskoláját – annak maradvány magyar tagozatát – felszámolják, és ő hűségese maradvány filológiai osztályhoz, diákként éli a kétnyelvűség hétköznapijait. *A hóhér háza* valójában több, mint két évtized regénye, több is mint kolozsvári regény, noha akár dokumentumként is olvasható a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek helytörténetéhez, Románia-történetéhez, el egészen az 1989. decemberi napokig. Az sajnos nem valószínűsíthető, hogy akkora figyelem övezzék Tompa Andrea könyvét, mint a teljesen más stíluseszmenyt követő, ugyancsak Erdélyből elszármazott német íróét, Herta Müllerét. Egy friss elsőkönyves szerző és egy (friss) Nobel-díjas művét, például *A róka volt a vadász* címűt nem illik összehasonlítani a még csak most olvashatóvá vált kolozsvári történettel. De arról érdemes volna akár hosszabban is elmélkedni, amit az 1992-es kiadású német regény 2010-es magyar kiadásában az utószót író, különben erdélyi származású és nemzetközi sikert aratott Dragomán György emel ki: „Herta Müller pontos prózája berántja az olvasót ebbe a játékba, részévé teszi a rendszernek.” Tompa Andrea is „beránt” a játékba, a maga áradó prózájával, részévé teszi a rendszernek, jóllehet annak a csúcst, a diktátort (és méltó társát) nem vonja be a regénytörténetbe, ahogy Herta Müller, közvetve ugyan, de sikerrel megteszi.

Érdemes volna azon is elmélkedni, hogy miért sikeresebb ennek a közelmúltban irodalomba foglalása, amikor az úgymond alulnézet érvényesül az írói munkában, mintha maga a történelmi „főszereplő”, történetesen

a Ceaușescu házaspár kerül a narráció középpontjába. Daniel Bănuțescu 2008-as epikus művének ezt a címet adta: *Cel mai bun roman al tuturor timpurilor* (vagyis: Minden idők legjobb regénye). Nos, a román és nemzetközi díjakkal kitüntetett bukaresti szerző érdemleges könyvet, kalandos könyvet írt a Romániában egyesek által ma is tisztelt, az országnak hihetetlenül nagy kárt okozó diktátorról, az „arany korszakról” és bukásáról – de azt határozottan állíthatjuk, hogy a még Bécsben 2002-ben elkezdett munkából nem a világ legjobb regénye született meg. Mint ahogy Bálint Tibornak sem sikerült a *Bábel toronyházában* (1996-ban), Hamudius alakjában remeket alkotnia – akár csak kicsit közelítve a *Zokogó majom* figuráihoz –, vagy Csiki Lászlónak utolsó művében, az *Ajakirban* véghez vinnie a nagy lezámolást azzal a rendszerrel, különösen pedig a rendszernek nevet adó Ceaușescuval, amely és aki távozásra kényszerítette szülőföldjéről. Igaz, hogy az *Ajakirban* Csiki tehetségéhez méltó nagyszerű fejezetek is találhatók, hasonlóan a *Bábel toronyháza* néhány emlékezetes jelenetéhez (amelyek viszont nem Hamudiusról szólnak).

Példázataim közt szándékosan hagytam utolsónak Szilágyi István mondhatni klasszikusan történelmi regényét, a *Hollóidőt* (2001), amely a régmúltban játszódik, és a teremtett történelem példája lehet újabb irodalmunkban. Históriaira építet, teremtett irodalmi világ – úgy, ahogy ezt Móricz Zsigmond epikájából és Németh László lélektani-társadalmi prózájából ismerjük. És amiben ugyancsak méltó Szilágyi a nagy elődökhöz (bár az olvasmányosságban nem versenyezhet velük): a nyelvi fantázia, a nyelvteremtő tudás. Persze, ebből a kitűnő műből aligha profitálhat közvetlenül a történelem kutatója. Annál több tanulsággal szolgál a *Hollóidő* az irodalom kutatójának. Poszler György akadémikus írta alighanem a legjobb elemzést Szilágyi könyvéről, összekapcsolva azt Szilágyi István előző, kiváló regényével, a szilágysági világba ágyazott *Kő hull apadó kútba* cíművel. Egész gondolatmenetünk, példatárunk tanulságául idézhetjük Poszler megállapítását: „Az első (a *Kő hull...*) egy társadalmi-történelmi metszet elemzése – térben-időben konkrétan. A második magának a történelemnek az értelmezése – térben-időben absztraktan. Pontosabban arról is szó van: a társadalmi-történelmi metszet elemezhető. Maga a történelem értelmezhetetlen. Az elsőben kegyetlen az adott történelmi helyzet. A másodikban kegyetlen (*Hollóidő*) az egész történelem.”

MŰHELY

Tóth Judit

A kisebbségek kulturális jogai Magyarországon a nemzetközi vállalások tükrében

Cultural Rights of Minorities in Hungary on the ground of international undertakings

The author analyses the human rights obligations of Hungary undertaken concerning the cultural heritage, language and identity of ethnic or national minorities living in the country. These undertakings and pledges made in universal, regional and bilateral agreements are differentiating substantially and in the administrative competences from the national laws on minority rights protection. Hence the article describes the hardly applicable international undertakings due to the absence of stable, clearly structured implementation system in the public administration. In particular, the implementation mechanism of bilateral minority protection agreements (concluded with Ukraine, Croatia, Slovakia, Serbia-Montenegro, Romania, Slovenia) has been half-made in practice, so the Ombudsman for Minority Rights made numerous proposals how to improve it.

A kisebbségek kulturális jogaival kapcsolatosan Magyarország által vállalt nemzetközi kötelezettségek rendszere eltér a hazai jogi szabályozás közigazgatási ágazati beosztásától, intézményi rendszerétől és szóhasználatától. Ezért nem lehet mechanikusan követni a magyarországi kisebbségek jogaira, intézményeire és finanszírozására vonatkozó normákat a nemzetközi együttműködések vagy kötelezettségek érvényesítése terén.

A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosa elsőként folytatott 2009–2010-ben átfogó vizsgálatot, amely a kisebbségek kulturális jogait vizsgálta, külön kitérve a nemzetközi vállalásokra. A jelentés¹ nagy terjedelemben foglalta össze a visszasságokat, valamint megfogalmazott számos ajánlást például a közművelődés, emlékállítás, színjátszás, könyvkiadás terén, továbbá a két- és többoldalú nemzetközi megállapodások érvényesítése érdekében. Az ajánlásokra a társadalmpolitikai miniszter 2010. április 30-án kelt válaszában a nemzetközi jogi kötelezettségeket illetően

¹ NEK 51/2010. a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosaának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról (<http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/165788766.pdf>)

meglehetősen távolságtartóan reagált, és érdemben egyetlen javaslatot sem fogadott el ezen a téren. Ezekre később még visszatérünk.

A nemzetközi kitekintés célja az volt, hogy tisztázza: vajon a hazai szabályozás alanyi- és tartalmi szempontból összhangban van-e a nemzetközi jogi vállalásokkal, és ha a jogalkalmazó nem érzékeli, hogy a nemzetközi két- és többoldalú egyezményekben foglaltak nem a hazai szabályozásra utalnak vissza, hanem autonóm szabályokat, intézményeket tartalmaznak, akkor jogszerű-e a szűkítés. Másfelől az, hogy áttekintse, vajon a nemzetközi vállalások magyarországi alkalmazhatóságának a feltételeit a jogalkotó és a kormányzat megteremtette-e.

1. A többoldalú egyezmények

1.1. Az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája

Az Európa Tanács Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája² – mára a következő nyelvekre vonatkozóan tartalmaz konkrét vállalásokat: horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén, valamint – a cigány nyelvre való 2008. évi kiterjesztést követően³ – romani és beás nyelvre. A végrehajtásért felelős kormány értelmezése szerint a nemzetközi vállalások e körben úgy értendők, hogy „a magyarországi szabályozásban nem a regionális vagy kisebbségi nyelvet beszélő személy definíciója képezi a nyelvi jogok alanya megállapításának alapját, hanem a nemzeti és etnikai kisebbséghez való tartozás. A nemzeti vagy etnikai kisebbség definíciója a következőképpen szerepel a kisebbségi törvényben: „*nemzeti és etnikai kisebbség (...) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű*

² 1999. évi XL. törvény a Strasbourgban, 1992. november 5-én létrehozott Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának kihirdetéséről.

³ 2008. évi XLIII. törvény a Magyar Köztársaságnak a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája 2. Cikk 2. bekezdése szerinti kötelezettségvállalásai cigány (romani és beás) nyelvekre történő kiterjesztéséről. Itt jegyezzük meg, hogy nyelvészeti szempontból nem következetes ez a megnevezés. A cigány (vagy ahogyan beszélői nevezik: romani) nyelv, bár beszélőinek számát a világon öt és tízmillió közöttire becsülik, olyan kisebbségi helyzetű nyelv, amely – a nemzetközi erőfeszítések ellenére – mindeddig elsősorban nem standardizált, és beszélt nyelvként létezik, számos regionális nyelvjárás formájában. A lovári a magyarországi cigányok körében legelterjedtebb cigány (romani) nyelvjárás, mely az oláh cigány nyelvek csoportjába tartozik, és becslések szerint a teljes magyarországi cigányság egynegyede ismeri, beszéli. A beás a román nyelv egy archaikus változata, amit leginkább az erdélyi eredetű cigányok beszélnek. Nincs semmiféle köze a lovárihoz, két külön nyelvről van szó, melyek nagyon távoli rokonai egymásnak.

kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul”.⁴ (Nektv. 1. §) A törvény által biztosított nyelvi jogok alanyai tehát a fenti definíciónak megfelelően a hazai kisebbségekhez tartozó személyek, közösségek.⁵ A Karta szóhasználatában pedig – a nyelvek védelméről van szó, ám a jogszerű maga a nyelvet használó csoport tagja.

Felvetődik a kérdés, hogy ha a jogszerű körét a Nektv. meghatározása révén bővíteni kívánta a kormány, vajon miért nem terjesztette ki a vállalásokat a további hazai kisebbségi közösség nyelvére is? Ha pedig a Karta és a Nektv. tartalmilag egybecsúsznak, akkor pedig nincs indok egyes kisebbségek kihagyására. Ez feltételezi annak bizonyítását, hogy a Nektv. tartalmilag nem kevesebb a Kartában vállalt anyagi jogi minimumoknál, ám erre vonatkozó tételes összevetés kormányzati szinten tudomásunk szerint nem készült.

A vállalásokat érintő megkülönböztetés azt a látszatot kelti, mintha a Kartában foglaltak többletet jelentenének a hazai kisebbségek nyelvi és kulturális jogait tartalmazó Nektv.-hez képest, az abban foglaltakat konkretizáló eljárási törvényeknél. Ebben az esetben viszont felmerül a kisebbségek közti eltérő bánásmód, amelynek ésszerű, objektív indokát nem ismerjük, és azt az eddigi három ország-jelentés (1999, 2002, 2007) sem tartalmazza. Ismert ugyanakkor olyan álláspont is, mely szerint a nemzetközi vállalásokhoz mérten a hazai kisebbségi törvény nyelvhasználati rendelkezései vagy azokkal egyezők, vagy azoknál kedvezőbbek.⁶ E kérdés megítéléséhez a Karta rendszerének részletesebb elemzése szükséges.

A Karta vonatkozásában „regionális vagy kisebbségi nyelvek” kifejezés alatt (1.cikk) azon nyelvek értendők, amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, továbbá amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől. Ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit.

⁴ A Karta 1999.évi, első országjelentése: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=1165>

⁵ Op.cit.

⁶ E véleményt képviseli Kovács Péter alkotmánybíró, nemzetközi jogász, aki a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának és a Nemzeti Kisebbségek Védelme Európai Keretegyezményének kidolgozásában szakértőként vett részt. Lásd erre vonatkozóan: Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris, Budapest 1996.

A Karta ugyanakkor a védelem nem azonos szintjét biztosítja a valamennyi kisebbségi nyelv számára. A „regionális vagy kisebbségi nyelv használatának területén” az a földrajzi körzet értendő, ahol ez a nyelv olyan számú személy kifejezési eszköze, amely indokolja a Karta által előírt különböző védelmi és ösztönző intézkedések meghozatalát. A „területhez nem köthető nyelveken” az állam polgárai által beszélt olyan nyelvek értendők, amelyek különböznek az állam lakosságának többi része által beszélt nyelvtől vagy nyelvektől, de amelyeket, bár az állam területén hagyományosan beszélnek, nem lehet egy külön földrajzi körzethez kapcsolni.

A Karta II. részében (7. cikk) meghatározott célok és elvek – általános megfogalmazottságuk ellenére is – kötelezettségeket rónak a részes államra. Így politikájukat, jogalkotásukat és gyakorlatukat az alábbi rendelkezésekre alapítják:

a) a regionális vagy kisebbségi nyelveknek mint a kulturális gazdagság kifejezésének az elismerése;

b) minden egyes regionális vagy kisebbségi nyelv földrajzi körzetének tiszteletben tartása annak érdekében, hogy a fennálló vagy később létesítendő közigazgatási felosztás ne képezze e regionális vagy kisebbségi nyelv támogatásának akadályát;

c) a regionális vagy kisebbségi nyelvek megóvása érdekében, azok fejlesztését szolgáló, határozott támogató lépések szükségessége;

d) a regionális vagy kisebbségi nyelveknek a magánéletben és közéletben, szóban és írásban való használatának megkönnyítése és/vagy bátorítása;

e) a jelen Karta által szabályozott területeken, valamely regionális vagy kisebbségi nyelvet használó csoportok és ugyanannak az államnak azonos vagy hasonló nyelvet használó egyéb csoportjai közötti kapcsolatok megőrzése és fejlesztése, valamint az államnak eltérő nyelveket használó egyéb csoportjaival kulturális kapcsolatok létesítése;

f) a regionális vagy kisebbségi nyelvek oktatása és tanulása, megfelelő formáinak és eszközeinek biztosítása minden megfelelő szinten;

i) a Karta által szabályozott területeken a nemzetközi cserék megfelelő formáinak támogatása két vagy több államban azonos vagy hasonló formában használt regionális vagy kisebbségi nyelvek vonatkozásában.

Ezeket a célokat és elveket valamennyi, az adott országban használt regionális vagy kisebbségi nyelv vonatkozásában érvényesíteni kell. A Karta részes államainak ugyanakkor vállalniuk kellett azt is, hogy a II. részben foglaltakat – a szükséges változtatások mellett – alkalmazzák a területhez nem köthető nyelvekre is. E nyelvek esetében azonban a Karta lehetőséget ad arra, hogy az alkalmazását szolgáló intézkedések természetét és terjedelmét rugalmasan határozzák meg, figyelembe véve a kérdéses nyelvi csoport szükségleteit és kívánságait.

A Karta a regionális vagy kisebbségi nyelveknek a közéletben való használatát elősegítő intézkedésekről szóló III. része jelentős mértékben – így az igazságszolgáltatás, valamint a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek vonatkozásában – azon a földrajzi területen érvényesítendő, ahol: „a nyelv olyan számú személy kifejezési eszköze, amely indokolja a jelen Karta által előírt különböző védelmi és ösztönző intézkedések meghozatalát”.

Ezzel szemben a kulturális tevékenység és kulturális létesítmények – különösen könyvtárak, videotékák, kulturális központok, múzeumok, archívumok, akadémiák, színházak és filmszínházak, valamint irodalmi és filmművészeti alkotások, a kulturális önkifejezés és fesztiválok – körében (12. cikk) teendő intézkedések kiterjednek mindazon területekre, ahol e nyelveket beszélnek. Mégpedig abban a mértékben, ahogy a hatóságoknak ezen a téren hatáskörük, hatósági jogkörük vagy szerepük van. A magyar vállalások e tekintetben a következők:

a) bátorítja a regionális vagy kisebbségi nyelveken történő önkifejezést, valamint az ilyen kezdeményezéseket, és elősegítik az ezeken a nyelveken készült műalkotások megismerésének különböző módjait;

b) támogatja a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műalkotások más nyelveken történő megismerését lehetővé tevő különböző módokat, a fordítások, a szinkronizálás, az utószinkronizálás és a feliratozás segítségével és fejlesztésével;

c) támogatja a más nyelveken készült műalkotások regionális vagy kisebbségi nyelveken történő megismerésének lehetővé tételét, a fordítások, a szinkronizálás, az utószinkronizálás és a feliratozás segítségével és fejlesztésével;

d) gondoskodik arról, hogy a különböző fajtájú kulturális tevékenységek szervezéséért vagy támogatásáért felelős szervezetek az általuk kezdeményezett vagy támogatott tevékenységeikbe megfelelő mértékben beiktassák a regionális vagy kisebbségi nyelvek vagy kultúrák ismeretét és használatát;

...

f) támogatja a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók képviselőinek közvetlen részvételét az eszközök biztosításában és a kulturális programok tervezésében;

g) bátorítja és/vagy megkönnyíti olyan szervezet(ek) létesítését, amely(ek) a regionális vagy kisebbségi nyelveken készült műalkotások gyűjtéséért, rögzítéséért és a közönségnek történő bemutatásáért felelős(ek).

Jól jellemzi ugyanakkor a hazai kisebbségvédelem hiányosságait, hogy mely intézkedések megtételére nem kötelezte el magát a Magyar Köztársaság. Egyrészt nem vállalata a gondoskodást arról, hogy a kultu-

rális tevékenységek szervezéséért vagy támogatásáért felelős szervezeteknek olyan személyzet álljon rendelkezésére, amely teljes mértékben ismeri az adott regionális vagy kisebbségi nyelvet. Másrészt a kötelezettségvállalások nem terjednek ki arra, hogy ha szükséges, létrehoznak és/vagy támogatnak és finanszíroznak fordítói szolgáltatásokat és kutatásokat a kisebbségi nyelvű közigazgatási, kereskedelmi, gazdasági, társadalmi, technológiai vagy jogi terminológia megőrzése és fejlesztése érdekében.

Az Országgyűlés 1995-ben – tehát már a Nektv. hatályba lépést követően – hozta meg a Karta megerősítéséről, valamint a Magyar Köztársaság konkrét kötelezettségvállalásairól szóló törvényt. Az akkori álláspont kialakításakor azt tekintették kiindulópontnak, hogy a magyarországi kisebbségek elszórtaan élnek az ország területén, regisztráció hiányában nagyon nehéz a településeken belüli megoszlásuk megállapítása. Földrajzi elhelyezkedésükből adódóan egyes nyelvek vonatkozásában nincsenek meg azok a területek, ahol a nyelvet használók száma indokoltá tenné a kötelezettségvállalást. Figyelembe véve azt, hogy minden ratifikáló állam a dokumentum szellemével összhangban szabadon dönt arról, hogy kötelezettségvállalásai mely nyelvekre terjednek ki, Magyarország a horvát, német, román, szerb, szlovák, szlovén nyelv védelmében vállalt konkrét, intézményes jellegű intézkedéseket, majd – a fentiekben már ismertetett törvénnyel – ez kiterjesztette az egyes cigány csoportok által beszélt (románi és beás) nyelvre is.

Megítélésünk szerint a kisebbségek létszáma, szórtága nem elfogadható magyarázata annak, hogy miért éppen ezek a nyelvek kerültek be a vállalások körébe. Tény, hogy az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága ajánlásaiban⁷ nem kifogásolta a jogalanyok körében végzett korlátozást, mivel nem a hazai alkotmányos rendre, hanem az egyezményben foglaltak alkalmazására összpontosítanak, figyelemmel a Szakértői Bizottság jelentésére. Ugyanakkor a Kormány által a Karta végrehajtását bemutató jelentés mellékletében⁸ két táblázatban is adatokat olvashatunk megyénként 12 nemzeti és 1 etnikai kisebbség nyelvén beszélők számáról. A két időpontból származó adatsor közt annyi az eltérés, hogy egyre növekszik az összes kisebbségi nyelvet beszélők száma megyénként. Forrást nem jelölnek meg, de a népszámlálás adatsorától eltérőek a megadott számok.

A Karta hatályának kiterjesztése valamennyi hazai kisebbségi közösség nyelvére, elsősorban nem a jogok elismerése terén hozhatna előrelépést, hiszen azokat a Nektv. lényegében már most is deklarálja. A többlet garan-

cia abban állna, ha nemzetközi ellenőrzés segítségével, rendszeresen értékelnék a nyelv, a kultúra védelme terén érzékelhető előrehaladást. A részes államoknak ugyanis rendszeres időszakonként jelentést kell benyújtaniuk az Európa Tanács Főtitkáranak a Karta II. Részének megfelelően követett politikájukról, valamint a III. Részét érintő vállalásaik végrehajtására tett intézkedéseikről. A részes felek által ajánlott, köztiszteletben álló, a Karta által szabályozott kérdésekben elismert szakteknitelyek listájáról a Miniszteri Bizottság országonként egy-egy szakértőt nevez ki. E szakértői bizottság megvizsgálja a benyújtott jelentéseket. Az adott ország jogszerűen létesült testületei vagy egyesületei felhívhatják a szakértői bizottság figyelmét az aláíró félnek a Karta III. Része értelmében vállalt kötelezettségeit illető kérdésekre, valamint beterjeszthetnek a II. Részben foglaltak megvalósítását érintő nyilatkozatokat is. Ezeknek az információknak az alapján a szakértői bizottság készíti el a Miniszteri Bizottság számára az egyes országokra vonatkozó jelentéseket, valamint javaslatokat tesz a részes országokhoz intézendő ajánlásokra is. Az Európa Tanács Főtitkára a Karta végrehajtásáról a Parlamenti Közgyűlésnek részletes, kétévenkénti jelentést készít.

A Miniszteri Bizottság eljárásában is bizonyos zavar tükröződik ugyanakkor, mert mindhárom eddigi ajánlásban a romani és a beás nyelv használatának biztosítását, annak politikáját, illetve legutóbb már annak hatékony oktatását szorgalmazzák, miközben azokra nem tett vállalat Magyarországon 2008-ig. Nyilvánvalóan a leadott adatokból következtettek arra, hogy ha roma nyelven 99 597–111 303 beszélő van országosan, akkor több figyelmet kellene szentelni nyelvük megőrzésére. Ám a téves adatok megadása alkalmas lehet arra, hogy a szélesebb közönség előtt komolytalaná tegye az azokat elemző Európa Tanácsot az eleve kényes kisebbségi jogvédelmi kérdésekben. Másfelől, az ajánlások a kétnyelvű oktatásra, a hatósági nyelvhasználatra, valamint a kisebbségi önkormányzatok nyelvhasználatára, a kisebbségi nyelveknek a (köz) médiában való szélesebb megjelentetésére, a kulturális és oktatási intézményeknek a kisebbségi önkormányzatokra való rábízására ösztönzik a magyar felet. Ezek a rendre visszatérő kérdések pedig azt sugallják, hogy olyan tartósan megoldatlan elemei vannak a kisebbségi nyelvek közsférában való érvényesülésének, amelyet sem a hazai kisebbségi jogi szabályozás, sem annak a nemzetközi (pl. anyaországok általi) támogatása, monitorozása nem javít érdemben.

Általánosságban is értékelhető, de konkrétan a Kartához adott országjelentés mellékletében szerepelnek a kisebbségek oktatására, kultúrájára és közéletére vonatkozó költségvetési támogatási források. Ezek annyiban érdemelnek szót, hogy bár alapjuk a költségvetési törvény, de abból automatikusan nem állapítható meg, hogy az előirányzatot mennyiben és mely

⁷ Recommendation RecChL(2007)4, Recommendation RecChL(2004)4, Recommendation RecChL(2001)4

⁸ Évszám megjelölése nélkül Annex 1 és Annex 2 <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=1165>

célcsoportra vonatkozóan használták fel az adott évben. A jelentés más ponton is jelzi, hogy a költségvetési, államháztartási tervezés, elszámolás nem a kisebbségi – többségi mező szerint különül el, így nagy nehézséget okoz a pénzügyi tárcának, hogy utóbb adatokat adjon a kisebbségi nyelv, kultúra, közművelődés támogatásáról. A meglévő adatsorok intézmény-finanszírozást, ritkábban egy-egy kormányzati projektet fedeznek, holott a kiadások jelentős részét intézményfenntartás, rekonstrukció, valamint a kulturális, közművelődési céloktól eltérő működési kiadások teszik ki. Így a megjelölt kiadásoknak csak egy része tartozik a szorosán vett kulturális kiadásokhoz, ráadásul elszakítva a tényleges igénybe vevőkre vonatkozó kisebbségi közönség, egyén számától. Ez pedig szinte kizárja a nemzetközi vállalatok progresszív teljesítésére, netán visszaesést tükröző érvényesítésére vonatkozó beszámoló elkészítését, mert nominálisan stagnál egy kiadás, bár nem mindegy, mekkora kör, milyen színvonalú szolgáltatásban és mennyiért részesült, az a közösséget fenntartja vagy éppen sorvasztja, bátorítja vagy gyengíti a kisebbség kulturális jogainak alkalmazását.

Mindezekről függetlenül a Kormány igazi sikertörténetként tekint a Kartára, noha a hazai érvényesítéséhez⁹ „az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2007 júliusában hat ajánlást fogalmazott meg. Az elsőben szorgalmazza a roma nyelvek oktatási feltételeinek biztosítását, a következő kettő általában a kisebbségi nyelvek oktatási feltételeinek javítására vonatkozik, egy a kisebbségi nyelvű rádió-és televíziós programok sugárzási feltételeinek javítását kezdeményezi, egy a kisebbségi nyelvek igazságszolgáltatásban való használatához igazoldó földrajzi körzetek kijelölését szorgalmazza, míg a hatodik a kisebbségi intézmények átadás-átvételi feltételeinek javításáról szól.” A negyedik országjelentésben a 2008 februárjáig terjedő időszakot érintő kérdésekről adtak tájékoztatást, amelyet a Kormány 2009. január 22-én továbbított az Európa Tanács Nyelvi Karta Titkárságához. A Kormány kisebbségekkel kapcsolatos működését összegző kiadvány nem indokolja, hogy vajon miként magyarázható, hogy a Karta 2008. június 9-i ülésén milyen érvek alapján terjesztették ki a Kartát a romani és a beás nyelvre, és miért tehetett a Miniszteri Bizottság ajánlást a roma nyelvek oktatására. „Az új jogi norma törvényben szabályozott kereteket biztosít a romani vagy beás nyelvű cigányok számára anyanyelvük használatára az oktatás különböző szintjén, az igazságszolgáltatásban és a közhivatalokban. A vállalatok kiterjednek a közszolgálati rádióban és televízióban a romani és beás nyelven sugárzó rádió- és televíziós csatorna

⁹ Kisebbségek Magyarországon, 2007–2009. A Miniszterelnöki Hivatal kiadványa, amely a témára vonatkozó kormánybeszámolóra épült. Összeállította Ispánovity Márton, Budapest, 2010. 12–19. oldalról idézünk.

elindítására is.” Ehhez képest például egyáltalán nincs ilyen nyelvű televíziós adás, míg a kormányzati kiadvány szerint a rádióban 2008 októberétől megindult roma sáv ad teret a romani és beás nyelvű műsornak is, mégpedig ismétlésekkel együtt, összesen heti 120 percben.

1.2. A kulturális kifejezések sokszínűségének védelméről és előmozdításáról szóló UNESCO egyezmény

A kulturális sokszínűség kifejeződését védelmező UNESCO egyezménynek¹⁰ Magyarország is részese. Ez a nemzetközi jogi dokumentum célul tűzte ki, hogy elősegítse a kultúrák közti kölcsönös tiszteletet, mert az a demokrácia, a társadalmi igazságosság helyi és nemzetközi szintű biztosításának az egyik előfeltétele. Másfelől arra épít, hogy a kisebbségekhez tartozóknak kiemelten fontos saját kultúrájuk életképességének megőrzése. A 2. cikkben szereplő alapelvek közt első helyen áll az emberi jogok és az alapvető szabadságok tisztelete, ide értve a kulturális sokszínűség, az információs jogok és a vélemény szabadságának érvényesítését. A végrehajtást figyelő Kormányközi Bizottság ajánlásai révén, valamint a célokat anyagilag is támogató Nemzetközi Alap (18. cikk) segítségével a magyar részes félnek is feladata, hogy a vállalatokat jóhiszeműen teljesítse, „bármely más szerződés alá rendelése nélkül” (20. cikk), pl. az államok közti információcserét, csereprogramokat, a kulturális politikára vonatkozó párbeszédet (12. cikk) illetően.

Ez tehát egyben azt is jelenti, hogy minden olyan állammal, amellyel nem kötöttünk kétoldalú egyezményt, de ezen egyezménynek részese, a nemzetközi együttműködés alapja vele kapcsolatosan is adott. A törvény végrehajtásához szükséges intézkedésekről, az oktatásért és a kultúráért felelős miniszter köteles gondoskodni (4. § (4) bek.). Sajnálatos módon a kihirdető törvény nem határozta meg, hogy ez szabályozási, költségvetési, szervezési, igazgatási hatásköri szabálynak tekinthető-e, vagy csupán a részes államok konferenciáján való részvételt alapozza meg a kulturális tárca részére. A biztosítói vizsgálat során a miniszter jelezte, hogy a tárcánál az érintett főosztályok bevonásával egy munkacsoport jött létre. Ugyanakkor az egyezmény hatályának széles körére tekintettel, több tárca és civil szervezetek bevonásával „intenzív együttműködés kialakítását” tervezik¹¹, figyelemmel a kisebbségi kulturális jogokra is. Félő, hogy az új kormányzati struktúrában 2010 nyará-

¹⁰ A 2008. évi VI. törvény hirdette ki a 2005. október 20-án Párizsban elfogadott UNESCO egyezményt.

¹¹ Hiller István miniszter úr levele, 2009. augusztus 4. OKM.

tól, előlről kezdődik a szervezés, és még kevésbé látható a megfelelő biztosíték a rendszeres, intézményes és összehangolt végrehajtásra az egyezményben szereplő vállalások terén, ide értve azok nyomom követését is.

1.3. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányáról

A Kartánál sokkal régebbre nyúlik vissza az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának hazai alkalmazása,¹² ide értve a kulturális jogok megkülönböztetés nélküli gyakorlására, védelmére vonatkozó követelményeket is (2. cikk). A Külügyminisztérium államtitkára ugyanakkor elismerte, hogy az Egyezségokmány 16. cikke szerinti jelentéstételi kötelezettség hazai előkészítésére, annak összegzésére, koordinációjára vonatkozó eljárási rend nem szabályozott, noha a tárca legalább annak írásba foglalását már kezdeményezte.¹³ Ez annyiban okoz gondot, hogy sem a kisebbségi jogok védelmével foglalkozó szervek, sem a kisebbségi önkormányzatok, civil és szakmai szervezetek nem tudnak intézményesen részt venni a jelentés előkészítésében, annak tartalmi kialakításában, az ENSZ fórumokon kialakított kritikai észrevételek hazai megvalósításának figyelemmel kísérésében. Ennek következtében pedig a kisebbségek kulturális jogainak érvényesítése sérül. Mindezt nem enyhíti, hogy ha csatlakozunk az egyéni panaszok benyújtását lehetővé tevő Kiegészítő Jegyzőkönyvhöz, hiszen a kollektív kulturális jogokat és az intézmények kiépítését az csak áttételesen biztosíthatja.

A jogvédelem átláthatóságán javíthat az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa¹⁴ előtti új, integrált periodikus jelentéstételi kötelezettség (UPC)¹⁵, amelynek értelmében Magyarország 2011 májusában kerül e fórum elé a magyarországi emberi jogi helyzetről szóló jelentésével. A Külügyminisztérium 2009-ben kezdett együttműködése talán végre szakít azzal, hogy 1989 óta a kormány jóváhagyása nélkül, a tárcák belső, alacsony szintű egyeztetése alapján kerültek az ENSZ (és az Európa Tanács) elé az egyes nemzetközi vállalások teljesítéséről szóló jelentések. Szerepe lehet a módszertani meg-

újulásban annak is, hogy 2009-ben Magyarországot az Emberi Jogi Tanács tagjává választották.¹⁶

Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága 2007 májusában tette közzé a Magyarországra, azon belül a romákra vonatkozó ajánlásait. Kifogásolták, hogy a nemzeti és etnikai nyelvhasználat joga a gyakorlatban igen korlátozott. Javasolták ezért a kisebbségi oktatási normatíva emelését, a kisebbségi nyelvet oktató tanárok képzésének bővítését, a kisebbségi kulturális autonómia megerősítését szolgáló állami források emelését, továbbá azt, hogy a kisebbségi kultúra megismertetése legyen része a nemzeti tantervnek. Ha az említett UPC mechanizmus egyeztetése, nyilvánossága kiteljesedik (például mindezek a jelentések és ajánlások egyetlen honlapra felkerülnek, esetleg magyarra és kisebbségi nyelvre fordítva), az érdemben hozzájárulhatna a nemzetközi vállalások és az ellenőrző fórumok nagyobb megbecsüléséhez hazánkban.

Összességében jellemző gond, hogy a többoldalú nemzetközi kötelezettségek vállalása előtt és azok teljesítése során nem elemzi a kormányzat a hazai joggal, intézményi rendszerrel, költségvetési renddel való kapcsolatokat. Másfelől úgy értelmezi, hogy a törvényként kihirdetés és a nemzetközi beszámolási rendszer közigazgatási rutinja teljesen elegendő az érvényesítéshez, a civilek és a kisebbségi, kulturális szervezetek bekapcsolása, tájékoztatása szükségtelen. A nemzetközi fórumokon a hazai kisebbségi jogra és önkormányzatokra hivatkozás már elegendő a sikerhez (l. például az ENSZ kisebbségi fórumának első ülészakát¹⁷), a rendszeres monitorozás helyett.

Vitatható, hogy miért ilyen rövid a többoldalú kulturális jogi kötelezettségek vizsgált listája, ám éppen az a cél, hogy világossá váljon: a (faji, etnikai, kisebbségi, nyelvi) megkülönböztetés tilalma, az egyenlő bánásmód követelménye és a kisebbségek kulturális (külön)jogai nem egyenműek. Noha a kormányzati jelentések zöme a kisebbségekről szóló

¹⁶ A tagfelvételtől döntő szavazást 2009. május 12-én tartották meg New Yorkban. A Közgyűlési szavazás során Magyarország 131 szavazattal felvételt nyert a világszervezet legfontosabb, 47 tagú emberi jogi testületébe. Hazánkon túl a Kelet-Európai Csoportból Oroszország vált még a testület tagjává. A többi regionális csoportból a következő jelöltek nyerték el a lehetőséget a genfi testület munkájába való bekapcsolódásra: Szenegál, Mauritius, Nigéria, Kamerun, Dzsibuti; Jordánia, Kirgizisztán, Banglades, Kína, Szaúd-Arábia; Mexikó, Uruguay, Kuba; Norvégia, Belgium, USA. (http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/emberi_jogok_vedelme/ensz_emberi_jogi_tanacs/)

¹⁷ 2008. december 15–16-án Genfben került sor az ENSZ Kisebbségi Fórumának első ülésére, amelynek témája a kisebbségi oktatás jelentősége, az oktatáshoz való jog diszkriminációmentes biztosítása volt. Az ülést nagy nemzetközi érdeklődés kísérte. A magyar diplomácia sikerként könyvelhető el, hogy a Kisebbségi Fórum első ülésének elnöki posztjára Mohácsi Viktória EP-képviselői kérték fel. Mohácsi Viktória szakmai eredményei tanúsítják, mennyire fontos az oktatás szerepe és az oktatás adta lehetőség a kisebbségek életében. (http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/emberi_jogok_vedelme/ensz_kisebbségi_forum/)

¹² Kihirdette az 1976. évi 9. tvr-rel.

¹³ Szabó Vilmos államtitkár úr levele, 2009. augusztus 5. KüM.

¹⁴ UN General Assembly Resolution 60/251 (15 March 2006) hozta létre.

¹⁵ <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uprmain.aspx>

beszámolóiban ezeket vegyíti, még ebből a rövid áttekintésből is kiderül, hogy a kulturális jogi progresszió igen csekély. További hiányosság, hogy a jelentések a hazai jogi követelményeket (Nektv.) és a nemzetközi jogi vállalatokat is együttesen kezelik, mintha azok is azonosak lennének, függetlenül a szóhasználat, a jogorvoslat, a jogalanyi körtől. Így nem csoda, hogy a kisebbségi jog politikai sikerre van ítélve minden hézaga ellenére.¹⁸

2. A bilaterális egyezmények

A biztosítói vizsgálat áttekintette Szerbiával, Horvátországgal, Szlovéniával, Romániával, Szlovákiával és Ukrajnával kötött, a kisebbségi kulturális jogokat kifejezetten vagy közvetlen érintő kétoldalú megállapodásokat. Azok eredményeit, működését a vegyes bizottságok¹⁹ ajánlásai, jegyzőkönyvei alapján ítéltük meg.

A kisebbségek helyzetéről szóló legutóbbi, 2009 októberében előterjesztett kormánybeszámoló (J/10808) a kisebbségi vegyes bizottságok működésével kapcsolatban a következő megállapításokat teszi: „Az elmúlt években valamennyi működő kétoldalú kisebbségi vegyes bizottság ülésezett. (...) A kisebbségi vegyes bizottságok munkájának eredményeként valósulhattak meg olyan jelentős fejlesztések az elmúlt években, mint például a pécsi Horvát Iskola és a Peresznyén létesült Horvát Keresztény Múzeum beruházásai, a budapesti Sevcenko-szobor felállítása, a battonyai Román Iskola új épületének átadása, indulhatott el az új Szlovák Ház projektje Pilisszentkereszten”. 2008-ban a Miniszterelnöki Hivatal megemelt összegű kisebbségi koordinációs és intervenciós keretéből „95 millió Ft szolgált a kétoldalú kisebbségi vegyes bizottságok ajánlásaiban szereplő egyes feladatok megvalósításának támogatására”. Ezen összeg felhasználásáról azonban nem található tételes kimutatás a kormánybeszámolóban, bár a szöveges részben egyértelműen szerepel, hogy „a kisebbségi koordinációs és intervenciós keretből nyújtott 2007. és 2008. évi támogatásokról a 13. számú függelék ad tájékoztatást”. A kormánybeszámoló a vegyes bizottságok működésével kapcsolatban semmilyen problémát nem említ. Arra sem tér ki, hogy a magyar–szerb kisebbségi vegyes bizottság miért csak négy év szünet után ülésezett. A 2007–2009 közötti időszakot átfogó kiad-

¹⁸ Mindezekre példa: Kisebbségi Kalauz 2010 – Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, 2010.

¹⁹ A vegyes bizottságok a két szerződő állam kormányzati és kisebbségi képviselőit, esetenként további szakértőket tömörítő tanácsadó, konzultatív testületek, amelyek összetételét, ülésezésének rendjét a kétoldalú egyezmények, valamint annak jegyzőkönyvei rögzítik.

vány²⁰ kiköszörüli ezt a csorbát: ebben a három évben a költségvetésben a Miniszterelnökség fejezetben kisebbségi koordinációs és intervenciós keret célú előirányzat szerepel, 38–80–195 millió forintos összegben, amely ezek szerint a vegyes bizottságok működése során felmerült kormányzati kötelezettségeket fedezi.

Általános vonás, hogy nehezen adható válasz arra az egyszerű kérdésre, vajon a hat szomszédos országgal kötött megállapodás szerint működő kisebbségi vegyes bizottságnak ki az elnöke. Ugyanis a 2118/2008. (VIII.27.) Kormányhatározat deregulálta a korábbi kinevezési határozatokat, a még érvényben lévőket pedig visszavonta²¹ 2008. augusztus 28-ával. A megváltoztatott kinevezési rend lényege, hogy a miniszterelnök kapott felhatalmazást a kormánytól (delegált jogkör), hogy határozatban kinevezze és felmentse a gazdasági kérdésekkel foglalkozó vegyes bizottságok, valamint a kisebbségi kérdésekkel foglalkozó bizottságok tagjait és tisztségviselőit, az érintett miniszterek előterjesztésére. Ennek eleget tett a miniszterelnök, de csak a kétoldalú gazdasági bizottságok magyar tagozatainak elnökeit illetően²², míg egyebekben nem. Így a kormány fentebb idézett határozata utolsó, 8. pontja alkalmazandó: „*Jelen határozat, beleértve a 7. pontjának rendelkezéseit a korábban kinevezett bizottsági tagok és tisztségviselők megbízatását – az e határozatban meghatározott rend szerinti felmentésükig – nem érintik*”.

Túl azon, hogy ez a szövegezés értelemzavaró, kodifikációs szempontból is aggályos, mert nem veszi figyelembe, hogy a vegyes bizottságok összetételéről maguk a szerződések rendelkeznek, amelyeket a kormány nem írhat át. Különös körülményekre lenne szükség a kisebbségi közösségek delegáltjait illetően. Őket saját közösségük, önkormányzatuk javasolja, és esetükben a kormány általi (vagy delegált hatáskörben való) kinevezés és felmentés nem lehet azonos a közigazgatási szereplők tagként való megbízásával. Ugyanakkor szabályozatlan, hogy a kisebbség által delegált személyre miként tesznek javaslatot, miként hívják vissza, a jelölést mennyi idő alatt kell határozatban formálisan előterjeszteni. Különösen zavaró, hogy a már idézett kormányhatározat szerint – szűkítve a kisebbségi önkormányzatok jogkörét – az a látszat keletkezik, hogy a külügy-

²⁰ Kisebbségek Magyarországon, 2007–2009. Összeállította Ispánovity Márton, Budapest, 2010.

²¹ 1087/2006. (IX.5.) Kormányhatározat a vegyes bizottságok elnökeinek társelnökeinek kinevezéséről és az előző társelnökök felmentéséről, 2203/2006. (X.5.) Kormányhatározat a Szerbiával és Montenegró Minisztertanácsával között, kormányközi vegyes bizottság magyar társelnökének kinevezéséről.

²² Például 50/2009. (VII.29.) ME határozat, 49/2009. (VII.23.) ME határozat, 46/2008. (X.8.) ME határozat.

miniszternek és az egyéb érintett minisztereknek a kormányfőhöz benyújtandó kinevezési előterjesztése feltételezné az előterjesztők egyetértését, jóváhagyását a kisebbségi képviselőt illetően. Másfelől, mivel a bizottságok vezetőinek kiletét csak a Magyar Közlöny olvasói ismerhetik meg. Egyebekben a bizottság működését figyelni kívánók nem juthatnak hiteles adathoz, hogy adott időpontban ki és milyen döntés alapján társelnöke, titkára (tisztviselője) egy-egy vegyes bizottságnak. Végül kifogásolható, hogy a kinevezés határozatlan idejű, a helyettesítés szabályozatlan, holott a majdnem két évtizedes gyakorlatból már látható, hogy általában egy évnél rövidebb működési megbízás értelmetlen, akadályoztatás esetén pedig egyértelmű megoldásokat kell nyújtani. A biztos vizsgálatában átnézett hatvan dokumentum csak részben teszi lehetővé annak meghatározását: mely bizottság, milyen összetételben, mikor ült össze, milyen ajánlásokat fogadott el, és azoknak miként szereztek érvényt vagy netán halasztották el azok végrehajtását. A transzparencia, a nyilvánosság elemi szintű elvárás egy közpénzből működtetett intézményi rendszerrel szemben, ugyanakkor sem az érintett tárcák honlapja, sem a jogszabályok gyűjteménye nem biztosítja, hogy a legfontosabb információk egy-egy kisebbség jog védelmét, kulturális örökségének megóvását illetően hozzáférhetőek legyenek.

Minderre alapozta a kisebbségi biztos, hogy sérült a Nektv.-ben biztosított azon jog, miszerint egyéni jogként és közösségként is zavartalan kapcsolatokat tarthat fenn a kisebbség a nyelvnemzetével, anyaországával, annak állami intézményeivel (14. §), miközben a nemzetközi kapcsolatok kiépítése és fenntartása a közösség alapjogai közé tartozik (19. §).

A bizottságok létesítése, egyes ajánlásaik és annak a kormányzati felelősök közti végrehajtási célú kiosztása megjelenik a hivatalos lapban, ám erre nem is minden esetben kerül sor. Amennyiben mégis, az rendkívül formális feladatkiosztást és -követést jelent. További kérdés, vajon miért csak a Határozatok Tárában – azaz csak a kormányzati szint számára elérhető – hivatalos lapban és miért több éves késéssel jelennek meg egyes kisebbségi vegyes bizottsági ajánlások, sőt gyakran összevont formában.²³ Feltűnő, hogy számos esetben az ajánlások tartalma nem, csak annak címző szerű összefoglalása jelenik meg a hivatalos lapban, az utóbbi években legalább egyéves késéssel teszik közzé az ajánlásokat, ide értve a felelősök

megnevezését és a határidők meghatározását. Ez önmagában komolytalaná teszi az ajánlásokat, illetve a megvalósítás szándékát. A kormányzati felelősök és különösen a határidők jelölése azért is formális, mert a határidők zöme „folyamatos”, „az illetékes miniszter” számára. Nem látható az adott kormányhatározatokból, hogy valóban számon kéri-e ezeket az ajánlásokat, éppen az említett formalitások miatt. Másfelől az elérhető jegyzőkönyvek és ajánlások visszatérő, ismétlődő elemei alapján egyértelmű, hogy azok nem jelentéktelen hányada nem valósult meg. Az érintett főhatóságok honlapján pedig csak kivételesen lelhetők fel vegyes bizottsági jegyzőkönyvek, amelyekből a folyamat a külső érdeklődő számára is megérthető volna.

További általános jellegzetesség, hogy nem alakították ki a vegyes bizottságok működtetésére vonatkozó átlátható, szabályozott rendszert az érintett tárcáknál. Elsősorban a technikai lebonyolításhoz és az igazgatási feladatokhoz szükséges felelősségi rendszer jött létre, míg a koordináció, a költségtervezés, a monitorozás és a rendszerezett adatgyűjtés – nagyrészt a kisebbségi ügyekben történt kormányzati felelősségi rendszer többszörös változtatásával, a megfelelő központi hivatal megszűnésével – nem stabilizálódott.

A Külügyminisztérium végzi az ülések előkészítését a területi főosztályok, külképviseletek adataira is támaszkodva, összegzést készítve a korábbi ülésen rögzített ajánlások megvalósulásáról (külföldön), összegyűjtve az újabb téma- és napirendi javaslatokat. Az üléseken részt vesznek a külügyi tárca képviselői, míg a Magyarországon tartott üléseken a külképviseletek munkatársai. Fontos jelezni, hogy például Romániában kisebbségi ügyekkel megbízott szakdiplomata is tevékenykedik. A Külügyminisztérium nyilvántartást vezet a hat kisebbségi vegyes bizottságról, ide értve azok létesítő jogi dokumentumát, a testület magyar tisztviselőit, a kinevezésükről szóló döntést, a felelős magyar szerv kijelölését, a tagokat delegáló magyar szervek nevét, valamint az ülések időpontját. A vegyes bizottság titkárát a KüM vagy a MeH biztosítja. Ugyanakkor maga a tárca is felveti, hogy „írásos rend nincs a feladatok lebonyolítására, azonban a minisztérium, illetőleg a főosztályok feladat- és hatáskörét szabályozó normák, valamint a tárcák közötti koordináció kapcsán kialakult gyakorlat megfelelő alapot ad a feladatok hatékony elvégzéséhez”. Nem vitatva a gyakorlat reguláló szerepét, a kormányzati munkamegosztás változásai miatt, a kisebbségi jogok gyakorlásának érvényesítését, védelmét és ellenőrzését nehezíti a szabályozatlanság, valamint a nyilvánosság hiánya.

A kisebbségi vegyes bizottságokat a Miniszterelnöki Hivatal kisebbség- és nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkársága működtette 2010 májusáig, a vegyes bizottságok társelnöke a szakállamtitkár volt. Ez a működtetés azt jelentette, hogy a szakállamtitkárság feladata volt az egyes

²³ L. pl. 2138/2000. (VI.22.) Kormányhatározat, 2049/2008. (IV.24.) Kormányhatározat a Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyesbizottság IX., a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyesbizottság VII. és a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyesbizottság XIII. ülésén elfogadott ajánlások Kormány általi jóváhagyásáról, vagy legutóbb az 1083/2010. (IV.9.) Kormányhatározat a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyesbizottság XI., a Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság XI. és a Magyar–Szerb Kisebbségi Vegyes Bizottság III. ülésén elfogadott ajánlások jóváhagyásáról (összesen fél oldalban).

kisebbségi vegyes bizottságok üléseinek előkészítése, a két ülés között a tárcák jelentéseinek összegyűjtése, azok alapján készült el a beszámoló. Egyeztetette továbbá az ülésen készült jegyzőkönyvekben szereplő ajánlások megvalósítását. A szakállamtitkárság végezte az ajánlások kormányhatározatként való előterjesztésére és megerősítésére vonatkozó intézkedéseket, továbbá a társállamtitkárok a végrehajtást illető késedelem esetén javaslatot tehetek az elfogadott ajánlások teljesítésére. Túl a már említett nyilvánosságra vonatkozó hiányosságokon, nem ismert, hogy az ajánlásokban szereplő jogalkotási, szervezési és költségvetési következmények miként kerülnek be az adott tárca/tárcák döntéshozatalába. A MeH szakállamtitkárának tájékoztatása szerint²⁴ „az ajánlások elfogadása esetén a feladatokhoz szükséges forrásokat a tárcáknak a költségvetésükben tervezni kell”, ám ennek határideje, nagyságrendje, megalapozása nem szabályozott, csupán általánosságban érvényes a kijelentés.

Az oktatást érintő témakörök voltaképpen minden vegyes bizottsági ülés napirendjén szerepelnek, és a megfogalmazott ajánlások jelentős része a kisebbségi oktatás minőségének a javítására, a kétnyelvű és az anyanyelvű oktatás kiterjesztésére, az ehhez szükséges szakmai feltételekre (anyanyelvi pedagógusok, tananyagok, tankönyvek), valamint a kis létszámú nemzetiségi közoktatási intézmények fenntartási támogatására összpontosítanak, különös tekintettel a kétnyelvű és a teljes anyanyelvű iskolák stabil működtetésére. A másik közös tárgyköre a vegyes bizottsági működésnek a nemzetiségi kultúra, különösen az anyanyelvi kultúra. E szempontból a nemzetiségek által lakott településen a művelődési házak megfelelő színvonalú fenntartása, a kulturális és tájékoztató központok működtetése, az egyéb nemzetiségi kulturális objektumok, közgyűjtemények, színházak életben tartása, a kisebbségi kutatóintézetek és műhelyek, az anyanyelvű lapok, internetes portálok és média támogatása áll a középpontban. Az ajánlások e körben születnek zömmel, és a teljesítésről szóló beszámolók is nagyrészt ezekkel foglalkoznak.

Összességében megállapítható, hogy a kisebbségek kulturális jogainak két-és többoldalú nemzetközi egyezmények révén történő érvényesítése szabályozási és intézményi oldalról hiányos. Az elmúlt két évtizedben sem teremtődött meg itthon a kisebbségi közösségek delegálására, a vegyes bizottsági összetételre, a szakmai/vegyes bizottsági működésre és a megfogalmazott ajánlások teljesítésére, azok kormányzati koordinálására és értékelésére vonatkozó átlátható rend. Jelentős hiányok vannak a működést érintő társadalmi nyilvánosság területén, ide értve a közpénzből működtetett vegyes bizottsági és együttműködési rendszer hatékonyságát érintő pénzügyi tervezési és beszámolási feltételeket.

²⁴ Gémesi Ferenc szakállamtitkár úr levele, 2009. július 11. MeH.

3. Néhány példa a kétoldalú együttműködés gyakorlatára

A Szerbiával és Montenegróval kötött kisebbségvédelmi megállapodás²⁵ – hasonlóan egyébként az oktatási, tudományos, kulturális, sport-és ifjúsági egyezményben²⁶ foglaltakhoz – a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség és a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség jogainak biztosításáról szól. Szerbia és Montenegró államszövetsége 2003. február 4-én alakult, és 2006. május 21-én bomlott fel. Emiatt is kérdéses, hogy az egyezmény valójában milyen kisebbségi közösségekre, egyénekre alkalmazandó, hiszen Montenegróban aligha élnek magyarok, nincs magyar kisebbség, annak ráadásul szervezetei sem igazán létezhetnek. Nem vitatva a felek jóhiszeműségét és a megállapodás gesztus értékét, a megállapodás módosítása vagy nyilvános értelmezése indokolt lenne a személyi (szervezeti) hatály tekintetében.

2009 májusában, négy év szünet után újból ülésezett a magyar szerb kisebbségi vegyes bizottság. Az akkori híradás szerint az ülésen ígért hangzott el arra nézve, hogy „Budapesten, a Nagymező utcában már ebben az évben létrejön egy szerb kulturális központ, s oda költözik a jelenleg a Ráckeve melletti Lóréven működő szerb színház”. 2009 októberében valóban átadták a Szerb Információs és Dokumentációs Központot, amelynek egyik terme színielőadások céljára is használható. A színjátszáshoz azonban nem csak színpadra, hanem egyéb kiszolgáló helyiségekre is szükség van (például kelléktár, öltözők), ezek azonban már nem férnek el ebben az épületben. A szerb közösség tehát továbbra is egy saját fővárosi színház-épület biztosítását kéri. Ez az igényük azonban a bizottsági ülés jegyzőkönyvéből nem tűnik ki.

A Horvátországgal kötött alapszerződés is kimondja, hogy a sajtótermékek, kiadványok a másik ország nyelvén szabadon átvihetők vámmentesen a határon, szabadon forgalmazhatók.²⁷ Ehhez képest 2000-ben azt sérelmezik a kisebbségi vegyes bizottság ülésén, hogy „a magyar és a horvát iskolák számára szervezeten érkező újság, folyóirat- és könyvszállítmányok, valamint kép- és hanghordozók” nem élvezik a vámmentességet, ezért kérik azok biztosítását.²⁸ Aggályos, hogy nem érezhető a szervezett, átlátható végrehajtási rend a vegyes bizottsági ajánlások körében. Például a 2000-ben, majd 2007-ben is ugyanazt kérte a magyarországi horvát közös-

²⁵ A 2005. évi IV. törvény hirdette ki.

²⁶ A 163/2007. (VI.27.) Kormányrendelet, valamint a 164/2007. (VI.27.) Kormányrendelet hirdette ki e két entitásra vonatkozóan.

²⁷ 1995. évi XLVII. törvény hirdette ki, 19. cikk.

²⁸ 2065/2000. (III.29.) Kormányhatározat a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság IV. ülésének ajánlásairól,

ség: támogassák a pécsi horvát oktatási intézmények egy központi intézménybe való elhelyezését, illetve jelzik, hogy a pécsi Miroslav Krleža óvoda, általános iskola, gimnázium és diákotthon felújítására kapott 60 millió Ft nem elegendő. A 2007-ben benyújtott további pályázati kérelemtől, valamint az egyéb uniós forrásoktól függ a rekonstrukció. „A két fél vizsgálja meg a lehetőségét uniós pályázati források igénybevételének”, valamint „korábbi vállalásai teljesítésével járuljon hozzá a létesítmény mielőbbi befejezéséhez”.²⁹ A hercegszántói kétnyelvű horvát iskola és diákotthon zavartalan működését is kérték 2000-ben és 2001-ben is ugyanúgy, miként a forrásokat a pécsi horvát színházhoz.³⁰ A folyóirat- és könyvkiadás hiányos támogatása szintén rendszeresen előforduló gond 2000-ben, 2001-ben és 2007-ben is. „A felek támogassák mindkét érintett kisebbség három-három irodalmi vagy tudományos művének kiadását, amire az elmúlt időszakban nem került sor”.³¹ Mivel a Hrvatski Glasnik című lapot évente azonos összegben támogatták, az infláció miatt ez nem elég, így „a magyar fél biztosítson az igényeknek megfelelő támogatást a magyarországi horvátok hetilapja zavartalan megjelenéséhez.”³²

A támogatások tervezése, folyósítása és hatékonysága nem ítéhető meg, mivel egyetlen ajánlásokat megerősítő kormánydöntésnél sem szerepel arra utalás, hogy miként egyeztetnek előtte az igények felmérésében a kisebbségi önkormányzatokkal, költségvetési és szakmai szervezetekkel. Azt pedig nem tekinthetjük rendszerszerű megoldásnak, hogy a kormány „felhívja az érintett miniszterek figyelmét az ajánlásokban foglalt intézkedések folyamatos végrehajtására, illetve a továbbra is hatályos feladatok esetén az ezekhez szükséges anyagi eszközök nevesített tervezésére a minisztériumok költségvetésében a 2008. és azt követő években.”³³ Hiányos tehát a vegyes bizottsági ajánlásokban érintett kiadások tervezése, átadása és a feladatok számonkérése.

A *Szlovákiával* 1995-ben kötött alapszerződés hozta létre – többek között – a nemzeti kisebbségek védelme „és a hozzájuk tartozó személyek jogainak védelme területén” az „ajánlási joggal felruházott kormányközi vegyes bizottságot”.³⁴ Ennek teljesítési rendjét egy külön jegyzőkönyvben

²⁹ 2065/2000. (III.29.) Kormányhatározat, Jegyzőkönyv a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. üléséről (2007. május 2.).

³⁰ 2065/2000. (III.29.) Kormányhatározat, 2179/2001. (VII.13.) Kormányhatározat.

³¹ 2065/2000. (III.29.) Kormányhatározat.

³² Jegyzőkönyv a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság IX. üléséről (2007. május 2.).

³³ L. például a 2086/2007. (V.23.) Kormányhatározatot, amely „jóváhagyólag tudomásul veszi” a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság 2007. május 2-án, Zágrábban megtartott IX. ülésén elfogadott ajánlásokat, ám az érintett miniszterekhez intézett felhíváson túlmenően semmit nem szól azok végrehajtásáról.

³⁴ Kihirdette az 1997. évi XLIII. törvény, 15. cikk.

rögzítették a felek³⁵, miszerint rendszeresen értékelni kell a szerződésben vállalt teljesítését, és ezt a külügyminiszterek koordinálják. E célból legalább évente találkoznak (II. cikk). Ugyanakkor „a nemzetiségi kisebbségi vegyes bizottság nemzeti tagozataiban helyet kap a Magyar Köztársaságban élő szlovák és a Szlovák Köztársaságban élő magyar kisebbség által delegált képviselő is” (IV. cikk), ám azt sem itt, sem más hozzáférhető dokumentumban nem szabályozták, hogy ez a jelölés, delegálás, annak visszavonása, az arról lemondás miként történik, illetve mi a teendő, ha a kisebbségi tagot mégsem vonják be a vegyes bizottság munkájába. Ez tehát megkérdőjelezi a kisebbségi részvételi jogot. További sajátossága a vegyes bizottságoknak, hogy „évente két alkalommal vagy igény szerint találkoznak” (V. cikk), ide sorolva a kulturális, az oktatási és tudományos, valamint a kisebbségi ügyekkel foglalkozó vegyes bizottságokat is. Ebből csak az évi egy találkozás valósul meg évek óta, felmerül tehát a kérdés, hogy valóban csak ilyen rendszerességű találkozókra van-e igény? Ugyanakkor a kifejezetten kisebbségi kulturális támogatásról szóló megállapodás³⁶ szintén a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság feladatává teszi, hogy évente áttekinse e megállapodás végrehajtását (6. cikk). Ez is azt támasztja alá, hogy a bizottság működtetését hosszabb távon is csak évi egy találkozóra kívánják szorítani.

A biztos szerint a kisebbségi jog sérelmét jelenti, ha a kisebbségeket érintő döntések előkészítésébe, monitorozásába – a Nektv. alapján – nem vonják be e közösségeket. Ezt maguk a kisebbségek is sérelmezték, hiszen ajánlásban mondták ki: „lehetővé kell tenni a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség képviselőinek és a szlovákiai magyar kisebbség képviselőinek részvételét az összes magyar–szlovák vegyes bizottságban.”³⁷ Ugyanitt kérték, hogy „minden év június 30-ig kölcsönösen meg kell küldeni az állami költségvetésből a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség, illetve a szlovákiai magyar kisebbség támogatására fordított pénzügyi eszközökről szóló tájékoztatót”.

A vegyes bizottsági ajánlásokban 1999-ben ugyanúgy visszatérő momentum, mint 2005-ben: a szlovák nemzeti kisebbségi regionális kulturális központ létesítése, a Szlovák Kutató Intézet támogatása, a kisebbségi mű-

³⁵ 1999/2. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől: Jegyzőkönyv a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma és a Szlovák Köztársaság Külügyminisztériuma között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, 1995. március 19-én, Párizsban aláírt Szerződés teljesítésének elősegítését szolgáló mechanizmus létrehozásáról.

³⁶ 44/2009. (III.4.) Kormányrendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovák Köztársaság Kormánya között a nemzeti kisebbségek kölcsönös oktatási és kulturális támogatásáról szóló megállapodás kihirdetéséről.

³⁷ 2122/2000. (V.31.) Kormányhatározat, amelyet nem tudni miért, deregulált az 1067/2004. (VII.8.) Kormányhatározat.

emlékek megóvása, a kisebbségi könyvtárakban az informatikai fejlesztés.³⁸ Jól jellemzi ezt a gyakori „helyben járás” Jan Kollár evangélikus lelkész emléktáblájának ügye.³⁹ A Kormány 2001-ben határozattal erősítette meg a vegyes bizottság III. ülésén elfogadott azon ajánlást, hogy Budapesten méltó helyen állítsanak emléktáblát Jan Kollárnak. Egy 2006-ban elfogadott újabb kormányhatározat felhívta az érintett miniszterek figyelmét az ajánlásokban foglalt intézkedések folyamatos végrehajtására, és külön nevesítette Jan Kollár emléktáblájának elhelyezését is. Az eredeti elképzelés szerint erre a Deák téri Evangélikus Templomban került volna sor, ám ez az ajánlás a mai napig nem valósult meg. A Magyarországi Evangélikus Egyház törvénye szerint a presbitérium hatáskörébe tartoznak mindazok az ügyek, amelyek nincsenek az egyházközségi közgyűlés hatáskörébe utalva. A presbitérium már évekkel ezelőtt úgy döntött, hogy egykori előjárói előtt közös emléktábla állításával tisztelgjen. A Deák téri Egyházközség igazgató lelkésze végül jelezte, hogy Jan Kollár emléktáblája ügyében a közgyűlés vagy a presbitérium jogosult dönteni, de eddigi ismeretei szerint a Magyar Kormánytól „nem érkezett hivatalos megkeresés”.

Ezek a kiragadott példák jól illusztrálják, hogy nem feltétlenül a kiadások nagysága miatt késik vagy marad el a vállalatok megvalósítása, hanem a koordináció, a monitorozás, a pénzügyi tervezés gyengeségei okán is.

A *Romániával* 1996-ban létrehozott alapszerződés kimondja, hogy rendszeresen figyelemmel kell kísérni az átfogó jellegű barátsági és szomszédsági megállapodásban foglaltak megvalósulását. „E célból a jelen Szerződés 5. cikkében említett rendszeres konzultációk keretében megvizsgálják a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kétoldalú együttműködés kérdéseit is, amelyek e Szerződés alkalmazásából adódnak, és létrehozhatnak egy kormányközi szakértői bizottságot.”⁴⁰ Nem szabályozták ugyanakkor, hogy ebbe a vizsgálódásba be kell vonni a kisebbségi közösségek képviselőit, bár a Nektv. értelmében a participációs jogot biztosítani kell a kisebbséget érintő ügyekben. Ettől független az a kötelezettség, hogy az aktív partnerségi együttműködés keretében létrehozták a kormányközi Vegyes Bizottságot, amely rendszeresen értékeli a két ország közötti megállapodások végrehajtásának módját, javaslatokat és ajánlásokat tesz a két ország

együttműködési prioritásainak cselekvési irányaira, az aktív partnerségbe bekapcsolandó területekre.⁴¹ Az érintett minisztériumok keretében működő szakbizottságokat állítottak fel, például a kisebbségi, a kulturális és tudományos ügyekre, de továbbiakat is alakíthatnak ad hoc módon. Ezek azonban „láthatatlanok”, működésük nem nyilvános. Ugyanakkor a Vegyes Bizottság – a Működési Szabályzat alapján – évente kétszer ülésezik, társelnöke a külügyminiszter, saját titkára van, társelnöki előterjesztéseket vitatnak meg legalább 30 nappal korábban kiküldött javaslatok alapján. A grémium összetételét a két külügyminiszter határozza meg. „A Vegyes Bizottság társelnökei, szükség szerint, a Vegyes Bizottság ülészakára meghívhatják a két ország magyar, illetve román nemzeti kisebbsége szervezetének képviselőjét” (4. cikk). A Nektv. alapján az előzetes konzultációhoz akkor is joga van a kisebbségi közösségnek, ha az ülésre képviselőjüket nem hívják meg. Nem látható azonban sem ennek, sem a nyilvánosság tájékoztatásra vonatkozó követelményének a teljesülését, habár a „felek a Vegyes Bizottság és a szakbizottságok működéséről rendszeresen tájékoztatják a közvéleményt” (6. cikk). A közvélemény csupán arról értesülhetett, hogy a külügyi vezetők új tartalmat kívánnak adni a magyar–román kisebbségi vegyes bizottság munkájának, áttekintve például a kisebbségi sajtóorgánumok támogatásának az ügyét.⁴²

Az *Ukrajnával* megkötött alapszerződés⁴³ 17. cikke a két országban élő nemzeti kisebbségeket nem határozta meg, így tehát valamennyi kisebbség etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának kölcsönös védelmét, erősítését nevezte meg célként. A szerződéshez kapcsolódó Jegyzőkönyv értelmében felállított kisebbségi vegyes bizottság évenként kétszer ülésezik (Jegyzőkönyv 2. pontja), noha a hozzáférhető adatok alapján ez nem valósult meg. További ellenmondás, hogy a Jegyzőkönyv olyan felelős szervezeteket nevez meg, amelyek ma már régóta nem léteznek (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, külügyminiszter-helyettes).

A magyar–ukrán bizottság 1993 és 2003 között rendszeresen ülésezett, majd 2007-ig egy hosszabb szünet következett. A legutóbbi ülés 2008 szeptemberében volt Ungváron. A halogatást, a jegyzőkönyveket, a

³⁸ 2163/2006. (IX.20.) Kormányhatározat a Magyar–Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság V. ülésén született ajánlások megerősítéséről.

³⁹ Jan Kollár (1793–1853) szlovák evangélikus lelkész, költő, esztéta, népdalgyűjtő, a szlovák nemzeti öntudatra ébredés egyik nagy alakja. 1819-től 30 éven át a Deák téri evangélikus egyházközség lelkésze volt. Petőfi Sándort egy éven keresztül tanította, és a konfirmációra is ő készítette fel. Az 1849-es szabadságharc alatt Bécsbe menekült, és nem tért vissza Budapestre.

⁴⁰ 1997. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság és Románia között a Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jó szomszédságról szóló Szerződés kihirdetéséről.

⁴¹ 1997/10. Nemzetközi Szerződés a külügyminisztertől: a Magyar Köztársaság Kormánya és Románia Kormánya között, a Magyar Köztársaság és Románia közötti együttműködési és aktív partnerségi kormányközi Vegyes Bizottság létrehozásáról szóló, 1997. március 12-én aláírt Jegyzőkönyv.

⁴² KÜM közlemény, 2009. április 29.

⁴³ 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jó szomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt szerződés kihirdetéséről. Ennek melléklete a Nyilatkozat a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén, valamint a Jegyzőkönyv a Nyilatkozat alkalmazásáról.

bizottság munkáját élesen bírálta az ungvári egyetem egyik vezetője.⁴⁴ A Magyarországi Ukránok Kulturális Egyesülete 2001-ben úgy fogalmazott, hogy „egyes teljesületlen kérdések egyik jegyzőkönyvből a másikba vándorolnak, mint például az, hogy megfelelő helyiséget utaljanak ki a Magyarországi Országos Ukrán Önkormányzatnak. [...] Úgy véljük, ennek a bizottságnak van jövője, mert még nagyon sok a megoldatlan kérdés.”⁴⁵ Az Országos Ukrán Önkormányzat elhelyezése végül csak 2003-ban rendeződött, egy 100 millió forintos költségvetési támogatás révén. A vegyes bizottság ülésein a visszatérő kérdések közt szerepel az országos önkormányzati ingatlanjuttatás, az ukranisztikai tanszék létesítése az ELTE és a DTE keretében, a jelentős személyiségeknek szóló emléktáblák elhelyezése, kikérve egyébként a kulturális jellegű szobor, emléktábla, emlékjel állításánál az országos önkormányzat véleményét.⁴⁶

A *Szlovéniával* megkötött alapszerződés⁴⁷ szintén intézményesíti a külügyminiszterek éves, értékelő, monitorizáló jellegű találkozóját, bár annak nyilvánosságáról nincs szabály. A kisebbségvédelmi egyezmény,⁴⁸ amely létrehozta az évente legalább kétszer ülésező kormányközi vegyes bizottságot, szintén hallgat a nyilvánosság biztosításáról és annak módjáról (15. cikk). A magyar fél számára megfogalmazott ajánlások közt visszatérő elem volt a felsőszölnöki központi általános iskola kétnyelvűvé alakítására vonatkozó, a szlovén nyelvű rádióadás, illetve szentgotthárdi rádió (stúdió) működtetési támogatására, valamint a Rába-vidéki szlovén kisebbség művelődési házainak rekonstrukciójára vonatkozó kérés.⁴⁹ Elgondolkodtató, hogy ezekről a zömmel helyi, de legfeljebb regionális léptékű intézményekről kormány szinten tesznek vállalást, ám az eredmény hat-nyolc év alatt vagy még akkor sem garantált. A vegyes bizottság ajánlásai közül a

⁴⁴ MTI, Pikáns fűszerezéssel indul a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság ülése, 2008. szeptember 18.

⁴⁵ www.ukrajinci.hu/egyesulet/bizodsag.html (beszámoló a 2001. április 3–4-én Ukrajnában tartott ülésről).

⁴⁶ 2111/2000. (V.31.) Kormányhatározat a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyesbizottság IX. ülésén elfogadott ajánlásairól, 2106/2002. (IV.12.) Kormányhatározat a Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyesbizottság XI. ülésén elfogadott ajánlásairól.

⁴⁷ 1995. évi XLVI. törvény a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között Budapesten, 1992. december 1-jén aláírt barátsági és együttműködési szerződés kihirdetéséről.

⁴⁸ 1996. évi VI. törvény a Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti közösség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség külön jogainak biztosításáról szóló, Ljubljánban, 1992. november 6-án aláírt egyezmény kihirdetéséről.

⁴⁹ 2138/2000. (VI.22.) Kormányhatározat a Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság V. ülésén elfogadott ajánlásokról, 2270/1999. (X.22.) Magyar–Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság IV. ülésén elfogadott ajánlásokról, 2175/2005. (VIII.26.) Kormányhatározat a szomszédos országokkal kötött kisebbségvédelmi megállapodások alapján működő kisebbségi vegyes bizottságok tevékenységéről és ajánlásairól.

megvalósultak közé tartozik, hogy a Felsőszölnöki Kossics József kétnyelvű iskolában a 2005/2006-os tanévtől, az első osztálytól kezdődően bevezették a kétnyelvű oktatási rendszert, a tanulók a szlovén nyelv és irodalom tárgyak mellett a környezetismeret, ének-zene, rajz, technika és testnevelés tárgyakat tanulják magyar és szlovén nyelven is.

4. Ajánlások és válaszok

A kisebbségi biztos a kisebbségi kulturális jogok terén feltárt visszasságok orvoslása és megelőzése érdekében ajánlásokat tett a Kormány számára.

Elsőként rámutatott, hogy a költségvetés változatlan (bázisalapú) tervezési és elszámolási struktúrája, valamint az etnikai adatkezelés szűkítő értelmezése miatt a kisebbségekre fordított kiadások összegzése, áttekintése lehetetlen. Ez akadályozza nem csak a Nektv., hanem a nemzetközi vállalások progresszív teljesítésére vonatkozó beszámolást, és persze a kiadások tervezését. Ezért rövid távon szorgalmazni kell, hogy célvizsgálatok (pl. az ÁSZ, KEHI részéről) tekintsenek át egy-egy kisebbségi intézményi szektort, és annak adatai alapján lehessen indexálással, szakértői beccsel a költségvetési kiadási arányokat a kormányzati jelentésben szerepeltetni a kisebbségekre fordított kiadásként. Ez tehát módszertani újítást jelentene. Hosszabb távon pedig sürgette a kisebbségi intézményi finanszírozás (tervezés, elszámolás) új alapokra helyezését, valamint az etnikai egyéni és statisztikai adatkezelést (pl. egyes támogatott szolgáltatást igénybe vevők köre, összetétele), megfelelő jogszabályok megalkotásával. Mindehhez szükséges lenne, hogy a kormány és az ellenőrző szervek közösen dolgozzanak ki tervezési és ellenőrzési módszertant a kisebbségekre vonatkozó költségvetési finanszírozás tervezését, számba vételét illetően.

A társadalompolitikai miniszter⁵⁰ erre úgy reagált, hogy a kisebbségpolitikáért felelős állami szerv már több kísérletet tett az átláthatóság javítását szolgáló költségvetési tervezés, szerkezeti lépések megtételére, de „ezt a kisebbségi oldal nem támogatta”. Ezzel aligha lehet a nemzetközi szinten megvédeni a jogalkotói, költségvetési, statisztikai rendre vonatkozó mulasztásokat.

Az Európai Regionális vagy Kisebbségi Nyelvi Karta – mint a kisebbségek kulturális örökségét hordozó nyelv megőrzésében, használatában kiemelkedő nemzetközi egyezmény terén tett vállalások foglalata – nem ronthatja le a Nektv.-ben szereplő rendelkezéseket. Ezért a biztos

⁵⁰ A Kormány nevében Kiss Péter válasza, 2010. április 30.

javaslata az, hogy felül kell vizsgálni: a Kartában szereplő, nyolc nyelvre vonatkozóan tett vállalások miként viszonyulnak egymáshoz, mi a többletkötelezettség a Nektv.-ben és az ágazati szabályokban (pl. Ket., Be., Pp.) található nyelvhasználati követelményekhez képest. Ha nincs ilyen többletkötelezettség, akkor a Kartát mielőbb ki kellene terjeszteni az összes kisebbségi nyelvre, különbségtétel nélkül. Másfelől át kell tekinteni, hogy a Karta és a Nektv. személyi hatálya közti eltérés (kisebbségi nyelvet használó személy lényegében állandó lakosként; elismert kisebbséghez tartozó magyar állampolgár) miként kezelhető, a Nektv. hatálya alá nem tartozóknak mely jogokat és miként lehet biztosítani.

A miniszteri válasz szerint a hazai törvények (Nekt., eljárási kódexek) „összességükben több egyéni és közösségi jogot biztosítanak a 13 hazai nemzeti és etnikai kisebbségnek, de ezt perszonális alapon teszik, és fő szabályként egyéni jogként, szemben a Karta területi elvű szabályozásával. A közelmúltban végzett felmérés szerint nincs igény a nemzeti kisebbségek részéről a Karta hatályának további kisebbségi nyelvre történő kiterjesztése iránt.” Ezek szerint a kiterjesztés (és a Karta ratifikációja) eddig is felesleges volt, mivel a hazai szabályok többletet nyújtanak, és éppen azokra van igény.

A Karta időszakos beszámolójának elkészítése és nyilvánossága nem alapszik rögzített szabályokon vagy stabil gyakorlaton. Ennek pótlására ajánlotta a biztos, hogy az országjelentés adatai támaszkodjanak a Kormánynak az Országgyűlés részére, a Nektv. alapján kötelező időszakos beszámolója adataira, valamint más nyilvános, megbízható adatokra; az országjelentés tervezetére az országos kisebbségi önkormányzatok tehesenek észrevételt, az észrevétel kerüljön bele a jelentésbe (mellékletébe); az országjelentés tervezetét juttassa el a Külügyminisztérium a kisebbségi ombudsmannak, akinek véleményét szintén csatolják a jelentéshez (mellékletként); a Miniszteri Bizottság ajánlásait pedig juttassák el (megfelelő fordításban) az országos kisebbségi önkormányzatokhoz.

A miniszteri reagálás lényege e téren, hogy a tárcák és állami szervek közigazgatási egyeztetése és a bekért kisebbségi szervezeti adatok révén beszerzett adatokat senki sem kérdőjelezte meg, a kormánybeszámoló pedig eleve olyan műfaj, hogy „magában foglalja a szabadságot, hogy a jelentéstevő maga döntsön a saját jelentése tartalmáról”. A Karta szakértői bizottsági értékelése és az ET Miniszteri Bizottsága ajánlása pedig az ET honlapján minden angolul tudónak elolvasható. Mindek akkor ez a további felhajtás?

A biztos azt is javasolta, hogy az UNESCO kulturális sokszínűség kifejeződését védő egyezményének hazai érvényesítésére az oktatási és kulturális ügyekért felelős tárca mielőbb hozza létre a megfelelő koor-

dinációs, a végrehajtás nyomán követését és a Nemzetközi Alap esetleges támogatásának elősegítését célzó szervezetet. Ehhez – figyelemmel a 2008. évi VI. törvény 4. § (4) bekezdésében foglaltakra – a minisztériumi szervezeti és működési szabályzatban határozza meg e végrehajtást segítő, koordinációs és monitorozó testületnek az összetételét, működési rendjét és feltételeit, valamint a társadalmi tájékoztatás rendjét (honlap, rendszeres tájékoztatók). Kérjék fel a nemzeti és etnikai kulturális civil szervezetek, közalapítványok, országos önkormányzatok képviselőit is e testület munkájában való részvételle. A testület alakítson ki átlátható együttműködést a kisebbségi kultúrával is foglalkozó vegyes bizottságokkal a monitorozás, az adatcsere, a programok és a költségvetési tervezés összehangolása terén. Másrészt a biztos indítványozta, hogy az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 16. cikkében foglalt, az egyezségokmányban vállalt kötelezettségek terén elért előrehaladásról szóló időszakos jelentés hazai előkészítésébe a nemzeti és etnikai kisebbségeket vonják be (pl. a kisebbségi szervezetek egyetemi tanszékek adatait, észrevételeit vegyék figyelembe a kulturális jogok védelme, a jogok gyakorlása és ezek állami programokkal való támogatása tekintetében). A Kormány feladata, hogy ennek eljárási rendjét normatív módon meghatározza. Az eljárási rend része, hogy figyelembe vegyék a nemzeti és etnikai kisebbségi biztos tárgyidőszakra vonatkozó, kulturális jogokat érintő ajánlásaiban foglaltakat is. Ezeket a miniszter válasz nélkül hagyta, de remélhetőleg az UPR mechanizmus ezekre is kiterjed, teljesítve az ajánlásokat.

A kétoldalú vegyes bizottsági működés és ajánlásainak, teljesítésének átláthatóságát a kisebbségek kulturális jogainak megóvása részeként is biztosítani kell. Ennek érdekében a biztos azt indítványozta a Kormánynak, hogy módosítsa a kisebbségi vegyes bizottságok társelnökeire és titkárára vonatkozó kinevezési szabályokat, szabályozza működésük és nyilvánosságuk rendjét, ellenőrizze azok betartását. A vegyes bizottság magyar térelnöke legyen felelős azért, hogy kisebbségenként (országonként) csoportosítva, napra készen megismerhető legyen a vegyes bizottságok összetétele, tevékenységének jogalapja, működési rendje, üléseinek jegyzőkönyve, ajánlásai és annak érvényesítésével kapcsolatos dokumentumok, például honlapján egy külön dokumentumtárban. Határozza meg a Kormány, hogy a vegyes bizottságok működésében résztvevő állami szervek, illetőleg a kisebbségek és más jogvédő, szakmai szervezetek miként nyújtsanak ehhez a dokumentumtárhoz megfelelő adatokat. Rögzítse annak rendjét, milyen biztosítékok alapján lehet költségvetési kötelezettséget vállalni és azt betervezni az egyes kisebbségi vegyes bizottsági ajánlások meghatározásakor, illetve azok megvalósításánál a beszámoláskor. Határozza meg az azonos országot és kisebbségi közösséget érintő, párhuzamosan működő

kisebbségi/vegyes/kormányközi bizottságok együttműködésének rendjét, és a párhuzamosságokat elsősorban a feladatok elhatárolásával igyekezzen mielőbb kiiktatni. Végül kérte a Kormányt, hogy határozza meg, miként történjen a kisebbségek (országos önkormányzat, szakmai és civil szervezetek) bevonása az egyezményben vállalt, illetve a végrehajtást jelentő bizottsági ajánlások monitorozásába. Mivel a kisebbségeket érintő kérdések előkészítése, megvitatása és a kisebbségi jogok figyelemmel kísérése a Nektv. által biztosított jog, azoknak akkor is érvényt kell szerezni, ha arról kétoldalú megállapodás, jegyzőkönyv vagy végrehajtási mechanizmus külön nem rendelkezik.

A miniszter megfelelőnek tartotta a mai eljárási és munkamegosztási rendszert, a szabályozást és a külügyi honlapon olvasható információkat, így nem tett ígéretet az ajánlás elfogadására. Még szerencse, hogy a kisebbségi jogvédelem sikerágazat Magyarországon az emberi jogi fellépései tükrében, és legfeljebb csak a kulturális jogok terén akad néhány gond.

Kiss Zsuzsanna Éva

Az államnyelv elsajátításának oktatáspolitikai akadályai a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben

Obstacles in the educational policy in learning the state language in the Upland, Voivodina and Transylvania

The present paper surveys the language policy of official Hungarian minority language education systems in Felvidék (Slovakia), Transylvania (Romania) and Vojvodina (Serbia) in terms of bilingualism. The objective of my paper is to explore the impact of the bilingual education system (Slovak–Hungarian, Romanian–Hungarian and Serbian–Hungarian) on minority Hungarians' bilingual acquisition through discussing whether the methodology of teaching the state language as a mother tongue to Hungarian minority students is successful or not as regards the increase of multicompetence. Based on my findings I assess that bilingual education in Felvidék, Transylvania and Vojvodina stands most importantly for the maintenance of mother tongue education for minority Hungarians but does not contribute to the achievement of multicompetence of minority individuals due to unsuccessfully designed and badly implemented state language teaching methodologies.

1. Bevezetés¹

Köztudott, hogy azt, hogy egy kisebbségben élő nyelvközösség mennyire tudja elsajátítani a többség nyelvét, számos nyelvpolitikai, társadalmi, kulturális és gazdasági tényező befolyásolja. Nyelvpolitikai szempontból, például, az adott ország oktatáspolitikai szemléletmódja határozza meg, hogy a kisebbségi oktatás színterein az adott kisebbségnek van-e lehetőség sajátos nyelvi igényeinek figyelembevételével tanulni a többségi nyelvet. Azonban – ahogy azt Fenyvesi (2006:105) is hangsúlyozza – ahhoz, hogy a kisebbséget támogató nyelvpolitika sikeresen megoldja egy adott kisebbség nyelvi, oktatási problémáit, nem csupán nyelvpolitikai támogatottság szükséges, hanem a gyakorlatba ültetés tárgyi feltételeinek biztosítása is. Vagyis szükséges az, hogy a kisebbségek nyelvi igényeiknek megfelelő tanterv és tankönyv szerint, megfelelő óraszámban tanulhassák az állam hivatalos nyelvét, azaz a többségi nyelvet. Azt, hogy a kisebbségek milyen mértékben sajátítják el a többségi nyelvet, nagymértékben befolyásolja, hogy a kisebbségi beszélőknek van-e lehetőségük az állam nyelvét (első) idegen nyelvként az iskolai oktatás keretei között tanulni, valamint

¹ Ez a tanulmány az Európai Unió FP6 keretprogramja által finanszírozott LINEE (Languages in a Network of European Excellence) kutatási programban zajló munkára épül (szerződésszám: 028388).

a különböző mértékben elsajátított többségi nyelvet van-e lehetőségük élő nyelvi környezetben, a hétköznapi kommunikációjuk során alkalmazni.

Tanulmányomban² a felvidéki, a vajdasági és erdélyi (Hargita és Kovászna megyei) kisebbségi magyar iskolák többséginyelv-oktatásával kapcsolatos oktatáspolitikai problémáit mutatom be egy empirikus kutatás eredményeire támaszkodva úgy, ahogy azok az iskolai oktatás színterein a gyakorlatban is felmerülnek.

Egyrészt arra világítok rá, hogy a kisebbségi magyar nyelvi beszélők nyelvi szükségletei jelentős mértékben háttérbe vannak szorítva a fent említett országok oktatási színterein az államnyelv, mint első (azaz anya-) nyelvi nyelvtanítási szemlélet alkalmazása, a specifikus tantervek és tankönyvek mint a sikeres nyelvoktatáshoz szükséges alapvető eszközök biztosításának hiánya, valamint a nyelvi környezet mint nyelvtanulásra élő nyelvi környezetben ható faktor figyelembe nem vétele miatt. Jelen tanulmányban megkülönböztetem a *másodnyelvet* (a kétnyelvű közösség anyanyelve mellett használt nyelvet) az *idegen nyelvtől*, melyet az egynyelvű közösség egyes tagjai sajátítanak el és sajátos szituációkban használnak (Kontra, 1990: 27–28). Az előbbieket értelmében a felvidéki magyarság számára az olasz, spanyol stb. idegen nyelv, míg a szlovák 'másodnyelv'. Hasonlóképp, az erdélyi magyarok számára a francia és a kínai idegen nyelv, míg a román 'másodnyelv'.

Másrészt azt is vizsgálom, hogy a felvidéki, a vajdasági és erdélyi magyar iskolákban a többségi nyelv tanításának hiányos módszertana milyen mértékben járul hozzá a kisebbségi magyar nyelvi beszélők magyar–szlovák, magyar–szerb, illetve magyar–román kétnyelvűségéhez, valamint a kisebbségi magyarok az adott országok hivatalos nyelvén való kommunikációs kompetenciájának kialakításához. Tanulmányomban a kétnyelvűség Meyers–Scotton (2006: 44) szerinti definícióját alkalmazom, mely szerint a kétnyelvűség az a nyelvi készség, amely lehetővé teszi, hogy az egyén két vagy több nyelven képes legyen hétköznapi kommunikációra.

2. A kutatás módszerei: adatközlők, adatfelvétel és adatelemzés

Tanulmányom empirikus kutatás eredményeit mutatja be. Adataim részét képezik a szlovákiai, szerbiai és romániai oktatásra vonatkozó dokumentumok (az alkotmány és az oktatási törvény), valamint a két ország oktatási in-

² Ez a dolgozat a Tavaszi Szél Konferencia 2008 tanulmánykötetében megjelent írás javított, bővített, kutatási eredmények és hivatkozások tekintetében aktualizált változata, melynek néhány passzusát jelen tanulmányban fölhasználtam.

tézményeiben készített félig strukturált interjúk. Az interjúk a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben készültek 2007 folyamán. Összesen 73 harminc és hatvan perc közötti interjú készült a magyart kizárólag vagy részben oktatási nyelvként alkalmazó kisebbségi iskolákban iskolaigazgatókkal, illetve pedagógusokkal nagyjából magyar, kisebbrészt szlovák, szerb és román nyelven. Az adatgyűjtést Felvidéken Rabec István, Vajdaságban Ódry Ágnes és Erdélyben magam végeztem. A kutatás tehát empirikus, nyelvi etnográfiai módszerek alkalmazásával valósult meg.³ E módszerek alkalmazását azért tartottam fontosnak, mert a kisebbségi oktatásban gyakorlatban megvalósuló oktatáspolitikai színterek feltérképezéséhez elégtelennek tartottam azon hivatalos dokumentumok tanulmányozását, illetve elemzését, melyek a kisebbségi magyar oktatás intézményeiben megjelenő esetleges oktatáspolitikai kérdéseket csupán elméleti szempontból közelítik meg, és sok esetben igencsak idealizált nyelvpolitikai leírásokat tartalmaznak azzal kapcsolatban, hogy egyes nyelvpolitikai döntések milyen gyakorlati megvalósulásban szerepelhetnek, illetve szerepelnek.⁴ Álláspontomat Canagarajah (2006) véleményével támasztom alá, aki, Moore-ra (1996) hivatkozva azt állítja, hogy a nyelvpolitikai dokumentumok gyakran ideológiával teletűzdelt szövegek, melyek a gyakorlatot elméleti meglátásaikhoz igazítják ahelyett, hogy a realitást képviselnék. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a nyelvpolitikai döntéseket követő oktatásban megjelenő nyelvpolitikai változások nem annyira a realitáshoz közeledő cselekedetek, mint az adott status quónak megfelelő lépések (Canagarajah, 2006:155, fordítás tőlem). Következésképpen, mivel nem szerettem volna idealizált képet festeni a kiválasztott oktatáspolitikai színterekről, fontosnak tartottam, hogy az oktatáspolitikai jogszabályokba és különböző nyelvpolitikai dokumentumokba leírt helyzetet a realitás elemeivel összhangban vizsgáljam, és ezáltal a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben kisebbségben élő magyarságról jól körülhatárolt, és belső nézőpontokat képviselő oktatáspolitikai helyzetelemzést mutassak be (Canagarajah, 2006:155). Az empirikus nyelvi etnográfiai és az elméletet áttekintő módszer párhuzamos alkalmazásával az érintett oktatási intézmények saját nézőpontját mutatom be abból a szemszögből, hogy milyen módon valósul meg a nyelvpolitikai döntések gyakorlatba való ültetése, és milyen területeken szükséges a továbbfejlesztés a kisebbségi magyarok többséginyelv-oktatásával kapcsolatos érdekeinek jobb képviselése és megvalósítása értelmében. Pontosab-

³ Köszönettel tartozom Ódry Ágnesnek a vajdasági oktatáspolitikai helyzetelemzés jelen tanulmányon belüli megírásáért és Rabec Istvánnak, hogy adatait e tanulmány megírásához szükséges elemzéshez rendelkezésemre bocsátotta.

⁴ Köszönettel tartozom Fenyvesi Annának és Szabó-Gillinger Eszternek a dolgozatomhoz fűzött megjegyzéseikért.

ban, a célom az, hogy a felvidéki, a vajdasági és erdélyi kisebbségi oktatási intézmények sajátos, belső ('insider') nézőpontját mutassam be az illető kisebbség többségi nyelvvel kapcsolatos oktatáspolitikai problémáinak a megfogalmazásával (Miles és Huberman, 1994:6–7). E célom megvalósítása érdekében a magyar nyelven készült interjúk átírásából megszületett szövegtörzset használom mint kutatási adatforrást. A tanulmányomban példaként közölt interjúrészleteket nem változtattam meg, azok az interjú során feltett kérdésekre adott spontán válaszoknak megfelelő struktúrát képviselnek. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy az interjúk nem standard magyar nyelven készültek.

Mivel egy adott interjúhelyzetben az interjúalanyok nem az egyetlen abszolút érvényű realitásképet mutatják be, hanem azt a képet, amelyet saját nézőpontjukból kiindulva összeegyeztethetőnek vélnék egy adott helyzetről közösségi szinten kialakult látásmóddal, ezért adataim sem az 'abszolút igazságot' képviselik, hanem a konkrét körülmények közt kialakult oktatáspolitikai helyzetet, amelyet az adatközlőim a tapasztalataiknak megfelelően az interjú során bemutattak (Block, 2000:762). Ezzel a kijelentéssel nem célom az interjúk során elhangzottak igazságértékét megkérdőjelezni, csupán fontosnak tartom kiemelni, hogy egy adott oktatáspolitikai problémának értékelése illetve értelmezése minden egyén és közösség esetében más megvilágítást nyerhet.

Az empirikus nyelvi etnográfiai kutatásnak mint adatgyűjtési módszernek több előnyét is felfedeztem mind az adatgyűjtés, mind az adatelemzés során. Egyik fontos előnyének azt tartom, hogy adatközlőim a többségi nyelvvel kapcsolatos szabályozások gyakorlatba ültetésének következményeit a tanítás folyamatában és egy adott oktatási szintér keretein belül tapasztalták meg, aminek következményeként az adott oktatáspolitikai problémák gyakorlatba ágyazott megvalósulását konzisztens módon ábrázolták. Ennek fontosságára a kutatás hitelessége szempontjából Canagarajah (2006: 157–158) is rámutat. Az empirikus nyelvi etnográfiai adatgyűjtés másik előnyét abban látom, hogy az adott oktatáspolitikai problémákat adatközlőim nem csupán mint más problémáktól elhatárolt, önmagukban létező akadályokat ragadták meg, hanem rávilágítottak arra is, hogy a kisebbségek többséginyelv-tanulásával kapcsolatos problémáinak a figyelmen kívül hagyása hogyan hat a kisebbségek társadalmi, gazdasági és politikai beilleszkedésének folyamatára (Canagarajah, 2006:158–159). Vagyis a felsorolt problémák sajátos kontextusukban való elhelyezésével rávilágítottak arra a folyamatra, mely a nyelvi jogok inkonzisztens gyakorlatba ültetéséből kifolyólag a kisebbségek társadalmi elnyomásához jelentős mértékben hozzájárul.

Az interjúszövegek átírásából született törzset mikró és makró témák megjelölésével elemeztem. Jelen tanulmány esetében a makró vagy átfogó té-

mák csoportjába egy témát helyezek, mégpedig a többségi nyelv oktatásában felmerülő nyelvpolitikai problémák nyelvvoktatási módszertanának szempontját kisebbségi nyelvi környezetben. E központi téma köré a következő altémákat (mikró témákat) helyeztem: 1. a többségi nyelv első nyelvként történő oktatása az adott kisebbségi környezetben, 2. a többségi nyelv oktatásához használt tantervek, 3. a többségi nyelv oktatásához használt tankönyvek, 4. a többségi nyelv oktatásához használt tankönyvek szerzőinek a magyar nyelven egyes szakregisztereiben való jártasságának hiánya, 5. a többségi nyelven elsajátított tudás felméréséhez használt tesztek, 6. az élőnyelvi környezet mint kommunikációs színtér és 7. a kisebbség nyelvi, illetve gazdasági szükségleteinek mellőzése a többségi nyelv oktatásában. Az adatelemzés során az ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos problémákat fogom részletezni.

A jelen dolgozathoz felhasznált kutatás a LINEE (*Languages in a Network of European Excellence*) projekt része. A projekt az Európai Unió „kiválósági hálózat” tudományos kutatási programcsoporthoz tartozik, a kutatásban megvalósuló nemzetközi együttműködés fő célja az európai nyelvi sokszínűség koherens és interdiszciplináris vizsgálatára. A projekt 4 tematikus területet foglal magába: *a)* nyelv és identitás, *b)* nyelvpolitika és nyelvi tervezés, *c)* soknyelvűség és oktatás, *d)* nyelv és gazdaság. E tematikák kutatása három szinten valósul meg: európai, nemzeti és regionális szinten. A tanulmányom a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a LINEE részeként működő kutatócsoport által kivitelezett terepmunka eredményeit mutatja be. A szegedi kutatócsoport a nyelvi sokszínűség és az oktatás viszonyát vizsgálja: történelmi kisebbségi közösségek oktatásügyi helyzetét térképezi fel Szlovákiában, Romániában és Szerbiában. Így a projekt egyik célja, hogy felhívja az Európai Unió döntéseket hozó oktatásügyi politikusainak a figyelmét a kisebbségi oktatás esetleges hiányosságaira és e hiányosságok lehetséges pótlására. A Szegeden tevékenykedő kutatócsoport, a bolzanói egyetemmel közösen, a következő négy fő kutatási kérdéssel foglalkozott: (i) Mennyiben veszi figyelembe a mai oktatási rendszer a vizsgált csoportok nyelvi, kulturális, gazdasági és társadalmi szükségleteit?, (ii) Mi a mai oktatási rendszer kialakulásának történelmi háttere, és mennyiben vezethető vissza a kialakulása történelmi tényezőkre?, (iii) Milyen módszereket használnak az egyes oktatási rendszerekben a nyelvek tanítására?, (iv) Mennyire sikeresek a nyelvtanítási módszerei a soknyelvű kompetencia oktatásában?

A Magyarország határain kívül, kisebbségi környezetben élő magyarok oktatáspolitikai helyzetének az empirikus kutatáson keresztüli vizsgálata és feltérképezése azért bizonyul fontosnak, mert annak ellenére, hogy jelentős előrelépések voltak az említett közösségek kétnyelvűségével kapcsolatos problémák feltárásában és különböző tudományos szempontból való bemu-

tatásban, ezek a többségi nyelv elsajátításával kapcsolatos problémákkal részletesen nem foglalkoztak. Mindemellett, e kérdések empirikus kutatáson keresztül vizsgálatára nem került sor az elmúlt két évtizedben sem. Pontosabban nem került sor a kisebbségi iskolákban dolgozó azon pedagógusok megkérdezésére, akik nap mint nap találkoznak a többségi nyelv nem megfelelő metodikai szempontok alapján történő oktatásának negatív következményeivel, és mely pedagógusok szakmai véleménye alapján pontos, jól körülhatárolt oktatáspolitikai elemzések születhettek volna. Emellett, sem a Felvidéken, sem a Vajdaságban és Erdélyben nem volt napjainkig kivételre olyan kutatás, mely pedagógusok, iskolaigazgatók és nyelvész kutatók együttműködésének köszönhetően egy-egy kisebbségi magyar régió belül több helyszínen, több iskolában és nagyszámú adatközlő alapján értékelte volna a jelen kutatásban központi helyet elfoglaló kérdéseket. Mi több, mint azt tudjuk, nem volt még egyetlen olyan empirikus kutatás sem az elmúlt húsz évben, mely azonos kérdéskörökben és ugyanazon kutatásmódszertannal kutatja több kisebbségi magyar régió többségi nyelv oktatásával kapcsolatos problémáit, rávilágítva a különböző oktatáspolitikai rendszerek közti hasonlóságra, valamint a köztük lévő különbségekre.

Jelen tanulmány jelentősége e kutatás bemutatásában és annak eredményeinek bemutatásában rejlik. Természetesen nem tárgyalja a kutatás során felmerült összes kérdést, ugyanis az eredmények teljes körű és mélységükben való minőségi elemzéséhez tudományos kérdésenként megalapozott háttértudás, megfelelő elemzési módszerek és nem utolsósorban huzamosabb idejű elmélkedés szükséges. Így, a jelen tanulmányban nem tárgyalom például a szóban forgó régiók magyar nyelvi beszélőinek többségi nyelvvel kapcsolatos nyelvi ideológiáját, bár azok az interjúk során jelentős mértékben fellelhetőek. Joggal teszi fel a kérdést a tisztelt olvasó, hogy miért pont azokkal a hipotézisekkel kapcsolatos kérdéseket vizsgálta a tanulmány, amelyek a többségi nyelv oktatásával kapcsolatos problémákat részletezik? A választ két indokban szeretném megfogalmazni. Egyrészt mert a nyelvpolitikai döntések vizsgálata akkor bizonyul a leghatékonyabbnak, ha azok elméleti hátterét és gyakorlatba ültetésének körülményeit egyaránt tárgyalja. Vagyis a nyelvpolitikát mintegy folyamatában ragadja meg az elméleti feltételezésekből kiindulva a gyakorlatba ültetés kihívásain keresztül az újraértékelés pillanatáig. Másrészt azzal támasztom alá választásomat, hogy tanulmányom témája nem egy elmúlt probléma bemutatását célozta meg, hanem egy olyanét, melynek tárgyalása és a megfelelő oktatási szervekhez való előterjesztése, valamint annak hatékony megoldása változást hozhat az érintett kisebbségek oktatáspolitikai helyzetében.

A következőkben egyrészt a felvidéki, a vajdasági és erdélyi magyar többség nyelv-oktatásával kapcsolatos nyelvpolitikai helyzetet muta-

tom be. Másrészt rávilágítok a három oktatáspolitikai rendszer kisebbségi magyarok által tapasztalt negatívumainak közös vonásaira, amint az említett országok oktatási intézményeiben megjelennek. Harmadrészt felvázolom, hogy kutatásom alanyainak véleménye szerint mi szükséges ahhoz, hogy a jelenlegi többrétű államnyelvvvel kapcsolatos oktatáspolitikai probléma olyan megoldást találjon, melyben a felvidéki, a vajdasági és erdélyi magyar kisebbségek az államnyelv tanulásában saját érdekeiket is hatékonyan érvényesíteni tudják.

3. Államnyelvi oktatáspolitikai akadályok a Felvidéken, Erdélyben és a Vajdaságban

Mint Fenyvesi (2005) átfogó szociolingvisztikai tanulmánykötetéből is tudjuk, a mai felvidéki, vajdasági és erdélyi kisebbségben élő magyarok oktatáspolitikai helyzete, többek közt, a következő közös jellemvonásokkal bír: 1. a kisebbségeknek egyáltalán nem biztosított vagy nem megfelelő módon biztosított a nyelvtanulás azon feltétele, hogy a többségi nyelvet idegen nyelvként (második nyelvként) tanulhassák; 2. a kisebbségi oktatásban a többségi nyelv tanításához felhasznált tantervek, tankönyvek, nyelvtudást mérő vizsgatesztek és más oktatási eszközök nem veszik figyelembe a kisebbségek speciális nyelvi igényeit; 3. a kisebbségi nyelvi beszélők élő nyelvi környezete nem minden kisebbségi egyén esetében jelenti a többségi nyelv spontán elsajátításához, valamint a többségi nyelvi tudás gyakorlásához megfelelő nyelvi környezetet.

Mind a Felvidék, mind Erdély esetében a többségi nyelv használata szempontjából hátrányos helyzetű kisebbségre vonatkozó többség nyelv-oktatás alapjait implicit módon megtaláljuk az illető ország alkotmányában, illetve kisebbségi oktatásra vonatkozó törvénykezésében. Mindkét kisebbségben a többségi nyelv tanulását szabályozó törvénykezés meglehetősen szűkszavúan tárgyalja e problémakört, illetve annak lehetséges kivitelezését. Mindkét kisebbség esetében egyaránt jellemző, hogy a többségi nyelv oktatását biztosító törvényi szabályozás hiányos. Azonban míg a román törvénykezés esetében ez direkt módon ki nem mondott, és a többségi nyelv oktatásában a nyelvi szükségleteket figyelembe nem vevő előírások dominálnak, a szlovákiai törvénykezés a másik végletet képviseli. Kimondja, hogy a szlovák nyelv oktatásához a megfelelő feltételek biztosítva vannak. A két végletet képviselő törvénykezés közös pontja, hogy a törvény gyakorlatba ültetése egyik esetben sem tartja szem előtt az adott kisebbség érdekeit.

Románia nyelvpolitikáját annak nemzetállami nyelvi modellje határozza meg. Amint azt Benő és Péntek (2003:123) is kiemeli, Románia 1991-es alkotmányának (a tanulmány megírásának pillanatában érvényes alkotmány) 1. szakaszában kinyilvánítja, hogy Románia szuverén, független, egységes és oszthatatlan nemzeti állam, és Romániában a román nyelv a hivatalos nyelv (13. szakasz). A román állam oktatási törvénye 8. szakaszának 4. bekezdése (Benő, 2006:37) egyértelműen szemlélteti a magyar nyelv romániai oktatásban elfoglalt román nyelvhez viszonyított egyenlőtlen státuszát azzal, hogy kijelenti, hogy Romániában az oktatás nyelve kizárólag a román, és a kisebbségek nyelvén való oktatást oly módon korlátozza, hogy meghatározza, hogy az a törvény feltételei között lebonyolítható. A nagyobb problémát azonban nem a magyar mint kisebbségi nyelven való oktatás okozza, hanem a többségi nyelv kisebbségi iskolai környezetben való oktatása. Érdekes módon a román alkotmány 4. szakaszának 3. bekezdése szerint a román nyelv tanulása nem a nyelvi jogok, hanem a nyelvi kötelezettségek tartományába tartozik. Ez a megfogalmazás a következőképpen hangzik: „A román nyelvnek mint hivatalos államnyelvnek az iskolában való tanulása kötelező minden román állampolgár számára, nemzetiségtől függetlenül.” E ’jogszolgáltatás’ után már nem meglepő az sem, hogy a román nyelv és irodalom tanítása kisebbségi iskolákban is a szerint a tanterv szerint és abból a tankönyvből kell történni, amit román anyanyelvű diákok számára készítettek (Benő-Szilágyi, 2005:143). Implicite, a törvény feltételeinek megfelelően a román nyelv nem tanítható másod/idegen nyelvként kisebbségi oktatási intézményekben. A 120. szakasz 2. bekezdése egy újabb kötelezettségre is felhívja a figyelmet (a kisebbségi magyarokat illetően), éspedig, hogy általános és középiskolában a Románok történelme és a Románok földrajza nevű tantárgy kizárólag román nyelven tanítható a román tagozatú osztályoknak készült tanterv és tankönyv szerint (Benő-Péntek, 2003:128). A fent említett nyelvi szempontból hátráltató jogi előírás a 2007/2008-as tanévtől megszűnt. Az e tárgyak oktatását szabályozó törvény jelentős mértékben javított az erdélyi kisebbségi magyar oktatás helyzetén azzal, hogy az általános és középiskola végén tett záróvizsgákon, ahol a fent említett tárgyakból mindeddig román nyelven kellett kötelező módon vizsgázni a román anyanyelvű diákok számára kidolgozott teszt alapján, lehetőség nyílt a kisebbségek anyanyelvén, vagyis a magyar nyelven történő vizsgázásra (Benő-Péntek, 2003:129).

A romániai hézagossággal ellentétben, a szlovák törvény államnyelvi rendelkezése legalább (1995-ös 270. számú törvény) explicite kimondja, hogy az állam az államnyelv oktatásához szükséges feltételeket megteremti minden állampolgára számára.

A nyelvtörvény 1. §-a szerint a Szlovák Köztársaság területén az államnyelv a szlovák nyelv. A 2. § szerint az állam „az oktatási, tudományos és információs rendszerben olyan feltételeket teremt, hogy a Szlovák Köztársaság minden állampolgára elsajátíthassa, valamint szóban és írásban használni tudja az államnyelvet” (Lanstyák-Szabó Mihály, 2002:230). Azonban, amint már említettem, a törvényben leírt jogok a kisebbség körülményeit figyelembe vevő gyakorlatba ültetése nélkül nem elegendőek, mert azok nem szolgálják a mindennapi életben való megfelelő nyelvi fejlődést. Simon (2002: 27–28) szerint a felvidéki kisebbségi kérdéssel kapcsolatos felfogás alapvető jellemzői között szerepel azon gyakorlat, hogy míg a kisebbségektől elvárják, hogy a többségi nyelvet ugyanolyan szinten beszéljék, mint az egynyelvű szlovákok, elutasítják azon feltevéseket, melyek a modern nyelvoktatási módszerek alkalmazására irányulnak. Szlovákiában könnyebben tetten érhető a kisebbségek jogfosztása, mert a törvény explicite kimondja, hogy az állam biztosítja az államnyelv elsajátításához szükséges feltételeket, de azt a gyakorlatban nem valósítja meg. Vagyis a felvidéki magyar kisebbség kétnyelvűségének kialakulását szintén nem támogatja, hisz az államnyelv oktatásához nem biztosítja – az alkotmány rendelkezéseivel ellentétben – a megfelelő gyakorlati feltételeket, mint például specifikus tantervek és tankönyvek kidolgozását, illetve ezek felhasználását az oktatásban.

Az e tanulmány bevezetőjében említett három közös jellemvonás közül a szerbiai viszonyokra csupán a harmadik igaz, miszerint a kisebbségi nyelvi beszélők élő nyelvi környezete nem minden kisebbségi egyén esetében jelenti az államnyelv spontán elsajátításához és az államnyelvi tudás gyakorlásához megfelelő nyelvi környezetet. A másik két említett jellemvonással kapcsolatban itt röviden annyit mondhatunk el, hogy a szerbiai oktatáspolitikai alapvetően figyelembe veszi ugyan a kisebbségek nyelvi háttérét, amikor az államnyelv oktatásáról van szó (ezt jól mutatja, hogy az államnyelv mint tantárgy hivatalos megnevezése „szerb mint nem anyanyelv”), az államnyelv oktatásához felhasznált tantervek, tankönyvek és más oktatási eszközök azonban hagynak kívánnivalót: interjúalanyaink elsősorban a tankönyvek elavultságát kifogásolják, valamint azt, hogy a tanterv inkább a szerb nyelvvel és irodalommal kapcsolatos lexikális tudásra helyezi a hangsúlyt ahelyett, hogy a kommunikációs készségeket fejlesztené.

A Szerb Köztársaság 2006-ban életbe lépett alkotmánya a nyelvekre vonatkozóan azt határozza meg (10. cikk), hogy „a Szerb Köztársaságban a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban. Egyéb nyelvek és írások hivatalos használatát, az Alkotmánnyal összhangban, törvény szabályozza” (A Szerb Köztársaság Alkotmánya). Mielőtt a törvényi szabályozás bemutatásában továbbmennénk, tisztáznunk kell, hogy mivel

a Vajdaság jelenleg is autonóm tartományi státusszal rendelkezik (mely szűkebb ugyan, mint a régi Jugoszláviában volt, sokkal szélesebb viszont annál, amit az előző, miloševići rendszer biztosított), a vajdasági viszonyokat két szinten – köztársasági, illetve tartományi szinten is – szabályozzák törvények és rendelkezések. Az oktatási törvény például köztársasági szintű, a kisebbségi nyelvekre vonatkozó tantervet azonban tartományi szinten határozzák meg (a kisebbségi oktatást szabályozó joganyag részletes bemutatását l. Ódry megjelenés alatt). A szerbiai törvénykezésről olvasva tartjuk szem előtt azt is, hogy a kisebbségekre vonatkozó joganyag nem csupán a Szerbiában élő magyarokra vonatkozik (a Vajdaságban hat hivatalos nyelv van, és mind a hat nyelven folyik oktatás is, ha nem is minden szinten). A továbbiakban a szerb nyelv oktatásával kapcsolatos rendelkezéseket vizsgáljuk az ide vonatkozó hatályos törvényekben.

A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény (2002) az államnyelv oktatásával kapcsolatban a következőt mondja ki (13. szakasz): „A nemzeti kisebbség nyelvén folyó oktatás nem zárja ki a szerb nyelv kötelező tanulását.” (Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről). Az általános iskolákról szóló törvény már konkrétan fogalmaz: rendelkezik arról, hogy a kisebbségi nyelvű oktatásban résztvevő tanulóknak szerb nyelvet is tanulniuk kell (*Zakon o osnovnoj školi*, 5. szakasz), és meghatározza, hogy szerb nyelvet az első osztálytól kötelező tantárgyként kell tanulni, heti 3 órában (26. szakasz). Ugyanez vonatkozik azokra is, akik középfokon kisebbségi nyelven tanulnak (*Zakon o srednjoj školi*, 5. szakasz)

A törvénykezés tehát röviden és egyértelműen fogalmaz: aki nem szerb nyelven jár iskolában, annak heti 3 órában tanulnia kell ezt a nyelvet. Mint azt majd később láthatjuk, a gond a megvalósítással van. A „szerb mint nem anyanyelv” című tantárgy tankönyvei mind módszertanilag, mind tartalmilag elavultak, és nem veszik figyelembe, hogy míg egyes nem szerb nyelvű tanulók jól beszélnek a nyelvet (a tankönyv e diákok szintjéhez igazodik), mások egyáltalán nem, így ezekből a tankönyvekből nem is tudnak majd megtanulni szerbül. Az oktatás és nevelés rendszerének alapjairól szóló törvény az oktatás általános céljai és feladatai között (3. szakasz) megfogalmazza többek között, hogy a tanuló tudását lehetőségeinek és fejlettségi szintjének megfelelően fejleszteni kell, hogy megismerhesse és megérthesse természeti és társadalmi környezetét, illetve az őt körülvevő világot. A tanulót továbbá fel kell készíteni a munkára, a továbbtanulásra és az önálló tanulásra. Ezek tükrében a szerb nyelv jelenlegi oktatása nem járul hozzá az oktatás céljainak megvalósításához, hiszen a szerb nyelv megfelelő ismerete nélkül a magyar anyanyelvű gyermek nem lesz képes sem megérteni, sem megismerni társadalmi környezetét, és dolgozni, to-

vábbtanulni sem tud majd szerb nyelven (*Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*).

A fent bemutatottak alapján láthatjuk, hogy a kisebbségi magyaroknak a többségi nyelv oktatásával kapcsolatos problémái milyen hivatalos nyelvpolitikai rendelkezésekben gyökereznek, és láthatjuk azon nyelvtanítási, nyelvtanulási helyzet alapjait, amelyet nem hozzáértő, de álláspontukat hangoztató egyének véleménye a meghasonulás helyzetébe kergetett. Amint azt Kontra (2006:22) is kiemeli, nem a politikusok ’józan paraszti eszükre’ van szükség akkor, amikor olyan nyelvi emberi jogok megalkotásában és érvényesítésében gondolkodik egy társadalom, mely több ezer ember sorsát, jobbik esetben ’csak befolyásolja’, rosszabbik esetben megpecsételi. Elengedhetetlenül szükséges, hogy a hasonló fontossággal bíró döntések meghozatalakor az illetékes tanácsadók és döntéshozók széles körű szaktudásra alapozva hozzák meg döntéseiket.

4. Az adatok értékelése. Eredmények

4.1. Miért nem tudják az állam nyelvét a felvidéki, erdélyi és vajdasági magyarok?

Kontra szerint (2006:18) „[a] kisebbségi nyelvi jogok védelmezőivel szemben elég gyakran megfogalmazzák azt az érvet, hogy egy kisebbségi nyelv használata akadályozza beszélőinek a társadalmi mobilitását”. Ha továbbszöjjük e gondolat logikai fonálát, akkor többek között arra a következtetésre juthatunk, hogy a többségi nyelv nem megfelelő, nyelvi és társadalmi igényeket figyelmen kívül hagyó oktatása szintén akadályozza a kisebbségi nyelvi beszélők társadalmi mobilitását. Jogosan merül fel tehát a kérdés: többszörösen is háttérbe szorulhat-e egy adott kisebbség nyelvi jogainak megcsontítása miatt? A válasz egyértelmű: igen. Egy kisebbségnek nem csak arra van szüksége, hogy tanulhassa annak az államnak a nyelvét, ahol kisebbségként él. A kisebbségnek arra is szüksége van, hogy specifikus nyelvi igényeinek figyelembevétele mellett tanulhassa az állam nyelvét, vagyis mindenekelőtt idegen nyelvként tanulhassa az állam nyelvét olyan tantervek, tankönyvek és más oktatási segédesszközök segítségével, amelyek nyelvi kommunikatív kompetenciáját olyan mértékben fejlesztik, amely mértékben az adott társadalomban való társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális érvényesülés azt megkívánja.

A felvidéki, a vajdasági és erdélyi kisebbségi magyarság többségi nyelv-oktatását illető problémáinak megfogalmazásában adatközlőim

véleménye alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a három oktatási rendszer nyelvpolitikai visszasságai között találunk hasonlóságokat és különbségeket egyaránt. Mindhárom kisebbség esetében akadályozza az államnyelv elsajátítását, hogy az oktatásban alkalmazott tankönyvek nagyobb része a nyelvtani és irodalmi tudás felhalmozására helyezik a hangsúlyt, míg a kommunikációs készség fejlesztése háttérbe szorul. Másrészt teljes mértékben mellőzésre kerül a csoportdifferenciálás – a tanulók megfelelő nyelvtudási szintje alapján történő csoportba osztás – mint módszer. Harmadrészt a tanulók nyelvi környezetét általában egynyelvű magyar falvak esetében vagy magyar–román, magyar–szerb és magyar–szlovák kétnyelvű városok esetében) sem veszi figyelembe a többségi nyelvtanítás oktatáspolitikája. Ezen oktatáspolitikai hiányosságok többszörösen hátráltatják a szóban forgó kisebbségek nyelvi szükségleteinek kielégítését. A többségnyelv-oktatást egyaránt szorgalmazó három ország hiányos nyelvpolitikája között van azonban némi különbség. Míg Erdélyben az államnyelv kisebbségi környezetben való oktatásának alapvető problémája az, hogy egyáltalán nem idegen nyelvként van oktatva a román nyelv kisebbségi környezetben (mely problémákra az elkövetkezőkben részletesen rámutatok), Szlovákiában, és Szerbiában az interjúalanyok véleménye szerint érvényesül a szlovák és szerb nyelvek tanításában az idegen nyelvi oktatás szemléletmódja, de nem megfelelő mértékben és nem a megfelelő nyelvi készségek fejlesztésében.

A továbbiakban a fentebb röviden vázolt oktatáspolitikai problémákat a felvidéki, vajdasági és erdélyi kisebbségi helyzetnek megfelelő kontextusba helyezve fogom részletesen bemutatni az interjúalanyaim véleményére támaszkodva.

4.1.1. Közös oktatáspolitikai problémák a többségi nyelv tanításában a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben

4.2.1.1. A tankönyvek hatása a nyelvtanulásra

Az egyik problematikus tényező a felvidéki, a vajdasági és erdélyi magyarok esetében az órai tanításon alkalmazásra kerülő tankönyvek nyelvi készségek fejlesztését megcélzó elméleti tartalma és az azt gyakorlatba ültető feladatok együttese. A nyelvi készségek fejlesztését megcélzó nyelvtanulási programok magukba foglalják az olvasás, írás, szövegértés, nyelvtani ismeretek, hallás utáni megértés, illetve a kommunikatív kompetencia párhuzamos fejlesztését (Myers-Scotton, 2006:42). Ezen idegennyelv-oktatási szemlélet kis mértékben vagy egyáltalán nem érvényesül a felvidéki és erdélyi kisebbségi iskolahálózatok többségnyelv-oktatására használt tankönyvekben.

Az adatközlők véleménye e kérdéssel kapcsolatban arra utal, hogy a szlovák nyelv tanítására kiadott tankönyvek kis mértékben fektetnek hang-

súlyt a kommunikációs készség fejlesztésére, ehelyett túlsúlyban vannak az irodalmi szövegek, valamint a nyelvtani ismeretek bővítésére szolgáló anyagok. A szlovák kisebbségi oktatásban való tanításához születtek külön tankönyvek, azonban ezek nem túl nagy mértékben különböznek azoktól a tankönyvektől, amelyeket a szlovák iskolák is használnak szlovák ajkú tanulók anyanyelvének az oktatásához. Tulajdonképpen abban különböznek, hogy a kisebbségek számára kiadott példányokban nincsenek világirodalmi szemelvények, kevéssel több kommunikációs gyakorlatot, és túlnyomórészt irodalmat és nyelvtant tartalmaznak. Még az irodalmi szemelvények is többnyire ugyanazok, mint a szlovák anyanyelvűek oktatásához használt tankönyvekben. Kismértékű differenciálás tehát valóban létezik. Ez a fajta differenciálás azonban csak azoknak a diákoknak jelenthet segítséget, akiknek az iskolai tanulás elkezdésekor már van egyfajta nyelvtanulási alapként szolgáló szlovák nyelvi tudása. Ezt támasztja alá a szlovákiai adatközlők válaszaiból kiemelt következő két interjúrészlet is (1 és 2 számúak).

(1) Interjúrészlet, nyelvtanár: Olyan tanulnak: szlovákul verselemzést a legapróbb részletekig, amit 3 gyerek megért az osztályból, a többinek teljesen mindegy, mert a többi nem tud beszélni [...]. A kommunikáció lemarad.

(2) Interjúrészlet, nyelvtanár: Még mindig a nyelvtanra helyezik a hangsúlyt. Nem értelemszerűen tanulják, hanem mint egy tesztet, mint ahogyan az érettségi kéri tőlük.

Történik mindez, amint ezt az adatközlők is kiemelik (3, 4 és 5 interjúrészlet), a kommunikatív nyelvoktatási szemlélet, valamint a kisebbségi nyelvi beszélők nyelvi készségeinek rovására. Myers-Scotton osztályozásában a kommunikációs kompetenciának két formája van. Az egyik a nyelvtani kompetencia, mely arra való készség, hogy az egyén felismerje az egy nyelven megalkotott mondatok nyelvtani helyességét. A másik, legalább ennyire fontos kompetenciatípus a kommunikációs kompetencia, amely az a képesség, melynek birtokába az egyén a kommunikációs szituációnak megfelelő megszólalásokra képes egy adott társadalomban (Myers-Scotton, 2006:40). A kérdés az, hogy lehetséges-e a kommunikációs kompetencia és a többségi nyelv magas szintű elsajátítása olyan oktatási körülmények közt, ahol a nyelv oktatása a nyelvtani és az irodalmi tudás fejlesztésére korlátozódik? A nyelvtanulás elsődleges célja ugyanis az, hogy a nyelvet elsajátító egyén hatékonyan tudjon kommunikálni különböző nyelvhasználati színtereken műveltségének és képességeinek megfelelően. A nyelvek használata ugyanis a mindennapi élet színterein az önkifejezés alapvető eszköze. Sem hivatalos, sem hétköznapi közegben nem alkalmazható az egy nyelven elsajátított irodalmi kifejezések, illetve

nyelvtani szabályok vonulata. Márpedig a többségi nyelv kommunikációs szinten való elsajátítása nélkül a kisebbség nem kis mértékben izolálódik a társadalmi élet különböző szinterein.

(3) Interjúrészlet, kémiatanár: Tanítanak témaköröket, de ezeket nem dialógusban tanítják.

(4) Interjúrészlet, angoltanár: A gyerek nem kommunikál az órán. Tehát kommunikatív, kommunikációra kell mindenféleképpen ráállnunk.

(5) Interjúrészlet, szlovák tanár: Hiába ő tanulja, hiába mi mondjuk, hogy de hát mindennap tanuljuk, mert az, ami a mindennapi kommunikációban van, az nincs. Ellenben tanulnak meséket fejből bemagolni, aztán olyan dolgokat, hogy *jégvirág* meg *fanyüvő* meg ilyet, ami az életben egyáltalán nem kell. De a mindennapi dolgok, azok valahogy elsikkadnak. Ez nincs meg.

Azonban nem ez az egyetlen probléma a többségi nyelv és kultúra oktatását kisebbségi iskolákban megcélzó szlovák tankönyvekkel. Ugyancsak hiányosságuk, hogy a szlovák órákon feldolgozásra kiválasztott irodalmi szemelvények nyelvi szint szempontjából nem felelnek meg a tanulók nyelvi készségeinek. A szerzők ugyanis olyan tankönyveket állítottak össze, melyek csak akkor lennének igazán hatékonyak, ha minden kisebbségi magyar tanuló szlovák nyelvi ismereteinek szintje egyrészt egyazon nyelvi szintnek felelne meg, másrészt rendelkeznének egyfajta előzetes szlovák nyelvtudással. Vagyis a kisebbségi iskolákban a többségi nyelv oktatásában alkalmazásra kerülő könyvek annak a feltételezésnek megfelelően vannak megszerkesztve, hogy a diákok iskolakezdekéskor vagy az iskolai tanulás folyamán már egyfajta szlovák nyelvi alappal kezdik az iskolát, illetve az iskolai tanulás különböző szakaszait, mely nyelvi tudás nem akadály a tankönyv szerinti nyelvtudásfejlesztés megvalósításának. E feltételezés helyénvaló olyan tanulók esetében, akik kétnyelvű magyar–szlovák környezetben töltötték életük első hét életévét, de nagymértékű tájékozatlanságra utal abban az esetben, ha figyelembe vesszük azt a tény, hogy vannak még Szlovákiában is teljesen egynyelvű magyar vagy többségben magyar nyelvközösségek. Ezen a ponton egy másik problémás terület határait érintjük – a nyelvi környezet és nyelvtanulás kérdéskörét, mellyel kapcsolatban a későbbiekben fogok néhány nyelvi problémát tárgyalni.

Az erdélyi kisebbségi oktatásban sem felelnek meg az idegen nyelv oktatásához szükséges módszertannak az államnyelv tanításához kiadott tankönyvek. Az egyik probléma, hogy nincs különbségtétel az államnyelv kisebbségi és anyanyelvi környezetben való oktatását illetően sem a tantervek, sem a tankönyvek szintjén. Amint azt az adatközlőim is kifejtik (6. számú interjúrészlet), az erdélyi magyar ajkú tanulók a román nyelvet

ugyanazon tanterv szerint és egyazon tankönyvekből tanulják középiskolában, mint a román anyanyelvű tanulók.

(6) Interjúrészlet, történelemtanár: Tehát a törvény előírja azt, hogy ugyanúgy kell egy roma gyerek, egy magyar gyerek vagy bármilyen más kisebbség tanulja a román nyelvet mint a román anyanyelvűek.

Ennek következményeképp, akárcsak a szlovák tankönyvek esetében, a többségi nyelv tanítása arra korlátozódik, hogy nagy mennyiségű nyelvtani és irodalmi ismeret elsajátítását követelik meg a kisebbségi tanulóktól. Tehát egy további tankönyvekkel kapcsolatos probléma (7, 8, 9 és 10-es számú interjúrészletek), hogy azok szinte kizáró jelleggel a tanulók román irodalmi és nyelvtani tudásuk elmélyítésére fektetik a hangsúlyt. Mi több, nem kis tananyagrészt a román nyelv archaikus, regionális szókincsének az elsajátítását szorgalmazza.

(7) Interjúrészlet, iskolaigazgató: Én azt hiszem, hogy a mi iskolánk diákjai addig, amíg bizonyos szövegértelmezésekre törekednek és irodalmi értelmezéseket várnak el tőlük a tanárok, illetve maga az oktatási rendszer, mindamelllett, hogy alapvető kommunikációs problémáik vannak a hétköznapi életben, ez kihozza a rendszer hiányosságait, illetve a tévűjtait. Tehát addig, amíg a román nyelv és irodalom órán igen nagy lélegzetvételű elemzéseket készítenek, addig az utcán, amikor valaki hirtelenül váratlanul rákérdez valamilyen segítségnyújtás kapcsán, akkor hát finoman fogalmaznak, nehézségeik vannak.

(8) Interjúrészlet, történelemtanár: Hát arról, hogy egy csomó olyan dolgot taníttatnak, aminek tulajdonképpen nem veszi hasznát a gyerek a mindennapi életben, a mindennapi kommunikációban. Tehát nem kommunikálnak tulajdonképpen, hanem a regionalizmusoktól és az archaizmusoktól és a minden egyébtől elkezdően egy csomó nyelvtani problémát tanulnak meg, amihez a gyereknek semmi köze nem lenne hát a későbbiekben, és hát attól nem fog tudni jól beszélni románul.

(9) Interjúrészlet, román tanár: Viszont az, hogy ugyanazt tanulják, mint egy román gyerek, akiknek amúgy is nehéz, hogy különböző metaforák vonulatát tanulja meg román irodalomból vagy megtanulják azt, hogy milyen irodalmi korszakok vannak és komoly műveket olvassanak, ebből sajnos a gyakorlati téren keveset lehet használni.

(10) Interjúrészlet, román tanár: Ugyanúgy tanulja a magyar gyermek azokat az irodalmi leckéket és nyelvtant, mint egy román anyanyelvű, és ugyanazok az elvárások is. [...] Tehát ugyanazt a verset kell értelmezze érettségien, ugyanazok a feladatok. És azért ilyen szempontból nagyon fontos lenne, hogy ez legyen megkülönböztetve, mert hiába, hogy az állam nyelve, de el kell fogadni, hogy a gyermekeknek ez is egy idegen nyelv.

Egyáltalán nem fontos, úgy tűnik, hogy az iskola keretein belül történő nyelvtanítás a mindennapokban oly szükséges kommunikációs készséget bármilyen fokon is kialakítsa, esetleg fejlessze. Lássuk a következő interjúrészletet (11 és 12 számúak) ennek alátámasztására:

(11) Interjúrészlet, történelemtanár: Inkább arra kellene megtanítsák a diákokat, hogyan kell beszélni románul, nem azt hogy ki és mit, mikor és hogyan írt. Tehát nem az irodalmat kell túlsúlyba helyezni, hanem inkább a nyelvet, a román nyelvet.

(12) Interjúrészlet, román tanár: Az irodalmi műnek az elemzési nyelvezetét tudja, de azt, hogy kimenjen az utcára és valakivel elbeszélgessen, nem tudja. S nem is fogja tudni soha ilyen program mellett.

Szerbiában az államnyelv oktatásakor mindig is tekintettel voltak rá, hogy a kisebbségeknek nem szerb az anyanyelve, tehát a számukra írt tanterv nem is lehet ugyanolyan, mint az, amelyik szerb anyanyelvűek számára íródott. Míg a többségi nyelvű iskolákban „szerb nyelvet” tanulnak a diákok, a kisebbségi tannyelvű iskolákban a tantárgy neve „szerb mint nem anyanyelv” (korábban „szerb mint környezetnyelv”). Ennek ellenére azonban szinte minden interjúban találunk rá utalást, hogy az iskolában nem lehet megtanulni a szerb nyelvet. A tanárok itt is ugyanazokra a hiányosságokra hívják fel a figyelmet, mint a másik két régióban. A tankönyvek nem a Myers-Scotton (2006:40) által felsorolt készségeket fejlesztik, ehelyett a szerb nyelv leíró nyelvtanát tanítják, az olvasmányok pedig vagy szemelvények a szerb irodalomból, vagy olyan tartalmúak, hogy segítsék a többségi kultúra megismerését. Az olvasmányok kiválasztásának ezen alapelveivel nem is lenne gond, ha az irodalmi szemelvények szintje a nyelvet tanulók szintjéhez igazodna (így nem tartalmazna például archaikus szövegeket), vagy ha nem csupán a tantárgy nevét módosították volna (környezetnyelvről „nem anyanyelvre”) hanem az olvasmányok tartalmát is (így az általános iskolások 28 évvel Titó halála után még mindig a pionírok kalandjairól olvashatnak...). Lássuk az alábbi interjúrészleteket (13-tól 21-es számúak) e kérdések pedagógusok általi alátámasztására.

(13) Interjúrészlet, angoltanár: [a szerb nyelv oktatásáról] Rövidebb olvasmányokon keresztül. Talán, hát... talán az idegennyelv tanításához lehetne hasonlítani, mert szerintem nem megy olyan szinten, ahogyan kellene. A gyerekek előtudása miatt, megint. Tehát nemhogy előtudás, hanem elő nemtudás miatt. Tehát itt is a kollégák előlről kezdik az egészet. Tehát ilyen alapszélgetés, hogy ki vagyok ...

(14) Interjúrészlet, történelemtanár: Tehát a hangsúlyt nem a konverzációna fektették. Nem a szó... hogy mondják azt, a szóismereteknek a bővítésére, hanem inkább a nyelvtanra, nyelvtani helyességre fektették a hangsúlyt,

és ezáltal a gyerekek definíciókat magoltak, szavakat magoltak, de nem igazán tudták azt, amit akartak.

(15) Interjúrészlet, egészségügy szaktanár: *És a szerb órákon?* Hát a szerb órákon ez a gond. Most ez ugye, nem az én dolgom, hogy meghatározom, de szerintem szerb órákon több értelme lenne, hogyha úgy tanulnák a szerb nyelvet, amit használnak. Jó, kell az is, hogy ilyen különböző írónak az életét, a műveit, ugye, de most ők pl. olvasnak 43-44 oldalas ilyen, ilyen „odlomak”, ilyen hogy mondják, ilyen regényrészletet. Na most azt mesélje el. Mondjuk azt sem tudja mondani, hogy „jó napot” vagy valamit megkérdezni, hogy ezt hol találom, vagy hol van, vagy ... ugye. Szerintem többet... Több hasznuk lenne.

(16) Interjúrészlet, középiskolai igazgató: A másik, hogyha meg is van a hajlandósága, elemiben nem készítették föl eléggé a 8 év alatt, és alig tud beszélni azon a nyelven. És itt is olyan a program, hogy nem a szakma felé hajlik, hanem csak tanulják az irodalmi szöveget. Ahol nem fog hétköznapi nyelvet ... hétköznapi nyelven megszólalni.

(17) Interjúrészlet, némettanár: Szerintem nem az óraszámom van a gond, hanem másképp kellene szerintem. *Hogya?* Szerintem, ... nem tudom. Olvasmány, kérdés-felelet. És ez megy 1-től 8-ig. Ahogy én tudom. Tehát a gyerekek már mindig azt mondják ... már a negyedikese, hogy a „pitanja i odgovori. Čitaj! Pitanja i odgovori”. Gondolom, ... ez nagyon elavult szerintem.

(18) Interjúrészlet, tanítónő: Valami régi kézikönyvünk van, amit már nem igazán használunk, mert az még olyan pioníros időből való.

(19) Interjúrészlet, általános iskolai igazgató: Ezzel szemben nálunk még mindig ugyanazok a programok vannak. Ugyanazok a tankönyvek, mint amelyek voltak akkor, amikor nem úgy hívták a tantárgyat, hogy szerb mint nem anyanyelv, hanem úgy hívták, hogy szerb mint környezetnyelv. Tehát abból az időből húzódnak még ezek a programok. És hát olyan az oktatás módszertana.

(20) Interjúrészlet, középiskolai igazgató: Az én diákkorom óta, és most is látom, hogy nem [lehet iskolában megtanulni szerbül]. Magánórára kell járni, mondjuk rá, a fiamat is, hogy menjen neki a szerb. Az iskolában nem tanulja meg.

(21) Interjúrészlet, filozófiatanár: Ezt a saját bőrömmön is tapasztaltam, én sem az iskolában tanultam meg sem szerbül, sem angolul.

(22) Interjúrészlet, szaktanár: Órán nem tanulnak meg. Tehát elég gyenge a szerb-oktatás. Ezt a diákoktól hallom, hogy így nem fognak megtanulni szerbül sosem, semmit. Tehát ez, ez így nem sokat ér.

Habár a tananyag részletesen foglalkozik nyelvtannal, úgy tűnik annak oktatásában sem hatékony. Tanáraink gyakran utalnak rá (23 számú interjúrészlet), hogy nem tudnak tökéletesen ragozni szerbül.

(23) Interjúrésztlet, szaktanár: Sőt úgy kezdtem neki, hogy biztos, hogy lesz hiba, mert ugye mi csak nem érezzük úgy azokat a végződéseket.

Így azután itt is fölmerül az igény, hogy a szerb nyelv tanításának módszertanát közelíteni lehetne az idegen nyelvek oktatásának módszertanához (lásd 24-től 26-os számú interjúrésztleteket). A tantervben a készségek fejlesztésére kellene helyezni a hangsúlyt, és jó lenne, ha kisebb csoportokban oktathatnának. Ezt azonban így konkrétan csak a nyelvtanárok fogalmazzák meg, míg a többiek hiányolják ugyan a gyakorlati tudást, de megoldási javaslattal nem élnek.

(24) Interjúrésztlet, igazgató: Tehát abból az időből húzódnak még ezek a programok. És hát olyan az oktatás módszertana. Bár vannak már próbálkozások. Tehát vannak már próbálkozások. Ilyen kísérleti jellegű projektumok, hogy ott óvodás korban megtapasztalt ... Nem is tudom, hogy miképp nevezik azt a fajta módszert, ahol állandóan valamit végezve tanulja a ... tehát megtapasztalja, hogy... Nemcsak kimondja a szót, hanem, hogyha ez alma, kézbe veszi ...

(25) Interjúrésztlet, angoltanár: Talán, hát... talán az idegennyelv tanításához lehetne hasonlítani, mert szerintem nem megy olyan szinten, ahogyan kellene. A gyerekek előtudása miatt, megint. Tehát nemhogy előtudás, hanem elő nemtudás miatt. Tehát itt is a kollégák előlről kezdik az egészet. Tehát ilyen alapbeszélgetés, hogy ki vagyok ...

(26) Interjúrésztlet, angoltanár: Ilyen ... nyelveket, mint szerb, angol érdemes kisebb csoportokban ugyebár... mert így 2 szóhoz nem jut minden diák, ha 2 osztály ... tehát 2 osztály fölött már minden egyes diák számít. És egyszerűen nem tudnak beszélni. Tehát maximum annyi, hogy írnak meg olvasnak stb.

Egy következő probléma azzal kapcsolatos, hogy a tankönyvek nem veszik figyelembe a kisebbségek anyanyelvi készségeit és sajátosságait. A felvidéki és erdélyi kisebbségben élő magyarság történelmi okokból kifolyólag olyan etnikai közösségekkel került közelebbi vagy távolabbi kapcsolatba, mely közösségek nyelve mind genetikailag, mind tipológiailag különbözik a magyar nyelvtől (Bugarski, 1992:12). A szlovák és a román egyaránt az indoeurópai nyelvek csoportjába tartozik, míg a magyar a nem indoeurópai nyelv, hanem finnugor. Ezeket a nyelvgenetikai és nyelvtipológiai különbségeket ignorálják a tankönyv szerzői. Nincs külön, kifejezetten a magyar (vagy más) kisebbségek nyelvi igényeivel összhangban megszerkesztett tankönyv. Mi több, a kisebbségi oktatásban használt tankönyveket Romániában román szerzők írják, akik egyáltalán nem ismerik a magyar nyelvet, sem azt, hogy a magyar diákok a román nyelv tanulásakor milyen

nehézségekkel találkoznak. Ebből kifolyólag nem tudnak összehasonlító utalásokat tenni a nyelvi elemeket illetően, és nem tudnak rámutatni a két nyelv közötti hasonlóságokra és különbségekre. A lenti interjúrésztletekből (27 és 28-as számúak) is kitűnik e helyzet:

(27) Interjúrésztlet, román tanár: Tehát tulajdonképpen nincs nekünk egy olyan könyvünk, amelyet magyar nemzetiségűek szerkesztettek s ebből kifolyólag sajnos nincs megkülönböztetve, tehát ugyanúgy tanulja a magyar gyermek azokat az irodalmi leckeiket és nyelvtant, mint egy román anyanyelvű és ugyanazok az elvárások is. [...] Tehát, mindenképp fontosnak tartom azt, hogy legyen ez elkülönítve. Tehát a magyar nemzetiségűeknek legyen külön tankönyv. De olyan, amit nem románok írtak, akik nem láttak egy magyar gyermeket sem, hogy milyen problémákkal küszködik. Hanem magyar tanárok írják, akik tényleg nagyon jól végzik a dolgukat, és nagyon értik is, tudják már, tanítottak gyermekeket, magyar nemzetiségűeket, és akkor ők nagyon jól meg tudják érteni, hogy mi az, mit miért, tehát mi miért nehéz a gyermekeknek?

(28) Interjúrésztlet, angoltanár: (V)alószínűleg azok, akik írják a tankönyveket [...] nincsen megfelelő információjuk arról, hogy a magyar gyerekek milyen nehézségekkel találják szembe magukat a román nyelv és irodalom elsajátításánál.

A tankönyvek nyelvi szintjét illetően ugyancsak komoly problémák vannak. Mivel Erdélyben, a Felvidékkal ellentétben, egyáltalán nincsenek külön a kisebbségi oktatás számára kiadott tankönyvek, az oktatási rendszer nem veszi figyelembe, hogy magyar diákok többségi nyelvi szintje messze elmarad attól a szinttől, amin a velük egyidős román anyanyelvű diákok vannak, illetve attól a szinttől, amilyeneken egy-egy irodalmi mű feldolgozásához a tanulóknak lennie kellene. E helyzetet az alábbi interjúrésztletek illusztrálják (29 és 30-as számúak):

(29) Interjúrésztlet, angoltanár: A nehézségi fokuk, a stílusuk általában a román anyanyelvű diákokat célozza meg. Tehát kimondottan ezek román anyanyelvű diákoknak készülnek.

(30) Interjúrésztlet, román tanár: A magyar diáknál azzal kell megküzdünk az első órákon, hogy egy ilyen versből, ami egyszerű nyelven van írva ugyan, meg kell mondjak 60-70 szót, hogy mit jelent. Tehát a versnek az értelmezése előtt én először a szavakat kell tisztázzam. A regényekkel megint. Egy olyan gyerek, aki alig-alig tud olvasni kilencedikben, olyan nyelvi tudással jön, hogy akadozva vagy kinosan olvas, helytelenül is. Hát hogy is várjam én azt el tőle, hogy kellő időben, megfelelő időben egy 400-500 oldalas regényt elolvasson. Hát neki ez egy külön erőfeszítés, hogy román nyelven elolvassa.

Összefoglalva a fent elhangzottakat, a kisebbségi iskolákban a többségi nyelv oktatására kiadott tankönyvek nem felelnek meg az idegen nyelvek oktatási módszertanának, hiszen az irodalmi és nyelvtani ismeretek tanítására fektetett hangsúly olyan mértékben meghatározza a tankönyvek jellegét, hogy az teljes mértékben kizárja a kommunikációs készségek – olvasás, szövegértés és írás nyelvi készségeinek a kialakítását és megfelelő mértékű továbbfejlesztését.

4.2.1.2 A nyelvtudási szint alapján való csoportba helyezés és a nyelvi környezet hatása a nyelvtanulásra

Két egyforma nyelvi helyzet nincs (Kontra, 2006:10) még egy régió belül sem. A kisebbségi nyelvi beszélők élő nyelvi környezete nem egyforma egy ország határain belül annak kisebbségi tömbben vagy diaszpórában való elhelyezkedése miatt. Következésképp nem lehet olyan uniformizált tankönyveket szerkeszteni, melyek nyelvi színvonala feltételezi, hogy minden nyelvet tanuló egyén közvetlen nyelvi környezete biztosítja az iskolai tanulás kezdeteire, vagyis a hatodik vagy hetedik életév időpontjára az egyén minimális államnyelvi kommunikációs kompetenciájának a kialakulását az anyanyelvi nyelvi készségek kialakulása mellett. Hasonlóképp az is meglehetősen naiv feltételezés, hogy minden egyes iskolát kezdő diák ugyanazon szintű többségi nyelvi alaptudással rendelkezik.

A nyelvi szintnek megfelelő csoportba sorolás, valamint azzal harmóniában levő tananyag biztosítása döntő hatással bír az egy nyelvet tanuló diák nyelvhez való hozzáállásához és nyelvi készségeinek fejlődéséhez. A nyelvtudásszint alapján történő csoportba osztás kérdése csupán a Felvidéken bír érvényességgel, hiszen Erdélyben ennek a fajta nyelvtanítási módszer szükségességének kérdése nem is vetődik fel a román alkotmány, illetve a román oktatási törvény kisebbséget diszkrimináló jogszabályozása miatt, melyet már előbb részleteztem. Amint az az alábbi interjúrészletből is kiderül (31), a nyelvtanítási kritérium azonban a Felvidéken sem kerül megfelelő alkalmazásra a szlovák nyelvet tanuló iskolai oktatást kezdő diákok életében.

(31) Interjúrészlet, matematikatanár: Jobb lenne, ha még differenciáltabban lehetne tanítani – ezekkel a jobbakkal lehetne előrébb haladni, és a gyengébbeknek pedig több időt szentelni, tehát ez lenne az ideális mód, de hát erre egyik iskolában sincs, az osztályon belül csoportmunkákat lehet így.

Lanstyák és Szabómihály (2002:78) a felvidéki kisebbségi oktatáspolitikai hiányosságainak felvázolásánál rámutatnak arra, hogy a többségi nyelv oktatásával kapcsolatos problémák egyik gyökere az, hogy a szlovák állam

nyelvtanítási politikája a kisebbségeket „általában homogén tömbként kezeli, s nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig egy adott kisebbségen belül az eltérő nyelvismeretű csoportok között”. Vagyis, ellentétben az idegen nyelvek oktatásánál alkalmazott módszerrel, mely esetében az egy nyelv tanulását kezdő tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják kezdő, haladó vagy még inkább fejlett nyelvtudást feltételező nyelvcsoportokba, ahol az illető csoport megfelelő program és tankönyvek szerint halad, a kisebbségi magyar iskolák szlovák nyelvtanulást kezdő tanulóinak esetében ez a fajta differenciálás egyáltalán nem jelenik meg. Ezáltal, ha meg is jelenik a csoportban való nyelvtanítás, az nem homogén, nyelvi szintnek megfelelően történő csoportbeosztást jelent, hanem legtöbbször csupán létszám szerinti felosztást. Vagyis egyazon csoporton belül nagymértékben különböző szlovák nyelvi tudással kerülnek a diákok. Másrészt, ha a kedvezőbb, de nem túl gyakori esetben meg is történne a nyelvtudás alapján történő csoportbeosztás, még mindig távolról sem megoldott a nyelvtanulás kérdése, mert szintén nincsenek az alacsony és a haladó nyelvi szinteknek megfelelő tankönyvek és tantervek. Ez a fajta homogén nyelvtanítási csoportpolitika azt feltételezi, hogy a kisebbségi iskolák tanulóinak szlovák nyelvtudása egyrészt egyazon szinten van, másrészt megfelel annak a nyelvtudásszintnek, amely a kisebbségi oktatásban alkalmazott szlovák tankönyvek szintjén elindítja annak formális körülmények között történő oktatását.

A csoportba osztás problémájának egyik gyökere, hogy a szlovákiai kisebbségi magyar iskolák számára készült tankönyvek nem veszik figyelembe azt sem, hogy a diákok szlovák nyelvkörnyezetben élnek, ahol már az iskolában elkezdett nyelvtanulás előtt 'rájuk ragad' egy kis szlovák nyelvtudás, mint például a pozsonyi, losonci vagy kassai diákok, vagy egy nyelvű magyar környezetben élnek, mint például a csallóközi diákok (Lanstyák–Szabómihály, 2002:78), ahol sem az iskolai szlovák nyelv tanulásának elkezdésekor, sem az iskolai tanulás alatt nem minden környezetben van lehetőség a szlovák nyelvi ismeretek gyakorlati élő nyelvi fejlesztésére. A továbbiakban nézzük e problémák kissé részletesebb bemutatását.

A nyelvi környezet milyenségéből fakadó problémák az említettek túl még további két szinten is befolyással vannak a kisebbségi magyarok többségi nyelvi készségeire. A környezet nyelvi hatása megmutatkozik a kisebbségi magyar tanuló iskolakezdési életperiódusában, valamint az iskola elvégzésének teljes szakaszában. Myers-Scotton (2006:42) értelmezése szerint az informális nyelvtanulás mértéke egyén és közösség típusától egyaránt függ. Egy olyan közösségben, ahol az egyén napi kapcsolatban van az anyanyelvén kívül más nyelvekkel is, spontán módon elsajátíthatja az illető nyelvet nyelvi készségeinek megfelelően. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy úgy mind a Felvidék, mind Erdély esetében a magyarság

jellemzően vagy homogén tömbben, vagy elszigetelődött szórványban él. A felvidéki és erdélyi kisebbségi magyar iskolákba gyakran olyan gyermekek járnak, akik a megfelelő nyelvi környezet hiánya miatt csak az iskolai tanulás elkezdésekor találkoznak a szlovák, illetve a román nyelvvel. Megfelelő, a többségi nyelv tanulását elősegítő élő nyelvi környezetben a kisebbségi magyar nyelvi beszélők spontán módon elsajátíthatják a többségi nyelvet olyan mértékben, amely az adott nyelvi tankönyvekből való tanuláshoz a boldogulást biztosíthatja.

Tanulmányainak elkezdésekor az egynyelvű magyar környezetben felnövő diákok többségi nyelvi szintje, érthető módon, a kezdő nyelvtanuló nyelvi készségeinek megfelelő szint. E csoportba sorolhatók azok a kisebbségi nyelvi tanulók, akik a felvidéki falvakban élnek, ahol sem a családban, sem az élő nyelvi környezetükben nem szükséges a szlovák nyelv használata. Ellentétben ezzel, azon diákok szlovák nyelvi szintje, akik magyar–szlovák kétnyelvű környezetben élnek, nem egyenlő egy kezdő nyelvtanuló nyelvi szintjével, hiszen a környezet hatására spontán módon elsajátítanak szlovák nyelvi ismereteket. Az alábbi interjúrészletek (32-től 35-ös számúak) a nyelvi környezet és többségi nyelvtudás közötti kölcsönhatásra mutatnak rá:

(32) Interjúrészlet, iskolaigazgató: Attól függ, hogy milyen környezetből jönnek, milyen faluból. Vannak gyerekek, akik azt se tudja szlovákul megmondani, hogy mikor született. Úgyhogy bárhol el lehetne őket adni. Semmivel sem tudnak többet, mint németül vagy angolul. Különböző meglepő, mert hát tévé, rádió, újság, semmi. Azok innen a Medvesalól ilyen tiszta magyar környezetből vannak azok. Harmadikra kezdenek valamit sejteni.

(33) Interjúrészlet, magyartanár: Izoláltak vagyunk mi itt nagyon. Az az egyetlen egy óra iskolában, annyi szlovák szót hall. Nagyon kevés a gyerekek között az, aki bekapcsolja a szlovák tévét vagy netalán szlovák újságot vesz a kezébe vagy könyvet. Az meg már a csúcok csúcsa. Városi gyerekeknél a környezet, a barátok, ráragad a nyelv, de itt...

(34) Interjúrészlet, némettanár: Attól függ, hogy honnan jön. Aki Losoncra jön, annak érezhetően sokkal másabb a szlovák tudása, mint aki Fülekről vagy netalántán még a Medvesaljáról, tehát olyan faluból, ahol még esélye sincs, hogy szlovák emberrel találkozzon.

(35) Interjúrészlet, szlováktanár: A legtöbb gyerek úgy jön, hogy konyhanyelven már elég jól beszél szlovákul. Vannak szlovák barátaik.

Az élő nyelvi környezet hatása azonban az iskolai tanulás további periódusaiban is fontos, hiszen a nyelvtanulás sikeressége szempontjából igencsak komoly előnyökkel jár egy olyan nyelvi környezet, amely biztosítja a nyelvet tanuló diák számára az iskolában elsajátított nyelvi készségek minden-

napi életben való alkalmazását. Lássuk az alábbi interjúrészleteket (36 és 37-es számúak) a fentiek kapcsán:

(36) Interjúrészlet, magyartanár: Ez az hogy, annyira magyar környezetben vagyunk, hogy ők otthon se, egy szót, sehol nem beszélnek szlovákul, csak itt az a 45 perc az órán. Az nagyon kevés arra, hogy megtanuljon szlovákul meg még az anyagot is vegyük.

(37) Interjúrészlet, fizikatanár: Az itt élő ember számára a szlovák [a legfontosabb nyelv]. Mindenképpen a szlovák, mert az igaz, hogy itt a mi régióinkban elboldogulunk a magyar nyelvvel, itt is néha szükség van a szlovák nyelvre itt-ott. De viszont, ha gondjaink vannak, el kell menni Trnavára az ügyeinket intézni vagy el kell menni Pozsonyba az ügyeinket elintézni, akkor ott a magyar nyelvvel nem mész semmire, úgyhogy ennyi. Úgyhogy ezt kénytelen az ember magas szinten, úgy ahogy kell elsajátítani és nem melléragozni. Sajnos, nem olyan szinten vannak a gyerekek sem, hogy ez így lenne. Mert hát azt a nyelvet tényleg csak az órán használja, nem tud annyira belemélyülni abba a nyelvtanba.

A Vajdaság területe a másik két régióhoz képest kisebb, a magyarság területi elhelyezkedése viszont mozaikszerű, így ezen a kis területen találunk tömböt és szigetet alkotó magyar közösségeket is, csakúgy mint szórványban élő magyarokat. Mint ahogy azt fentebb már láttuk, az iskola nem tudja biztosítani a szerb nyelv elsajátítását. Interjúalanyaink gyakran megfogalmazzák (lásd a 38-tól 44-ig terjedő interjúrészleteket), hogy csak azok tudnak jól megtanulni szerbül, akik vegyes környezetben nőttek fel, vannak szerb barátaik vagy vegyes a családi háttérük.

(38) Interjúrészlet, angoltanár: Például a szerb nyelvet is nagyon nehezen tanulják. Pláne, hogyha olyan környezetből jönnek, amely majdnem 100%-osan magyar. Magyarlakta vidék. Nagyon nehezen.

(39) Interjúrészlet középiskolai igazgató: Nagyon sok a Szabadka környéki gyerek is, tehát olyan homogén közösségből jönnek, ahol valóban a legalapvetőbb dolgokat nem tanulják meg szerbül.

(40) Interjúrészlet, angoltanár: És ezt saját magamon is tudom, hogy én ha nem jártam volna oda [szerb iskolába], én az általános iskola ... Jó, imádtam a tanáraimat, és minden tiszteletem, de most így tanári fejjel visszanezve én nagyon ... nagyon szerettem a szerbórákat, de én sem nem ... nem ott tanultam meg.

(41) Interjúrészlet, történelemtanár: De mondom. zombori közegben nem gond. A diákok tényleg, szinte anyanyelvi szinten beszélnek [a szerbet]. Nagyon sokan vegyes házasságból is jönnek.

(42) Interjúrészlet, szaktanár: Ők sem okák ugye, én megértem, mert ugye ő olyan környezetben van, ahol nem hall szerb beszédet.

(43) Interjúrésztlet, szaktanár: Itt elég gyengén, elég gyengén tudnak szerbül a diákok, mert magyar környékből jönnek, ahol ottan sem ... és nem nagyon hallják a szerb nyelvet. És túlzottan nem is motiváltak arra, hogy megtanulják.

(44) Interjúrésztlet, középiskolai igazgató: De viszont itt meg jellemző az, hogy a zentai, kanizsai, adai magyar diákok nem tudnak szerbül. Tisztelet a kivételnek. A távolabbiak meg elég szépen. Csókai szerb ... magyar diákok, vagy a becseiek, vagy délebről, akik jönnek, azok már sokkal jobban tudnak szerbül, ugye, mert a környezet miatt rákényszerültek.

Erdélyben, Kovászna és Hargita megyében a magyarság tömbben él, aminek következményeképpen nem jellemző, hogy a hivatalos ügyek intézésén kívül más esetekben használni kellene a többségi nyelvet.³Tanulmányomban nem beszélek olyan kisebbségi magyar nyelvközségekről, ahol a magyarság szétszórtan él, vagyis az élő nyelvi környezete túlnyomóan román. A nyelvelsajátítás nagymértékben függ a nyelvi közegtől, az iskolán kívüli nyelvhasználat lehetőségeitől. A túlnyomórészt magyarok által lakott területek nyelvi közege nem elősegítője a többségi nyelv elsajátításának. Az ilyen, egynyelvű magyar közegben elhelyezkedő magyar tannyelvű iskolák esetében az órai többségi nyelvoktatásra korlátozódik a többségi nyelv használati színtere. Vagyis, amint ezt az interjúalanyok véleményéből is láthatjuk a következő négy interjúrésztlet alapján (45–48-as számúak), a többségi nyelv spontán elsajátítására nincs lehetősége a székely gyermeknek, mert az iskolai, maximum heti öt román nyelvórán kívül sehol nem használja a román nyelvet. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a középiskolát kezdő tanuló szinte semmilyen államnyelvi tudással nem rendelkezik. Másrészt az iskolában elsajátított román nyelvi ismereteit, ha lennének, akkor sem tudná a gyakorlatban érvényesíteni, mert azok irodalmi szöfordulatokra és nyelvtani elemzési módszerek megjelölésére korlátozódnak.

(45) Interjúrésztlet, román tanár: És akkor én azt mondanám, hogy különbséget kell tenni megint még a kisebbségen belül is, hol kisebbség, milyen vidéken. Mert nem mindegy, hogy itt azért tömbmagyarság él és tényleg nincs, ahol a gyermek halljon román nyelvet, annyit, hogy felszedjen. Sokan, amit hallanak, azt a 4-5 órát iskolában, amíg ott vannak, annyi. És semmi egyebet románul, abból nem lehet megtanulni.

(46) Interjúrésztlet, iskolaigazgató: Sajnos, a tapasztalatom azt mutatja, hogy Székelyföldön a román nyelv ismerete elég hiányos, és nyelvész révén tudom, hogy ez elsősorban annak tudható be, hogy a diákjaink gyermekkorukban nincsenek olyan környezetben, ahol a román nyelvet spontán tanulják meg. Nem beszélnek a román nyelvet, amikor pedig elérik

az iskolai kort, akkor is nem igazán mondhatják, hogy román diákokkal játszanak együtt, tehát a természetes módja a nyelvtanulásnak igazán nem létezik számukra.

(47) Interjúrésztlet, iskolaigazgató: Főleg Sepsiszentgyörgyön, ahol olyan a nyelvi környezet, mert hogy a nap zömében magyarok között vagyunk és vannak. Emiatt nagyon gyenge a román nyelvtudásuk. [...] Egy másik környezetbe felnövő gyerek, aki szórványban él és románok között van, az biztos, hogy jobban eltudja sajátítani. Bővebb a nyelvtudása, a szókinccse de ezeknek a mieinknek, akik itt vannak Szentgyörgy, Csíkszereda, Udvarhely, tehát ezeken a részeken nagyon nehéz.

(48) Interjúrésztlet, román tanár: De nem a tényeket veszik alapul, hogy ennek a székely gyereknek itt a székely környezetben a román nyelv az egy abszolút idegen nyelv és soha az ő környezetében románul nem beszélt, nem hallott román szót, itt is csak az iskolában hall.

Maros megyében a magyarság már kisebbségben él, sokkal inkább elszigetelve, román dominanciájú élő nyelvi környezetben. Így az ottani magyarság esetében a többségi nyelvi készségek fejlettségi szintje jóval magasabb, mint a Hargita és Kovászna megyei magyaroké, hiszen a többségi román nyelvi környezet a román nyelv spontán elsajátítására, valamint a román nyelvtudás gyakorlására lehetőséget biztosít. Adatközlőim azt nyilatkozták, hogy általában csak azoknak a diákoknak hiányos a többségi nyelvi tudása, akik olyan falusi vagy városban belüli egynyelvű magyar mikrokörnyezetben (városi kerületek, utcák) élnek, ahol nincs a környezetükben román barát, ismerős, és így az iskolai tanulás előtt olyan minimális a többségi nyelvvel való érintkezésük, hogy az egyáltalán nem elegendő többségi nyelvi készségeik informális megalapozásához.

(49) Interjúrésztlet, román tanár: Attól függ, hogy milyen környezetben nevelkedtek, hogyha a negyedben, az utcában, a baráti körben vannak románok, akkor eléggé jó, ha pedig a családban sem próbálkoznak, a környezetben sem beszélnek románul, akkor nagyon gyatra. És nagyon nehéz nekik.

(50) Interjúrésztlet, iskolaigazgató: Szerintem érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy esetleg Maros megyében, de akár ne is Maros megyét vegyük, Nagyvárad vagy Szatmáron, szerintem a gyerekek jóval több román nyelvűvel találkoznak, román anyanyelvű emberrel találkoznak vagy normálisan tudnak egy üzletben beszélni románul, holott nálunk ilyesmire nagyon nincsen alkalom. És akkor én azt mondanám, hogy különbséget kell tenni megint még a kisebbségen belül is, hol kisebbség, milyen vidéken.

Összefoglalva az itt elhangzottakat, a kisebbségi magyarok többségi nyelvi készségeinek fejlődésére egyik leginkább ható tényező maga a közvetlen élő

nyelvi környezet, melyben a nyelvek jelenléte vagy hiánya vagy segíti, vagy nem járul hozzá egy adott nyelven kialakuló nyelvi készségek fejlődéséhez. Ugyanakkor, amint azt Lanstyák és Szabó Mihály (2002: 78) is kiemelik, a kisebbségek nyelvpolitikai érdekeinek érvényesítéséhez szükséges a többséggel való kiegyezés, ugyanakkor „a többségi nyelv oktatását differenciáltan kell kezelni, s tekintettel kell lenni a kisebbségen belül az eltérő nyelvi helyzetű (tömb, sziget, szórvány) csoportok nyelvismereti szintjére”.

4.2.2. Oktáspolitikai problémákkal kapcsolatos különbségek a többségi nyelv tanításában a Felvidéken és Erdélyben

Az alapvető különbség abban áll a két határon túli magyar kisebbség többségnyelv-oktatásával kapcsolatos nyelvpolitikai problémák között, hogy míg Erdélyben a román nyelvet nem idegen nyelvként tanítják a kisebbségi magyar iskolákban, Szlovákiában a tankönyvekben valamilyen szinten érvényesül a szlovák mint idegen nyelv tanításának szemlélete, de nem megfelelő mértékben és nem a megfelelő nyelvtanulási szakaszokban. A következő interjúrészletek (51–55. számúak) arra utalnak, hogy nem magyar–szlovák kétnyelvű környezetben levő iskolák esetében az iskolát kezdő tanulóknak problémát okoz a szlovák tankönyvek használata, ugyanis azokból hiányzik a nyelvet idegen nyelvtanítás szempontjából megközelítő nyelvtanítási metodika.

(51) Interjúrésztlet, földrajztanár: Ilyenek a tantervek, kollégák is panaszkodnak, szülőként ismerem. Úgy veszik, elsőtől már azt várják el, hogy a gyerek egy zseni. Nem úgy, ahogy az angolt vagy németet kezdjük tanítani, hanem úgy, mintha azt már eleve tudná, pedig nem! Ennek ugyanúgy idegen nyelv.

(52) Interjúrésztlet, szlováktanár: Első órán elsőben szlovákból ez a téma: *To je škola. Žiaci idú do skoly. Čo držia v rukách?* [Ez az iskola. A tanulók iskolába mennek. Mi van a kezükben?] Ki se tudja mondani a gyerekek. *Deti držia kvety. Komu darujú kvety? Darujú pani učiteľke?* [A gyerekek virágot tartanak a kezükben. Kinek ajándékozzák a virágokat? A tanító néninek ajándékozzák.] Most ez mind idegen szó. Aztán még egy csomó szó van. De már csak ez: *Deti sa tešia.* [A gyerekek örülnek.] És ez mind különböző mondattípus. Itt tiszta idegen szó a gyerekeknek, és nem tudja, mit mond. És ezt egy hét alatt meg kell tanulni. [...] Aztán a mesék. Én nem tudom, ki próbált meg már idegen nyelven mesét tanulni, de egy hatéves gyerekeknek mikor meg kell tanulni, elsőbe van egy ilyen medve, hogy nem tud vezetni, beleül az autóba, ezért nekimegy a fának, kiesik, beleesik hordóba, amiben méhek vannak, a méhek kiüzik a faluba, a falubeliek nevetnek.

Egy mese. Aranyhalmese, répamese, hollómese, no és még talán a kecskegida is. Őt mesét meg kell tanulnia, ami valami borzalom. A négy évszak. Úgyhogy örület. Ahelyett, hogy szépen megtanulnának tényleg úgy, ahogy az idegen nyelveken szépen bemutatkozni és vennék sorba, hogy mondat-típusokat begyakorolnák, hogy az menjen. Hát nem megy.

(53) Interjúrésztlet, szlováktanár: Őnekik már a szlovákkal éppen elég megbirkózni, és ő számukra már az idegen nyelv, még ha hivatalosan államnyelv is, de az ő számukra idegen. És ebbe is nehezen jönnek bele.

(54) Interjúrésztlet, iskolaigazgató: A szlovák iskolában szerintem úgy tanítják a szlovákot, mint mi tanítjuk itt a magyart. A magyar nyelvtant. Tehát ottan sok a nyelvtan.

(55) Interjúrésztlet, szlováktanár: Szerintem ennek van alapja, mert egy olyan csoportban, ahol a losonci gyerek együtt van a medvesalji gyerekekkel, ott azért elég nehéz dolgozni úgy, hogy az mindenkinek megfeleljen, és a másik dolog pedig az, hogy nem igazán úgy tanítódik a szlovák nyelv, mint egy idegen nyelv, sajnos nem ismerik el, hogy az nekünk egy idegen nyelv, akárhogy is, hiába az államnyelv, de az nekünk egy idegen nyelv, és aki idejön, a tanuló, feltételezik, hogy ő már szlovácul nagyjából tud, és akkor itt már főleg ilyen irodalmi meg nyelvtan is van természetesen, de nagyon sok ilyen irodalmi témával foglalkoznak, ami nem biztos, hogy hozzásegíti őket, hogy a mindennapi életben tudjanak kommunikálni.

Erdélyben a többségi nyelv oktatása, amint az a fentebb bemutatott példákban is kifejtettem (a kisebbségi nyelvi beszélők számára nincs külön a román nyelv tanítására szerkesztett tankönyv) nem idegen nyelvi szemlélet alapján történik. Vagyis a középiskolás oktatásban egyáltalán nem érvényesül a román nyelv tanítására kiadott tankönyvekben a román mint idegen nyelv tanításának szemlélete és módszertana. Az alábbiakban olyan interjúrészleteket láthatunk (56. és 57. számúak), melyek igencsak illusztráltan mutatják be a többségi nemzet reakcióját azon nyelvi jog kérelmezésekor, hogy a többség nyelvét megfelelő módszertan alkalmazásával tanulhassa a kisebbség:

(56) Interjúrésztlet, románatanár: Még a szó is borzasztó. Tehát mikor a parlamentben erről vitáznak, hát már a hajuk égnek áll, amikor valamilyik magyar képviselő vagy szenátor felveti a problémát, hogy sokkal eredményesebb lenne, ha a román nyelvet úgy kezelnék, már kicsi osztályoktól, mint idegen nyelvet. Nyugodtan lehetne úgy kezelni. Nagyon nagyon bonyolódna attól a szótól, hogy idegen nyelv. Hát ugyebár ez az állam nyelve, hát nem lehet idegen nyelv.

(57) Interjúrésztlet, angoltanár: A román sajnos nem minősül idegen nyelvnek, tehát ilyen nincs, hogy a román idegen nyelv. Szerintem ez a leg-

háborítóbb gondolat, esetleg hogyha ilyesmit merít fel minisztériumi szinten, a fél minisztérium szívbjait kapna, hogy milyen idegen nyelv. Úgy hogy a románt azt úgy veszik, hogy természetes, hogy tanuljuk és azt első osztálytól anyanyelvi szinten normálisan kellene, nem megy azért, de hát na.

Láthattuk már, hogy a vajdaságiak leginkább azt kérik számon a szerb nyelv tantervétől, hogy az nem ad gyakorlati nyelvtudást. Hiába az órákon eltöltött idő, a diákok az iskolában nem azt tanulják meg, amire valójában szükségük van. Erre csupán akkor van esélyük, ha a szerb nyelvet a mindennapokban, az utcán sajtítják el. Márpedig az életben való boldoguláshoz, a továbbtanuláshoz feltétlenül szükség van a szerb nyelv ismeretére. És nem csak ezért, a többségi nyelv ismeretét egyfajta gazdagságnak is tekintik, melyen keresztül megismerhető egy másik kultúra és gondolkodásmód.

Hogy konkrétan mit értenek gyakorlatias nyelvtudás alatt, azt megérthetjük azokból az interjúrészekből (58–62. számúak), ahol alanyaink arról beszélnek, milyen gondolataik lehetnek egy vajdasági magyarnak, ha nem tud szerbül. Az életben tehát a hivatalos szervekkel való kommunikációhoz, a munkához és a továbbtanuláshoz van szükség. Mindhárom helyszínen hátrányba kerül az, aki csak magyarul tud.

(58) Interjúrészt, középiskolai igazgató: Az anyanyelv. Az anyanyelv a legfontosabb az életben. Nagyon fontos a környezetnyelv is. A környezet nyelve. Környezet nyelve. Nem lehet szerb nyelv nélkül. Ez egészen természetes, és elfogadom, hogy nem lehet... hogy ez Szerbia és hogy szerb nyelven mindenkinek tudnia kell. És elsősorban ő károsodik legtöbbit, ha nem tud. Személy szerint ő károsodik, mert jön a félelem valahol felszólalni, valamilyen kommunikációt folytatni a közlekedési rendőrral. Valamilyen hivatalban, hogyha nincs a nyelvtudása azon a szinten, félelmek képződnek benne. Úgyhogy nagyon fontos azt is tudni. Hogyha erre a két nyelvre ...

(59) Interjúrészt, szaktanár: Hát bizony elejében egy kicsit nehéz volt, mert ... de aztán úgy belejöttünk, hogy aztán épp annyi volt, amikor magyarul hallottad, mintha szerbül modták volna. És aztán azért az nagy segítség volt a főiskolán.

(60) Interjúrészt, szaktanár: Mivel itt élünk, ugye, először is az anyanyelvét kell, hogy tudja, és a szerb nyelvet. Most függetlenül attól, hogy nagyon sokan ezt nem jó szemmel nézik, ugye, szerb, szerb. Ez butaság, gondolom, mert olyan helyen élünk, ahol ezt a nyelvet kell tudni. [...] Hát most ha Angliában élnél, akkor angolul kéne tudnod. Vagy Romániában románul. Hát most Istenem.

(61) Interjúrészt, szaktanár: Hát a szerbórákon ööö ez a gond. Most ez ugye nem az én dolgom, hogy meghatározom, de szerintem szerbórákon több értelme lenne, hogyha úgy tanulnák a szerb nyelvet, amit használnak.

(62) Interjúrészt, igazgató: Viszont, aki itt tanul tovább, nálunk, annak az anyanyelve mellett meg az angol mellett a szerb nyelv nélkülözhetetlen. Na, most ezt egy picit el lehet odázni, hogyha külföldön tanul, viszont ha visszajön, ahhoz, hogy ő érvényesüljön vele, szintén nélkülözhetetlen. Tehát egy egyetemi végzettségű kádert nem tudok elképzelni, hogy nem valamilyen szintű vezető pozícióban van. Nem mondom, hogy azonnal ő lesz a cégnek a generális igazgatója, de hogy valamilyen szintű vezető lesz, az biztos. És egy valamilyen szintű vezetőnek ott, ahol az alkalmazottaknak a mondjuk fele szerb ajkú, ott muszáj kommunikálni olyan nyelven is. Tehát végül is, hogy azonnal kell neki az egyetemi tanulmányai kezdetén a szerb nyelv, vagy pedig majd, amikor végzett, és aztán fog neki kölleni...

A szerb nyelv megfelelő ismeretének hiánya különösen a szakközépiskolákban jelentkezik (lásd a 63–65. számú interjúrészteket), ahol már a gyakorlati oktatás során látszik, hogy a többségi nyelv ismerete nélkül a diákok nem fogják tudni megfelelően végezni a munkájukat. Az ilyen iskolákban tanító tanárok (elsősorban a szaktanárok) olyannyira gondnak látják ezt, hogy saját órájukon próbálják pótolni azt, amit a szerbórák elmulasztanak.

(63) Interjúrészt, szakiskolai igazgató: Az a véleményem egyébként, hogy nagyon sokban egy ... egy ilyen szubjektív vetülete is van a környezetnyelvi tanításnak. Azt hiszem, hogy itt a program engedélyez egy bizonyos változtatási lehetőséget, és van olyan kolléga, és olyan tanár, aki ezzel él. És egy kicsit úgy közelebb viszi azt a nyelvet. Tehát akár a konverzációban... Példaként mondom, egy kolléganő, aki nemrég ment el nyugdíjba, olyan helyes volt, hogy mindig vagy egy téglával, vagy egy csempével sétált le-föl. Úgy érezte, hogy ezeknek a gyerekeknek sokkal többet jelent az, hogyha ő levisz egy csempét, és megmondja, hogy ez az éle, ez a lapja, ez a színe, ez az anyaga. Azzal, most mondjuk egy kőműves osztályban sokkal többet ér el, mert ugye nem fél majd megszólalni, mint hogyha most nem tudom én, a Boka Kotori öböl szépségeiről ... Tehát nem akarom én ezzel azt mondani, hogy ... De mindenesetre ez is egy olyan dolog kell hogy legyen, hogy naprakész.

(64) Interjúrészt, szaktanár: Ez úgy van megoldva, legalábbis én úgy oldom meg, az én időmben is így volt, mikor én jártam középiskolába hogy pl. egy rajzot szerbül írtunk ki, egy rajzot magyarul. Akkor ... egy szerb dolgozatot latinicával, egyet csirilicával. És hogy őszinte legyek, nekem egyáltalán nem volt problémám, amikor lekerültem Beográdba, hogy most csirilica. Vagy hogy a magyar, és így tovább.

(65) Interjúrészt, szaktanár: A diákok tanulják a szakkifejezéseket szerbül is? Nahát, itt van a gond külön a magyar tagozatú gyerekekkel, hogy

főleg vidékről, akik, akik jönnek a kisebb falvakból, nagyon rossz a szerb tudásuk. Persze a kórházban azt mi nem válogathatjuk meg, hogy most én csak magyar beteghez beszélhetek, ugye? Ez olyan hivatás. És ez nagy hiányosság önöknek, hogy ezt nem tudják. De most mi igyekszünk pl. amikor első-másodikban tanuljuk a vérvételt, akkor lediktálom nekik, zárójelbe írd oda, ezt a lázlapra itt találod meg. Hogy „vérkép” azt tudni kell magyarul, de neked az orvos azt nem fogja a lázlapra, hogy vérkép, hanem odáírja, hogy „krvna slika” vagy ’KKS’, ugye? Hogy ezt legalább föl tudják ismerni, mert ebből van a hátrányosságuk. Pl. a gyakorlatosokkal elmegyünk, valaki szól hozzájuk szerbül, lehet, hogy ez a gyerektől is függ, hogy hogy reagál rá. Némelyik, hogyha nem érti, hogy mit szólnak hozzá, akkor egyszerűen hátat fordít, és kész. Persze, a kolléganő, aki valamire megkérte, megsértődik. Hogy mit szólok hozzá, hogy hátat fordít. És akkor szoktam nekik mondani, hogy ez a legrosszabb megoldás, amit teszel, hogy hátat fordítasz.

Az iskolai szerbórákon tehát nem kapnak használható nyelvtudást a diákok. Ennek elsősorban a központilag előírt tananyag az oka, melyet a tanárnak kötelessége követni. Többen úgy látják azonban, hogy a szerb nyelvet oktató tanár tehet a probléma orvoslásáért, például becsempészhetnének másfajta tartalmakat is az óráikba. Ehhez azonban, a rendszer működésére való tekintettel, úgy tűnik, bátorság és tetterkésztség kell. Lássuk az alábbi véleményeket (66–68. számúak):

(66) Interjúrésztlet, igazgató: *A szerbtanárok szoktak visszajelezni, hogy most már elavult a tanmenet, jó lenne valami más?* Nem. Az egyik nyugdíj előtt van, a másik meg fél megszólalni. Úgyhogy nem annyira érdeklő őket. Itt az anyag, leadom, és kész.

(67) Interjúrésztlet, igazgató: A másik, hogyha meg is van a hajlandósága, elemiben nem készítették föl eléggé a 8 év alatt, és alig tud beszélni azon a nyelven. És itt is olyan a program, hogy nem a szakma felé hajlik, hanem csak tanulják az irodalmi szöveget. Ahol nem fog hétköznapi nyelvet ... hétköznapi nyelven megszólalni. Tehát a kórházban vagy egy egészségügyi intézményben gyakorlat során tanulja meg azt a ... azokat a kifejezéseket. Nincs meg akkora szabadság adva a nyelvtanároknak, hogy ezzel foglalkozzanak. [...] Tanítjuk az irodalmi szövegeket nekik szerbül. És ha nem ezt csináljuk, akkor majd jön a minisztériumtól a „na-na!”. Mert nem így van a program megírva. [...] Minden szakmában külön program kellene, hogy legyen, végül is. És ez igenis probléma. Van, aki nem hajlandó megszólalni azon a másik nyelven, de van aki ... a diákok nagy része azért az a két év alatt, amíg járnak ki a kórházba, megtanulják. A szerb tanulók is megtanulják, hogy hogyan kell szólni a magyar páciensekhez, esetleg meg is érteni, hogy mi a baja.

(68) Interjúrésztlet, igazgató: A tanár mindig egy ilyen 30%-nyi lehetőséget kap, hogy a tanterven belül is legyen mozgástere. Tehát az ő egyéni az, ami esteleg valami felé vezethet. És ez a szerb nyelvben is. Vannak olyan tanárok, akik élnek ezzel a plusz 30%-kal, és életszerűséget visznek a szerbórákba, és vannak tanárok, akik szigorúan tartják magukat a programhoz, és nem lehet náluk megtanulni.

5. A sikerebb államnyelv-elsajátítás

A fent röviden bemutatott oktatáspolitikai problémák egyértelműen megnehezítik a Szlovákiában, Szerbiában és Romániában élő magyar kisebbség két nyelven való kommunikatív kompetenciájának, valamint a minőségi kétnyelvűség kialakulását. A rendszer működésének nehézségét az alábbi interjúrésztlet (69. számú) rendkívül jól illusztrálja:

(69) Interjúrésztlet, román tanár: Itten valahogy kínos, nyikorog, nem megy úgy, ahogy kell. Ő mondaná, szegény, mert esze van és irodalmi tudása is, de nem tudja kifejezni magát, akkor engedem, hogy egyszer elmondja magyarul, akkor átfogalmazzuk románra, akkor kijavítom azt, amit ő rosszul mondott románul. Na, ilyen kínosan működik a dolog.

Kutatási eredményeim alapján a napjainkban a Felvidéken, a Vajdaságban és Erdélyben működő oktatási intézményekben a többségi nyelv elsajátításában az a legkevésbé alkalmas nyelvtanulási módszer kerül alkalmazásra, hogy a többségi nyelveket, azaz esetünkben a szlovák és a román nyelveket anyanyelvként oktatja kisebbségi magyar anyanyelvű beszélők számára. A többségi nyelv oktatásának jelenlegi modellje a szegregációs oktatási modellnek felel meg, mely értelmében a többségi nyelv oktatása alacsony módon folyik az anyanyelv mint az oktatás fő nyelvével párhuzamosan, ezáltal a kisebbség társadalmi szintű szegregálását, esélyegyenlőtlenségét és nem utolsó sorban elszigetelődését eredményezi (Kontra, 1997:77). Bár köztudott, hogy ez a nyelvtanítási módszer eredménytelen, mind a Felvidéken, mind a Vajdaságban és Erdélyben minden kisebbségi nyelvi beszélő rákényszerül, hogy anyanyelvi követelmények szerint tanulja országa nyelvét, melyben kisebbségként él és van számon tartva. A kétnyelvű egyén nyelvi repertoárja rendkívül sokszínű lehet annak függvényében, hogy milyen nyelvhasználati színtereken melyik nyelv használata dominál. (Myers-Scotton, 2006:38) Abból a tényből kiindulva, hogy egy többségi magyar közösségben az egyénnek csupán az irodalmi és nyelvtani tudása fejlesztésére van lehetősége a többségi nyelvet illetően, megállapíthatjuk,

hogy a kisebbségi magyarok többségi nyelvi repertoárja feltehetőleg nem túlságosan gazdag, ami a hétköznapi informális és hivatalos nyelvi repertoárt illeti.

A nyelv nemcsak a csoporton belüli, hanem a csoportközi kommunikáció eszköze is. Ebből a szempontból a magyar nyelv mindhárom határon túli magyar közösség esetében csoporton belüli kommunikációs eszközként szolgál, míg a többségi nyelv beszélőivel való kommunikációs csatorna maga a többség anyanyelve, azaz a szlovák, szerb és a román. A tömbben élő magyar kisebbségek esetében a többségi nyelv használata a hivatalos ügyek intézésére korlátozódik. A kisebbségi magyar közösségekben nem jellemző vagy csak indokolt esetben (barátok, vegyes házasság), hogy a magánszféra különböző szinterein (család, barátok) előnyt élvezne a többségi nyelv használata a magyar nyelvhez viszonyítva. Ettől függetlenül az államnyelv kommunikációs szinten való elsajátítása rendkívül fontos, hisz a kisebbségi és többségi nyelvi beszélők aktív együttélésének, valamint a kisebbség a többségi társadalom megfelelő szinterein való beilleszkedésének elengedhetetlen feltétele a kisebbség (és ideális esetben a többség) kétnyelvűsége, melynek alapvető feltétele egy olyan oktatáspolitikai szemlélet kidolgozása és gyakorlatba helyezése, mely hozzájárul a törekvések sikeres és veszteségek nélküli megvalósításához.

Ruiz (1984:15–34) a nyelvek iránti viszonyulásmódot három típusba kategorizálja, mely szerint egy nyelv jelenthet problémát, jogot vagy forrást. A kisebbségben élő magyarok szempontjából megközelítve a többségi nyelv iránti viszonyulásmódot figyelembe véve egyaránt beszélhetünk problémáról, jogról (pontosabban jogfosztásról) és forrásról. Sajnos, legkisebb mértékben beszélhetünk forrásról, hisz jóval kevesebb kisebbségi magyarnak van többségi nyelvi készsége, mint amennyinek nincs. Implícite sokkal kevesebb kisebbségi magyar képes oly mértékben érvényesíteni többségi nyelvi készségeit, mint amennyinek képesnek kellene lennie. Vagyis nem kielégítő azon kisebbségi beszélők száma, akik többségi nyelvi tudásnak köszönhetően a társadalmi élet különböző szinterein előnyt élveznek a többségi nyelv használatán keresztül. Másrészt a kisebbségi magyarok számára a többségi nyelv hiányos oktatása nyelvi jogfosztottsághoz vezet, hisz a nyelvtörvényben foglaltakkal ellentétben, miszerint biztosítva van minden állampolgár számára a többségi nyelv elsajátításához mindenfajta támogatás, azon kisebbségi nyelvi beszélők számára, akik alapfokú tudás nélkül kezdik el az iskolai tanulást, nincs biztosítva, hogy nyelvi készségeiknek és igényeiknek megfelelően tanulják a többségi nyelvet. Következésképp a legtöbb kisebbségi magyar számára a többségi nyelvvvel kapcsolatosan problémák jégheggyé alakulnak életük igen korai szakaszában. A jéghegy lábánál, a csúcsra való elindulás pillanatában, azt

feltételezik a diákról, hogy az iskolai tanulás elkezdésekor ő már legalább alapszinten beszéli a többség nyelvét, vagyis hogy megvannak a megfelelő eszközei a jégheggyel való megismerkedés, a csúcs felé vezető út feltárása abban áll, hogy a hétköznapiakban oly nagy előnyöket biztosító többségi nyelv helyett ő irodalmi és nyelvtani elemzések egész tömegét tanulja. A jéghegy csúcsán, a remélt győzelemmel ellentétben, a küzdelem azzal a felismeréssel zárul, hogy az iskolában megtanult hatalmas információsomag nem túlságosan hasznos a mindennapi kommunikációban, és a hiányosan elsajátított többségi nyelvi tudása akadályozza a társadalmi beilleszkedését és érvényesülését.

A jövőben rendkívül sürgős feladat olyan tankönyvek, tantervek kidolgozása, mely a szóbanforgó kisebbségek számára az idegen nyelvtanulási szemléletet alkalmazza a többségi nyelv iskolai tanításában. Ennek megoldása magába kell foglalja a nyelvi készségek szerinti nyelvtanítási módszer alkalmazását, vagyis azt, hogy a kisebbségi magyar diákok nyelvi szintüknek megfelelő csoportokban és egy-egy nyelvtanulási szint sajátos nyelvi szükségletei szerint felépített tankönyvekből tanulhassanak. Igen csak fontos azon körülmény figyelembevétele a megfelelő tananyag kidolgozásánál, hogy a kisebbségi nyelvi beszélők többségi nyelvi környezetük különböző formában valósulhat meg, melynek függvényében kevesebb vagy több esélye van a nyelvtanulónak az iskolai nyelvtanulás előtt megismerkedni a tanulandó nyelvvel, valamint az iskolai nyelvtanulás során az ott elsajátított nyelvi tudás alkalmazására. Mindezen problémák megoldása nagymértékben hozzájárulna a kisebbségi nyelvi beszélők sikeres többségi nyelvelsajátításához, valamint a szükséges nyelvi és gazdasági nyelvértékesítés, nyelvi tudásérvényesítés megvalósításához.

6. Összefoglalás

Mint láthattuk, a felvidéki, a vajdasági és erdélyi magyarság körében a többségi nyelv oktatásának hiányos metodológiája jelentős mértékben megakadályozza a kisebbségi nyelvi beszélők többségi nyelvi kommunikációs készségeinek kialakulását. Az állam nem teremtette meg az államnyelv oktatásához a megfelelő feltételeket, mely hiányosság a kisebbségi magyar beszélők kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvi jogainak háttérbe szorítását, illetve figyelembe nem vételét tükrözi. A gyakorlatban tehát a felvidéki és erdélyi kisebbségi magyar környezetben való többségi nyelvtanítás korántsem zajlik zökkenőmentesen, hiszen Szlovákiában és Romániában az államnyelv oktatásához a kisebbségi magyar iskolákban nincsenek meg még

az alapvető feltételek sem. Először is nincsenek a magyar iskolák számára készült speciális tankönyvek, hanem azokból a tankönyvekből kénytelenek oktatni a pedagógusok, amelyek a szlovák és román anyanyelvű tanulók számára készült tananyagokat tartalmazzák, többé-kevésbé az irodalmi és nyelvtani készségekre összpontosítva, figyelmen kívül hagyva a kommunikatív kompetencia kialakítását és fejlesztését. Másodszor a többségi nyelv kisebbségi magyar iskolákban idegen nyelvként való oktatásának hiánya, a módszertanilag kidolgozatlan román és szlovák nyelvoktatás egyránt megnehezíti a többségi nyelv sikeres elsajátítását. Szerbiával ellentétben, ahol mindig is tekintettel voltak rá, hogy a kisebbségeknek nem szerb az anyanyelve, tehát a számukra írt tanterv nem is lehet ugyanolyan, mint az, amelyik szerb anyanyelvűek számára íródott, sem Szlovákiában, sem Romániában soha nem is volt hivatalos napirendi kérdés annak a problémának a megoldása, hogy a szlovákot és a román, mint idegen nyelvet oktatni kellett volna bárkinek is. Ugyan a szerbiai oktatáspolitikai alapvetően figyelembe veszi a kisebbségek nyelvi hátterét, amikor az államnyelv oktatásáról van szó, az államnyelv oktatásához felhasznált tantervek, tankönyvek és más oktatási eszközök itt is hagynak kívánnivalót maguk után. Nem azért, mert a magyar kisebbség nem fejezte volna ki e nyelvi joga iránti igényét, hanem mert a megfelelő hivatalos szervek hallani sem akartak arról, hogy a szlovák és a román nyelveket sokkal hatékonyabb idegennyelvként oktatni olyan állampolgárok számára, akiknek más az anyanyelve, mint a szlovák vagy a román. Nem beszélve arról, hogy mindkét országban a többségi nyelv oktatására használandó tankönyvek megírásakor demográfiai tényezőket is rendkívül előnyös lenne figyelembe venni, ugyanis a tömbben és a szórványban élő kisebbség többségi nyelvi kompetenciája nem egyezik.

Hivatkozások

- Benő Attila, 2006. Nyelvi jogok, nyelvhasználat a közigazgatás területén Romániában. *Nyelvi közösségek – Nyelvi jogok*. A SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZET KIADVÁNYAI 3. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. 36–41.
- Benő Attila és Szilágyi N. Sándor, 2005. Hungarian in Romania. In: Anna Fenyvesi (szerk). *Hungarian language contact outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 133–162.
- Block, D. 2000. Problematising Interview Data: Voices in the Mind's Machine? *TESOL Quarterly* 34(4), 757–763.
- Bugariski, Ranko, 1992. Language in Yugoslavia: situation, policy, planning. In: Bugariski, Ranko and Hawkesworth, Celia (eds.): *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus, Ohio: Slavica, 10–26.

- Canagarajah, Suresh, 2006. Ethnographic Methods in Language Policy. In: Ricento, Thomas, ed. 2006. *Language Policy: Theory and Method*. Blackwell. 153–169.
- Constitution of the Republic of Serbia (*Ustav Republike Srbije*) 2006. [http://www.srbija.sr.gov.yu/cinjenice_o_srbiji/ustav.php – 2007. december]
- Cook, Vivian, 1996. Competence and multi-competence. In: G. Brown, K. Malmkjaer & J. Williams (eds.): *Performance and Competence in Second Language Acquisition*, Cambridge: Cambridge University Press, 57–69.
- Csernicskó, István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely
- Fenyvesi Anna, 2006. Az USA nyelvpolitikájának hatása az amerikai magyarok anyanyelvi oktatására. In: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor (szerk): *Nyelvi közösségek – Nyelvi jogok*. A SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZET KIADVÁNYAI 3. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. 105–115.
- Fenyvesi Anna (Ed.), 2005. *Hungarian language contact outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Göncz, Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó. Forum Kiadó. MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kontra, Miklós, 1990. *Fejezetek a South-Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra, Miklós, 1997. Kell-e félnünk a „kétnyelvű oktatástól”? *Korunk*, 1997/1. 75–79.
- Kontra, Miklós, 2006. Nyelvi emberi jogi problémák. IN: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor (szerk): *Nyelvi közösségek – Nyelvi jogok*. A SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZET KIADVÁNYAI 3. Kolozsvár: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella, 2002. Magyar Nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok. Pozsony: Kalligram Kiadó. 76–83.
- Miles, Matthew B. és Huberman, A. Michael, 1994. *Qualitative Data Analyses*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc. 6–7.
- Moore, H, 1996. Language Policies as Virtual Reality: Two Australian Examples. *TESOL Quarterly*, 30, 473–98.
- Myers-Scotton, Carol, 2006. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Ódry Ágnes (megjelenés alatt). *Bilingual Education in Legislation and in Practice: The Case of Serbia*. Proceedings of the 11th International Conference on Minority Languages (ICML XI.) in Pécs, 5–6 July 2007.
- Péntek János–Benő Attila, 2003. Nyelvi jogok Romániában. In: Nádor Orsolya és Szarka László (szerk): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 123–145.
- Péntek János, 2003. Helyzet és állapot. A kisebbségi magyar nyelv helyzete, állapota és esélyei. In: Péntek, János és Benő Attila (szerk): *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár: A SZABÓ T. ATTILA NYELVI INTÉZMÉNY KIADVÁNYAI 1. 9–40.
- Ruiz, Richard, 1984. Orientation in Language Planning. *NABE Journal* 8 (2), 15–34., emphasis in the original.
- Románia 1991. évi alkotmánya in *Magyar Kisebbség*. 1995. 2. szám, 118–157.
- Simon, Szabolcs, 2002. Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 25–52.

Melléklet

A fêlig strukturált interjú kérdései

1. Bemutatkozás- az interjúalany saját tanulmányairól: Hol és mit mit tanít? Hol és milyen nyelven tanulta a szakmáját? A tanári gyakorlatát hol és milyen nyelven végezte? Mikor szerezte a diplomáját? Hogyan képzelte el a szakmáját, amikor elkezdett dolgozni? Milyen tapasztalatai voltak kezdô tanárként? Mit mondana a gyakornokoknak tanácsként? Kell-e valaha államnyelven tanítania? Mi volt benne a legnehezebb?

2. Az interjúalany munkahelye: az iskola bemutatása: Hány diák és milyen arányban (nemzetiség szerint) tanul ebben az iskolában?

3. Tankönyvek: Milyen tantárgyakat milyen nyelvû tankönyvekbôl tanítanak? A tankönyveket kik írják? Államnyelvbôl fordítanak könyveket? Mennyire központosított az oktatás? Mennyire használnak magyarországi tankönyveket? Milyen szabadsággal rendelkezik a pedagógus tankönyvek, módszerek és a tárgy tartalma tekintetében?

4. Nyelvtanulás: Milyen tárgyakat tanulnak államnyelven, és mi ennek az oka? Meg van-e osztva a tanári kar aszerint, hogy milyen nyelven tanítanak?

4.1. Kisebbségiek többségi nyelvi képzése: Az államnyelvet tanítják iskolai órán a gyerekeknek? Heti hány órában? Ki tanítja? Milyen tankönyvekbôl? Vannak alternatív tankönyvek? Melyik osztály(ok)ban? Milyen anyanyelvû tanárok tanítják az államnyelvet? Milyen az általános nyelvi szintje a gyerekeknek államnyelvbôl, amikor megérkeznek az iskolába? Tetszik az államnyelv használata a gyerekeknek/szülôknek/tanároknak? Miért? Tanítják vagy sem az államnyelvet idegen nyelvként? Kellene-e tanítani? Miért? Vannak-e tankönyvek erre? Milyen akadályai vannak a hatékony államnyelvtanításnak?

4.2. Többségiek kisebbségi nyelvi képzése: Tud olyanról, hogy valamelyik államnyelvi iskolában magyart tanítanak? Kiknek? Heti hány órában? Ki tanítja? Helyesnek tartja ezt?

4.3. Kisebbségiek második idegen nyelvi képzése: Milyen idegennyelvet tanítanak Önöknél? Heti hány órában? Miért ezeket az idegen nyelveket tanítják? Milyeneket lenne jó tanítani? Mik ennek a feltételei? Ön szerint melyik a legfontosabb nyelvben/-én? Miért? Tudja, hogy az államnyelvi iskolában milyen idegen nyelvet tanítanak? Heti hány órában? Ki határozza meg az iskola idegen nyelv választását és az idegen nyelv oktatásának óraszámát?

4.4. Nyelvek felhasználása: Mit mesélnek azok a gyerekek, akik végzés után visszajönnek, jól boldogulnak a magyart/államnyelvet/idegen

nyelvet használva? Milyen hátrányai/elônyei vannak az államnyelven való oktatásnak a tanárok és a diákok szempontjából?

5. Nyelvtörvény: Milyen hatással volt a nyelvtörvény megalkotása a kisebbségi oktatásra? Hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a kisebbségi oktatást?

6. Pedagógus nemzetiségi háttere: Magyarul oktató pedagógusok száma: milyen tárgyat oktat, kinek (milyen anyanyelvû), hányadikban? Románul oktató pedagógusok száma: milyen tárgyat oktat, kinek, hányadikban?

7. Órán kívüli nyelvhasználat: Órán kívüli nyelvhasználat: tanári értekezlet, adminisztráció, a tanáriban a kollégákkal, szünetekben a diákokkal különböző ügyek megbeszélésére.

8. Kisebbségi szerevezetekkel való együttmûködés: Milyen külsô szervezetekkel van kapcsolatban az iskola, és milyen célból?

9. Gender: Hány férfi és hány nô dolgozik itt? Milyen beosztásban? Miért ilyen kevés a férfi/nô tanár? Férfi tanár mit tanít? Kik a jobb tanárok? Ki boldogul jobban a gyerekekkel? Elônyben/hátrányban éri magát neme miatt? Várnak-e el a diákok bizonyos viselkedést, ha egy tanár nô/férfi? Mennyiben lenne más az ön órája ha nô/férfi tartaná? Az igazgató és helyettesei nôk/férfiak? Az elôzô igazgató? Kik voltak még igazgatójelöltek?

KRITIKA

Szatmári Zsuzsanna

Oroszország a XXI. században¹

A magyar és orosz kétnyelvű kötet a Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutató Központja által 2009. április 28-án megrendezett *Oroszország a XXI. században* című konferencia anyagát teszi közzé. János Zoltán a Nyíregyházi Főiskola rektora, Igor Szergejevics Szavolszkij az Orosz Föderáció magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, valamint Lezsák Sándor, a magyar országgyűlés alelnöke köszöntő szavait követően öt európai városból – Cseljabinszk, Moszkva, Krakkó, Párizs és Nyíregyháza – érkező tekintélyes vendégek külpolitikai, gazdasági, történelmi, kulturális és az oktatás témaköréből hallgathattak előadásokat.

Keskeny Ernő, a Magyar Külügyminisztérium nagykövete a rendszerváltás utáni magyar–oroszl kapcsolatokról tartott előadást. A 1989–91 között lezajlott rendszerváltó folyamatok gyökeresen átalakították a II. világháború után kialakult nemzetközi kapcsolatokat, mely változás során az egykori szocialista országok közül Magyarország alakította ki Oroszországgal a legjobb kapcsolatot. Ez a kedvező folyamat, az évtized közepétől – a 1998-as pénzügyi válság, a NATO keleti bővítése, valamint a délszláv helyzet alakulása okán – megtorpant. A kedvezőtlen nemzetközi helyzet hatásainak elmúlásával, az oroszországi stabilizációval és a magyar szocialista–szabaddemokrata kormány hatalomra kerülésével a magyar–oroszl kapcsolatokban 2001-től ismét fellendülés volt érzékelhető. Magyarország számára a mai napig fontos e kapcsolatok fejlesztése politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt, mivel a fokozódó civilizációs küzdelemben a keresztény, európai Oroszországra nemcsak Magyarországnak, hanem Európának is a tágabb értelemben vett Nyugatnak is szüksége van. Kulturális szempontból, valamint a nyelvoktatás terén, ebben a közeledési folyamatban fontos szerep hárulhat a Nyíregyházi Főiskolán az idén megalakult Kelet- és Közép-európai Kutató Központra.

Bába Iván, a Magyar Külügyminisztérium nagykövete Oroszország és Közép-Európa közös érdekeinek spektrumát vizsgálta előadásában, melyet fogalmi tisztázással kezdett. Magyarország szellemi-kulturális gyökerei a római, nyugati, keresztény eszmekörben keresendők, bár kulturális, tör-

ténelmi sajátosságai, hagyományai, valamint kollektív politikai élményei és objektíven létező regionális érdekei okán nem tekinthető Nyugat-Európa keleti felének sem. Érdekei érvényesülésének legfontosabb kerete az Európai Unió, és ezen belül az a szomszédságpolitika, amely támogatja a keleti és délkeleti szomszédok az európai demokratikus jogállamok sorába való beilleszkedését, az uniós vívmányok, jogszabályok és ajánlások alkalmazását, a nacionalista indulatok, etnikai feszültségek visszaszorítását, valamint ezen államok stabilitását és prosperitását. Magyarországon nem tartják szerencsésnek a földrajzi térség „érdekszféraként” való megnevezését, hiszen az Európai Unió, Magyarország és Oroszország érdekei Európa keleti és délkeleti részén találkoznak, azok kölcsönös tiszteletben tartása a közös gazdasági érdekek érvényesülését eredményezheti. Magyarországon nemzetbiztonsági érdek az energiaellátás megbízható és zavartalan működése, valamint a magyarországi energiahordozó-rendszerek magyar kézben tartása. Mindemellett támogatandó a kulturális kapcsolatok élénkítése a magasabb szellemi-kulturális igények kielégítése céljából. Mindez azért is fontos, mert belátható időn belül Európa és Oroszország között nemcsak gazdasági együttműködésre lesz szükség, hanem – a súlyosbodó globális problémák megoldására – politikai partnerségre is.

Narocsnyickaja Natalija Alekszejevna, a párizsi Oroszl Demokrácia és Együttműködés Intézetének igazgatója Oroszország és Európa helyzetét vizsgálja az új geopolitikai realitásban. A Szovjetunió szétesését követően megkezdődött a világ a régi érdekütközések – harc az ásványkincsekért és a hozzájuk vezető tengeri és szárazföldi utakért – mentén való újraszabása. Ez készíti a Nyugatot arra, hogy kiszorítsa Oroszországot az Eurázsia északkeleti térségébe, valamint az Egyesült Államokat, hogy megszüntessen minden létező és potenciális erőközpontot, amely a jövőre meghatározó hatással bírhat. Elérkezett az idő Európa számára, hogy más-képp tekintszen a saját jövőjére, belátva, hogy nem csak Oroszországnak, de Európának is szüksége van egy erős Oroszországra, mely szisztémaformáló szereppel rendelkezik a világpolitikában. Az ugyanazon apostoli keresztény és egyházi alapokon álló Oroszország és Európa közötti valóságos együttműködés impulzust adhat kontinensünk fejlődésének a harmadik évezredben.

Az Oroszl Tudományos Akadémia Európai Intézetének osztályvezetője, Siselina Ljubov Nyikolajevna *Oroszország és Kelet-Közép-Európa* címmel tartott előadást. A belpolitika, a gazdaság és a nagypolitika terén Oroszország és Kelet-Közép-Európa viszonyában – a 90-es évek teljes elhidegülését követően – 2000 közepétől fellendülés volt érzékelhető. Amúlt sztereotípiái és a jelen kor előítéletei mellett azonban, sablonos politikai irányultságra való támaszkodás jelei is megfigyelhetők – Oroszország

¹ “A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KMR-2010-0003).”

hangsúlyozottan számít a kelet-európai országok szociálliberális pártjaira, Közép-Kelet-Európa országai viszont az oroszországi radikális liberálisokkal és jogvédő szervezetekkel keresik a kapcsolatot. Gyakran a közös államhatár hiánya és az eme úrt betöltő még kevésbé stabil államok is bonyolítják a helyzetet, mint ahogyan Magyarország az összeurópai rendszerbe illeszkedésnek követelménye is. Oroszország az általa 2000-ben elfogadott irányvonal szerint igyekszik konstruktívan reagálni a Közép-Kelet-Európából érkező javaslatokra, valamint differenciáltan viszonyulni a régió országaihoz. Egyedül az EU integrációmélyítési intézkedései, valamint a humán szféra helyzetét nehezítő, egyre szigorodó vízumfeltételek szabhatnak akadályt annak a törekvésnek, hogy a közép-kelet-európai régió a „híd-szerepét” tudja betölteni Oroszország és az Európai Unió kapcsolatrendszerében. Ami Oroszország és Magyarország viszonyát illeti, Oroszország prognosztizálhatóvá válása, az adósságprobléma lezárása, valamint a stabil kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok mind hozzájárultak ahhoz, hogy az – a régió más országaihoz képest – kiegyensúlyozott és perspektivikus legyen. A szerző reményét fejezte ki, hogy a Nyíregyházi Főiskolán alakult Kelet- és Közép-európai Kutató Központ hozzájárul kapcsolataink új formáinak kialakításához.

Noszov Mihail Grigorjevics, az Orosz Tudományos Akadémia Európai Intézetének igazgatóhelyettese *Oroszország és Nyugat: sztereotípiák és realitás* címmel tartott előadásában megállapította, hogy a 1917-től 1991-ig terjedő időszakban a szovjet állam és a Nyugat kapcsolatát a nyílt ellenségeskedés, illetve a „proletár internacionalizmus” és a „békés egymás mellett élés” esetleges párosítása határozta meg. A nyugati közvélemény a baloldali eszméket érdeklődéssel fogadta, amely varázst elsősorban a Gulag-elbeszélések, a 1956-os magyarországi, és az 1968-as csehszlovákiai események törték meg. A szovjet közvéleményt elzártasága okán, a Nyugat csupán a zavart rádióállomásain keresztül formálhatta. Egy bizonyos társadalmi réteg át tudta lépni ezt a szakadékot, de a peresztrojka korszakába cipelt ideológiai poggyász még így is nehéznek bizonyult. A demokratikus váltás következtében kialakult eufória gyorsan elapadt, maga helyett hagyva a hidegháború éveiben kialakult sztereotípiákat. Az Oroszországban kialakult gazdasági csőd, az állam meggyengülése, a félelem, hogy a kommunisták visszatérnek a Kremlbe, a korrupció és a bűnözés növekedése, amely mellett az ország változatlanul számottevő nukleáris potenciállal bírt, a Nyugat aggodalmát váltották ki. Ezen a helyzeten sokat változtatott az új évezred, mely Oroszország részéről céltudatosabb és stabilabb külpolitikát, valamint a Nyugat által sokat bírált belpolitikát hozott magával, mely mentén a mai napig nehézséget okoz az összecsengő érdekek felélése.

Mihejev Szergej Alekszandrovics, a Politikai Technológiák Központjának alelnöke előadásában a nemzetközi válság Oroszországra gyakorolt hatásait elemezte. A 600 milliárd dolláros tartalék és stabilizációs alap csillapító hatást gyakorolt az orosz gazdaságra, de az energia- és nyersanyagárak zuhanását – az egy-egy iparágra épülő – monóvárosokat még így is jelentősen érintette a válság. A rubel összeomlását ugyan sikerült elkerülni, de a középosztály ennek ellenére megérezte a kedvezőtlen gazdasági hatásokat. A válság egy újradefiniálási folyamatot indított el, amely lerombolta a magas olajár okozta hamis komfortérzetet. Ezt alátámasztotta a Putyin által bejelentett – 2020-ig szóló – stratégiai terv is, melynek célja az ország modernizálása. Oroszországban a válság nem váltott ki társadalmi destabilizációt, a politika legfőbb szereplői kikezdhetetlenül népszerűek, a politikai tandem stabil. Külpolitikai vonatkozásban Oroszország számára prioritással bír a posztszovjet régió (Ukrajna, Belorusszia, Azerbajdzsán). Ehhez képest kisebb problémákkal jár a közép-európai régió, ahol a kétoldalú kapcsolatokat pártpolitikai célokra használják, valamint jelentősebb problémával a közvetlen szomszéd Lengyelország, melyen keresztül az óceánon túlról igyekeznek az orosz veszély képét kelteni. Mihejev prognózisa szerint a válság ellenére Oroszország erős regionális nagyhatalom marad: egy többpólusú világ egyik globális döntésekkel bíró pólusa.

Bondareva Jelena Anatoljevna, a Történelmi Perspektíva Alapítvány igazgatója, tevékenységüket az alapítvány támogatásával megjelent – orosz és külföldi politológusok és elemzők munkáit tartalmazó – könyveken keresztül szemléltette előadásában. Így említésre került a Kelet- és Dél-Kelet-Európa országaiban végbement „bársonyos” és „narancsos” forradalmakat elemző és számos érdekes munkát tartalmazó *Narancsos hálózatok: Belgrádtól Biskekig* c. kiadvány is. További kiadványok érintik a baltikumai államokat, előtérbe helyezve az ott élő kisebbségek jogainak helyzetét, valamint a nemzetközi igazságszolgáltatás kérdéskörét (*Az igazságszolgáltatás paródiája. – Hágai Nemzetközi Bíróság Slobodan Milosevic ellen*). Ezen túl az alapítvány vizsgálja a világ más országaiban kialakult Oroszország-képet, amelynek eredményei *A történelmi Oroszországtól a modern Oroszország felé. Oroszország képe a spanyol sajtóban 2008-ban* c. kötetben olvashatók. A harmadik jelentős kutatási témát a II. világháború teszi ki, mellyel *A II. világháború partitúrája – Ki és mikor kezdte a háborút?* c. kiadvány foglalkozik. Ezen kívül, Jelena Anatoljevna megemlítette a Párizsban működő Orosz Demokrácia és Együttműködés Intézet vezetője, Natalia Narocsnyickaja, az alapítvány támogatásával megjelent könyvét, *Miért és kivel harcolunk?*, valamint az alapítvány saját internetes újságát, a *Stolítie*-t, mely nem csupán kommentálja az aktuális, Oroszországgal kap-

csolatos eseményeket, hanem tájékoztatást is nyújt az alapítvány aktuális tevékenységéről.

Witold Rodkiewicz, a Varsói Egyetem Keleti Tanulmányok Központ Oroszország-szakértője cikkében Oroszországot a lengyel külpolitika legfőbb kihívásának nevezte, és a lengyel értelmiség és politikusok nézeteire összpontosítva, a Lengyelországban dominánsan élő Oroszország-kép jellemzését tűzte ki céljául. E kép szerint Oroszország revizionista hatalom, amely nem nyugodott bele abba a nemzetközi helyzetbe, amely Európában a Szovjetunió szétesése után alakult ki. Rodkiewicz az orosz politika három alkotóelemét emelte ki, mely szerint Oroszország a posztszovjet térség államait gazdasági, hadi és politikai téren is törekszik magának alárendelni. Közép- és Kelet-Európát a nyugati biztonsági garanciáktól való megfosztás útján igyekszik a saját érdekszférájában tartani, valamint a nemzetközi kapcsolatok „nagy hatalmak koncertje” modelljét preferálja. A cikk végén a szerző megjegyzi, hogy a negatív lengyel – az orosz demokratikus intézményeket megkérdőjelező – Oroszország-kép elsősorban a hatalomra, az államapparátusra, az állami bürokráciára és az állami befolyás alatt lévő nagyvállalatokra vonatkozik, nem érintve az orosz társadalmat. Rodkiewicz cikkét a lengyel közgondolkodás szerves részét alkotó Jerzy Giedroyc és köre által kidolgozott, az Oroszországgal való megbékélés imperatívusa gondolatával zárta.

Almásy Sándor és Galó Miklós, a Nyíregyházi Főiskola munkatársai az *Orosz Föderáció élelmiszer-gazdaságának problémái és perspektívái* c. cikkükben az orosz természeti viszonyok szélsőséges mivoltát hangsúlyozták: a művelhető területek 50%-a az É. sz. 60° fölötti zónában található, valamint az ország hegyvidéki területeinek természeti feltételei sem kedvezőek a hatékony mezőgazdasági termelés számára. Egyaránt az import irányába mutat az utóbbi 16 esztendő alatt bekövetkezett jelentős szántóterület-csökkenés is (120 millió hektárról 80 millióra). A termelés különböző – a vetőterület és kalászosok száma, az egyéni és nagyüzemi foglalkoztatottak száma, a termelés (tej, hús, gabona, burgonya, cukorrépa, napraforgó, len, gyapjú), valamint az állatállomány (szarvasmarha, sertés, juh és kecske) – szegmenseit az Orosz Statisztikai Hivatal adataiból összeállított a 1990-es évektől 2006-ig terjedő táblázatok formájában szemléltették. Említésre került a kimagasló termelési eredményekkel rendelkező ARGO-300 Klub nagyüzemi szervezete, az Oroszország Állami Agrárprogramja által a 2008–2012-es időszakra prognosztizált mérsékelt növekedés, valamint az egyéni gazdálkodások segítségének szándéka. Az orosz nagyüzemek feladata viszont az, hogy elérjék a világ élvonalbeli mezőgazdasági egységeinek termelési színvonalát. Ilyen módon a nagyüzemi szektor válhat Oroszország élelmiszer-gazdaságának meghatározó ágazatává, melyet

egy – a földgáz és kőolaj exportbevételeiből megtérülő – jelentős arányú hús- és tejtermék-import egészíthet ki.

Rozgonyi Ibolya, a Nyíregyházi Főiskola tanára, a történelemtudomány kandidátusa, a Szovjetunió utolsó éveiben lezajló külpolitikai változásokról tartott előadást. Az 1985-ös év eleje a belpolitikai, külpolitikai, és ezen belül Kelet-Európa politikai értelmében sem volt mérföldkő. Március 11-én, Gorbacsov színre lépését követően a belpolitika zászlajára a gyorsítás, a külpolitikára pedig a racionalizálás szlogenjét tűzték ki, jelezve a változás szükségességét. A Kelet-Európa-politikában a változás 1986 tavaszától vált érezhetővé a szocializmus sokszínűségét elismerő magatartásból, valamint a személyes találkozókból, melyek – konkrét, gyakorlati teendőkre koncentrálva – egyre inkább veszítettek ideológiai-politikai jellegükből. Kezdetben a szovjet Kelet-Európa-politika olyan változásokat célzott meg, amely alapjaiban nem veszélyeztette a rendszer fenntarthatóságát, 1989 nyarától viszont a Szovjetunió nem avatkozott be Lengyelország és Magyarország átalakulási folyamatába. A szovjet politika főbb szakaszait, valamint a Bihari Mihály „Alkotmányos rendszerváltás” című munkájában taglalt magyar rendszerváltás periódusait vizsgálva megállapítható, hogy kezdetben a szovjet belpolitika változásai hatottak a kelet-európai politika alakulására, 1988 nyarától szinkronba kerültek, 1989 őszén viszont a szovjet kelet-európai politika rendszerváltása megelőzte a szovjet politikai rendszerváltást. Ahhoz, hogy átérezzük a politikai változások teljes súlyát, érdemes hozzátenni, hogy kevesebb, mint „hét szűk esztendő” leforgása alatt zajlott le.

A Nyíregyházi Főiskola szerzőhármasa, Egri Imre, Duleba Szabolcs és Kádár András a dél-oroszországi magyar logisztikai lehetőségekről tartott előadást. Magyarország geoökonómiai helyzetét tekintve Európában kulcspozícióval rendelkezik, mivel Európa számos ütőerőnek számító logisztikai tengelye keresztezi itt egymást. Az európai uniós tagság, valamint a schengeni határ létrejötte még inkább megerősítette Magyarország összekötő szerepét, létrehozva a Selyemút fejlesztésének szükségességét, amelynek európai szakasza az V. korridor. A projekt keretein belül Magyarország számára a „záhonyi logisztikai körzet” kiemelt jelentőségű. Fejlesztése magával vonná a térség komplex fejlesztését, valamint helyi szinten új szervezési technikákat – intermodális központokat, ipari parkokat – is megkívánna. A projekt megvalósítása együtt járna a szállítási idő jelentős lerövidülésével, mely lehetővé tenné, hogy a Kína–Kelet-Európa tengely mentén a tengeri 35-40 nap helyett, 10-13 napra csökkenjen a szállítási idő. Európa, közte Magyarország, Oroszország és a Távol-Kelet olyan rendszerbe fogható össze a logisztikai rendszerek által, amely biztos alapot nyújthat az együttes fejlődésre.

Gerhes Miklós, a Nyíregyházi Főiskola tanára az orosz kereskedelmi kapcsolatok szerepéről tartott előadást a magyar kis- és középvállalkozások életében. 20 évvel ezelőtt a magyar export 80%-a még a volt szocialista országokba irányult, majd a rendszerváltás első éveiben a magyar–szovjet külkereskedelmi forgalom csökkent, amivel szoros korrelációban volt a magyar GDP példa nélküli 10%-os esése. 2009-ben az Oroszországba irányuló magyar export főbb cikkei a gép és szállítóeszközök (56,3%), a feldolgozott termékek (35,7%), valamint az élelmiszer-ipari termékek (6,9%) voltak. A behozatal szerkezetének alappilléreit az energiahordozók (92,8%), a feldolgozott termékek (2,7%), a nyersanyagok (2,3%), valamint a gép és szállítóeszközök (2,3%) tették ki. A kormány jelenlegi elképzelései szerint az Oroszországba irányuló exportunkba a gépipari termékek, az elektrotechnikai ipar, valamint a gyógyszeripar élveznek prioritást, mely körben a kis- és középvállalkozások, a szoftverek készítése, tudományos kutatások kivitelezése, új termékek és technológiák kidolgozása és azok gyakorlati megvalósítása terén vállalhatnak szerepet.

Szakács Tibor, a Magyar Export hitel Biztosító Zrt. vezérigazgatója, az orosz piacon működő magyar vállalkozások lehetőségeiről, valamint a MEHIB szerepéről tartott előadást. Az 1998–1999-es oroszországi válságot követően a magyar export szereplői (Rába, IKARUSZ, Medicor, Globus, Transelektro) megszűntek vagy exportjuk mértéke zsugorodott. Ezt követően, egyenes arányban az orosz piac javuló fizetőképességével, a magyar exportőrök versenyszelleme megnőtt, az orosz kitétség fokozatos növekedését vonva maga után, mely immár meghaladta az összes kitétség 40%-át. Egyre jelentősebb szerephez jutottak a magyar építési fővállalkozások, a gyógyszeripar, az orvosi műszerek és berendezések exportja, valamint a szerény mennyiségű élelmiszeripari termékek mellett a szolgáltatásexport. A MEHIB Zrt. stabilizációs tényezőként fellépve, 2006-ban moszkvai képviselést nyitott, széles személyes kapcsolatrendszerrel épített ki a régiók és önkormányzatok vezetésével, oroszországi bankokkal, pénzügyi és jogi szakértő cégekkel, valamint egy hetente ülésező „Oroszország Bizottságot” hozott létre. A 2008-ban beköszöntő válság ellenére a MEHIB Zrt. nem változtatott Oroszországgal kapcsolatos besorolásán, sem fedezeti politikáján. A 2009. január 1-eji állapotnak megfelelően a biztosító oroszországi üzletei az alábbi három kockázati kategóriába sorolhatók: sub-sovereign kockázat, bankkockázat, cégkockázat. Orosz viszonylatú kitétsége 87,1 Mrd Ft-nak felel meg. A MEHIB Zrt. az EU-jogszabályok által meghatározott kereteken belül a vállalható kockázatok körének korszerű biztosítási termékekkel való bővítését tartja szükségesnek.

A Cseljabinszki Állami Egyetem Haritonov Dmitrij Vlagyimirovics és Berezovszkaja, Ja. L. az oroszországi filológusképzésről tartottak beszá-

molót. A 1992-ben elfogadott képzési szabványt a „filológia” szakirányú dokumentummal 1997-ben törvény erejű rendelettel fogadták el az Orosz Föderációban. Ennek értelmében a Cseljabinszki Állami Egyetem filológia szakirányú képzési programját 1999-ben dolgozta ki, filológustanári kimeneti minősítéssel kiegészítve. A képzést a tudás, az értékelés, az alkalmazás, az ítéletalkotás, a kommunikatív képességek kompetenciái határozzák meg, három tantárgyi csoportba különülve: föderális, nemzeti-regionális és a kötelezően, illetve fakultatívan választható. Az általános tárgyak mellett kötelezően fel kell venni a pszichológiát, pedagógiát, az „uráli népek történelme” c. tantárgyat, számos orosz és idegen nyelvi filológusblokkot, valamint nyelvgyakorlatot. Az egyetemen nagy súllyal bír a hallgatói önálló munkavégzés, mely érdekében az „Oxford-Oroszország” projekt révén bőséges ismeretanyag áll a hallgatók rendelkezésére.

*(Oroszország a XXI. században: a Nyíregyházi Főiskola és a Kelet-Közép-európai Kutató Központ „Oroszország a XXI. században” címmel 2009. április 28-án megrendezett konferenciájának anyaga = *Rossia v XXI veke*. – Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó, 2010. – 108., 103. p. [A magyar és az orosz nyelvű rész hátlapjával egybekötve.]*

Doncsev Toso**A civilizáció gördülő kereke**

Örményország nem csupán föld és kő, monostor és templom, kőkereszt, vár, támfal, hid s forrás, hanem pergamen és könyv. A könyv a civilizáció elterjedésének és fejlődésének gördülő kereke. Addig létezőnk mi, míg nyelvünk sóhaja írással s könyvvel tartja életben népünket.” I. Garegin Szargiszjan

I. Garegin Szargiszjan(1995–1999), minden örmények katolikusának mélyenszántó, bölcs szavai szerint már több, mint 1600 éve, Kr. u. 405 óta, az örmény írásbeliség megalkotásától kezdve gördül előre az örmény civilizáció kereke, amely „Az örmény egyház története c. átfogó munka tavaly év végi megjelenésével újabb állomásához érkezett. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége székháza 2010. november 30-án kettős rendezvénynek adott helyet: Balogh Ádám festőművész-fotográfus „A teremtés rózsakertje” című, Örményországot bemutató tárlatának és Avanesian Alex és dr. Szám László fentebb említett könyve bemutatójának. A címlapon Balogh Ádám színes felvétele, elmélyülést sugalló, ódon templombelsőt ábrázoló mesteri fotója látható, a tenyérynyi könyvben pedig egész Arménia: romok között kizöldülő fű, kolostor s kápolna, kúpos kupolák, gyámkövek, bástyák és várfalak, az Ararát hófödte csúcsa, a Szevan-tó kéken csillogó tükre, az árnyas templomok meghitt csendje, az imádkozók mély áhítata, az örmény emberek szelleme és lelkesége, ragaszkodásuk hitükhöz, nyelvükhöz, történelmükhöz, kultúrájukhoz, nemzeti önazonosságukhoz. Az örmény egyház története, a Magyarországi Örmény Apostoli Egyház kiadványa időszerű és hiánypótló mű. A szöveg megalkotásában a szerzőkön kívül még öten: nevezetesen Badalian Edward, dr. Láng Péter, Nagy Kornél, Rapcsák Zsuzsanna és Varga György Félix működött közre. A művészi felvételeket és tárgyfotókat Avanesian Alex, Balabanian Hartioun és Balogh Ádám készítette. A könyv létrejöttét az országos önkormányzaton túl további öt helyi örmény önkormányzat, illetve az Örmény Kulturális Központ, valamint az Arménia Népe Kulturális Egyesület támogatta. A kötethez előszót Várszegi Asztrik püspök, pannonhalmi főapát írt. Az emelkedett és magvas bevezetőt 21 fejezet követi, amelyek áttekintik az örmény apostoli egyház 1700 éves történetét a kereszténység kezdeti terjesztésétől, felvételétől, az ábécé megalkotásától és a biblia lefordításától kezdve napjainkig. A könyv felvázolja az örmény apostoli egyház történetének főbb állomásait: mindenekelőtt a keresztény hitre való térítést, amikor ott a hagyomány szerint a Kr. u. az I. században Tádé és Bertalan apostolok hirdet-

ték az evangéliumot. Ezért nevezi magát apostolinak az örmény egyház. A szerzők külön fejezetben taglalják az írásbeliség megteremtését és a Biblia lefordítását, a kereszténység megvédését a Zoroaszter hitet valló Perzsiával szemben, illetve tárgyalják a más dogmákat valló keresztény – bizánci és latin – egyházakkal folytatott hitvitákat, és értelmezik az örmények dogmatikai különállásának lényegét is. Az érdeklődő olvasó tájékozódhat az örmény apostoli egyház hierarchikus rendjéről, liturgiájáról, szertartáskönyveiről, szentségeiről, relikviáiról, egyházi naptári évről, azaz ünnepeiről, a katolikus megválasztásának módjáról, a nemzeti zsinat összehívásának gyakorlatáról. Ez az adatokban, évszámokban, múltbéli eseményekben bővelkedő munka nem csupán történelmi kódex, hanem teológiai és liturgiai ismereteket és tudnivalókat közvetítő kézikönyv, némi túlzással az Örmény Apostoli Egyház katekizmusa kompendiumának is nevezhetnénk. Látszólag ez a könyv csak a múltról szól, a hősiességről, a hatalmas áldozatokról, amelyekről a véres évszázadokon át az örmények tanúbizonyságot tettek. Elsőként a 451 májusában lezajlott avarajri csatáról emlékezik meg, ahol a világtörténelemben először fegyverrel védelmezték a kereszténységet, ahol a világosság és a sötétség, az élet és a halál, hit és a hitelenség állt szemben egymással és ütközött meg. Az örmények akkor a következő jelmonddal mentek a halálba: „A megértett halál halhatatlanság, csak az értelmetlen halál halál.” Ez nemesítette és erősítette meg az örmények jellemét és tette képessé őket arra, hogy elviseljék a sors és az idegen hódítók, a perzsák, az arabok és a törökök csapásait. Az előbb említettem és újból megismétlem: ez a könyv, bár főként az áldozatokkal teli hősi és dicső múltról szól, de máig érvényes és a jövőbe mutató tanulsággal is szolgál, a megmaradás és a nemzeti megújulás titkával. Mi is ez valójában? Miért maradt meg az örménység annyi vérveszteség és pusztulás után? Mert ragaszkodott a hitéhez, a kereszténységhez, az örmény egyházhoz, nyelvéhez, kultúrájához, örmény nemzeti önazonosságához. Ez az a biztos elv és gyakorlat az egyének és a közösségek számára, amely korunk elanyagiasodott, távlat nélküli valóságából az értelmes, öntudatos lét felé vezető utat mutatja meg. Elismerés illeti ezért a szerzőpárost, Avanesian Alexet és dr. Szám Lászlót, valamint munkatársaikat, hogy fáradságot nem kímélve alkották meg e szellemi és lelki irányítót. Ez egyúttal méltó és jelképes megemlékezés az 1915-ös örmény genocídium 95. évfordulójáról is. A szerzők a kötet záró fejezeteiben kitérnek az örmény katolikusok – benne a magyarországi örmény katolikusok – történelmének témakörére is. A kötet így főleg az előzmények áttekintésével és elemzésével tartalmas kiegészítése és folytatása Bagi Éva kiváló írásának (A magyarországi örmények és egyházuk), amely a Keleti kereszténység Magyarországon c.

tanulmánykötetben a Lucidus Kiadó gondozásában 2007-ben látott napvilágot. Meggyőződésem, hogy a tudományos ismeretterjesztést egyszerűen szolgáló könyvet hasznosabbá és teljesebbé tehetnék volna a szerzők, ha a rövid glosszáriumon és az örmény főpapok névsorán túl képjegyzékkel, kronológiával, név- és tárgymutatóval és irodalomjegyzékkel bővítették volna. A nagy érdeklődésre való tekintettel remélhetjük, hogy a következő kiadásban pótolni fogják ezeket a hiányosságokat. (Avanesian Alex–dr. Szám László: *Az örmény egyház története*. Budapest, 2010)

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***Miért lehetséges „KGB” néven bár nyitni?
A kétpólusú moralitás következményei**

Motyl, J. Alexander: Why is the 'KGB' bar possible? Binary morality and its consequences = Nationalities Papers, 38. Vol. 2010, 5. No. 671–687. p.

A cikk arra a jelenségre figyel fel, hogy vajon a szovjet titkosrendőrségről elnevezett bár miért nem háborítja fel a fejlett világ intellektuális elitjét, mint ahogyan ezt egy SS bár megtette volna. Sőt, továbbmenve, miért lehetséges az, hogy a szórakozóhely éppen az értelmiség körében népszerű, és falai között vidám hangulatú felolvasóestek zajlanak. A válasz egyszerű: az izraeli, a németországi és az amerikai nemzeti diskurzus oly mértékben holokauszt központú, hogy az említett társadalmak, és általánosságban a nyugati civilizáció, kétpólusú moralitásban él, és a holokauszton kívül minden mással szemben morálisan vak. E kétpólusú moralitás lényege, hogy kollektív ártatlansággal ruházza fel a zsidóságot, míg a németeket, illetve potenciálisan minden nem zsidót kollektív bűnösnek kezel. A holokauszt morális logikája a zsidókat mint áldozatokat, a nem zsidókat mint vétkeket tünteti fel. Ezzel szemben a gulág morális logikája mindenkit egyszerre ábrázol áldozatként és vétkesként, s tekintetbe veszi a tényt, hogy minden ember pusztán ember, s mint ilyen, összetett moralitással rendelkezik. A gulág esetében tehát nem beszélhetünk kétpólusú moralitásról.

A holokauszt és a gulág nem egyszerűen csak két különböző morális történet. Kizárják egymást. Azért vagyunk képtelenek megfelelően reagálni a KGB bár meglétére, mert ha a gulág szörnyűségeit és a szovjet rezsím tömegmészárlásait is kategorikus morális elutasításban részesítjük, azal veszélybe sodródna a holokauszt szent státusza. Ironikus, de a KGB bár léte azért lehetséges, mert egy SS báré lehetetlen.

A KGB bár New York East Village negyedében egy lepusztult tömbház második emeletén található. Amint azt a honlapja „szemérmesen” megjegyzi: „a KGB az idők során New York egyik irodalmi intézményévé nőtte ki magát.” Írók tartanak itt felolvasóestet az italozgató közönségnek. A vasárnap a regényé, a hétfő a költészeté. A belépés díjtalan, az italok erősek és olcsók. A közönség imádja a helyet.

A honlap ugyanakkor elfelejti megemlíteni, hogy a bár egy olyan titkosrendőrségről kapta a nevét, amelynek kezéhez vér tapadt. Az igazi KGB-t 1954-ben alapították, de gyökerei 1917-ig, a Lenin által alapított csekáig nyúlnak vissza. A cseka, utódszervezeteihez hasonlóan a gulág koncentrációs táboraiban terrorizálta, kínoztta és megölte a bebörtönzöttek millióit. Sztálin halála után a táborok többségét bezárták, és a KGB ezek után a több ezer disszidens életének lehetetlenné tételével, illetve egy belföldi és nemzetközi kémhálózat létrehozásával és működtetésével foglalkozott. A KGB tagjai tökéletesen tisztában voltak eredetükkel, és büszkén vallották magukat csekásoknak, a cseka kötelékébe tartozónak. E büszke csekások egyike pedig nem más, mint Vlagyimir Putyin volt orosz elnök. Putyin 1970-ben csatlakozott a titkosrendőrséghez. Csúpan két évvel az után, hogy a szovjet tankok eltiporták a prágai tavaszt. Ha valakinek ilyen múltja van, az már elég indok kellene legyen, hogy sokan felvonják a szemöldöküket. Ehelyett a politikacsináló elit, tudósok, és újságírók Putyin választását mint karrierdöntést fogják fel, és vidáman fényképezkednek vele fogadásokon és a különféle politikai fórumokon.

Képzelnék csak el, mi történe, ha egy olyan vezetőről lenne szó, aki szép hosszú karriert futott be a Gestapóban, vagy az SS-ben. Egy ilyen személy azonnal *persona non grata* lenne a nemzetközi politikában. Kiváló példa erre Kurt Waldheim, aki korábban az ENSZ főtitkára és Ausztria köztársasági elnöke volt. Waldheim tisztként szolgált a német Wehrmachtban, és megvádolták, hogy zsidóellenes cselekedetekben játszott szerepet a Balkánon. Putyin morális vétke hasonlóan mondható az övéhez, a korábbi orosz elnököt mégsem érték a múltja miatt komoly támadások.

A gulággal szembeni közömbösség

Becslések szerint Sztálin rémuralma 20 millió áldozatot követelt. Ebben a számban benne vannak azok, akik a koncentrációs táborokban vagy száműzetésben haltak meg, azok, akik deportálás közben veszítették életüket, és azok is, akik a tömegmészárlások után maradt jeltelen tömegsírokban nyugszanak vagy akik az 1933-as ukrajnai nagy éhínség áldozataivá váltak. Ha ennek a számnak csak a fele volna is igaz, ez akkor is megrázó lenne.

Manapság az emberi jogok, a civil jogok, a női jogok, a férfi jogok, a kisebbségi jogok és az állati jogok korát éljük. Rá vagyunk hangolva, hogy felháborodjunk, ha a legkisebb igazságtalanságról hallunk. Akkor, mégis, hogyan lehetséges, hogy a KGB bár és a gulág, amit ez megtestesít, semmiféle reakciót sem vált ki a fejlett világ értelmiségi elitjéből? Abból az elitből, amely a nyugati világ egyszerű polgáraival együtt az emberi jogok

mindenekfelettségére építi világnézetét. A KGB bár patronálói, az írók és költők legtöbbje már nem fiatal ember. Nem lehetséges tehát azzal takarózniuk, hogy keveset tudnak a szovjet éra történelméről. Mégis köztük egy prominens vagy részben prominens egyén sem, aki szót emelne egy ilyen bár létezése ellen. A közömbösség talán elfogadható lenne az aluliskolázott fiatalok esetében, de egyáltalán nem magyarázható a művelt értelmiségében. Valamelyiküknek olvasnia kellett, ha mást nem is, hát Anna Akhmatova *Requiem* című versét. Lehetséges, hogy a fejlett világ értelmisége tud a szenvedések e mérhetetlen tengeréről, csak nem izgatja őket? Azt gondolják talán, hogy a KGB tevékenysége nem tartozik a büntett kategóriájába, vagy hogy a KGB terrorjának kitétek feláldozhatók voltak?

Érdektelenségük magyarázata lehet az is, hogy az emberi jogok védelme csak a retorika szintjén foglalkoztatja őket, és a világban zajló háborúkat, népiirtásokat, etnikai tisztogatásokat és tömegmészárlásokat csak a „normális üzletmenet” részének fogják fel. A KGB bár és a gulág kérdése talán azért nem lépi át az ingerküszöbüket, mert morálisan kifáradtak vagy mert pontosan tisztában vannak a nyugati világ által elkövetett genocídiumok tényével. Gondoljunk itt a civilizált nyugat által elkövetett rémtettek-re, amelyeket a kolonizáció és az imperializmus időszakában követtek el. Ráadásul a gulág szörnyűségeivel való foglalkozást anélkül kerülhetik el, hogy morális felelősségre vonás érné őket. Létezik olyan, hogy gulág-tagadás? Ha igen, vajon mi lehet a mögötte húzódozó logika?

Feltételeznünk kell, hogy a „holokauszt-igenlés” és a „gulág-tagadás” a körülmények összjátásának eredménye. Először is elmondhatjuk, hogy a holokauszt nem kizárólag az izraeli/zsidó nemzeti öntudat sarokköve lett, de meglepő módon a németé is. Mivel e két ország az Egyesült Államok számára geopolitikailag fontos, Amerika tovább erősíti e diskurzust.

A holokauszt szent státusza

A holokauszt egyedülálló jelenség. Egyedülálló abból a szempontból, hogy a náci rezsim milyen cinikusan és iparszerűen törekedett a zsidóság teljes megsemmisítésére, de abból a szempontból is, hogy a tömegmészárlások közül ennek sikerült egyedül kivételes diszkurzív státuszt kivívnia. A holokauszt objektív valósága nem termelhetett volna ki szent státuszt magának, mint ahogyan erre egyetlen valóság sem képes. Ez mégis megtörtént. A valóságban viszont a holokausztra úgy kellene emlékeznünk, mint zsidó és roma katasztrófára, mivel a romák szintén szörnyű veszteségeket szenvedtek. A romák kérdése mégis lábjegyzet csupán a holokauszt történetében. Miképpen a zsidóság, a romák, a lengyelek, a kurdok, az örmények,

a kambodzsaiak, a tatárok, az ukránok, a tuszik is egyedülálló katasztrófaként fogják fel saját katasztrófaikat. Az általuk elszenvedett események mégsem nyertek szent státuszt.

Véleményünk szerint egy tömegmészárlás vagy emberi katasztrófa akkor nyerhet ilyen transzcendens státuszt, ha négy logikailag egymásból következő lépésen keresztül megy. Az első két lépés empirikus feltétel, a második kettő pedig logikai következmény.

1. Az áldozatok és a vétkesek is bünként fogadják el a tömegmészárlást. Az áldozatok elítélik, a vétkesek pedig vállalják érte a felelősséget.
2. A tömegmészárlás az áldozatok és a vétkesek nemzeti identitásának is sarokkövévé válik.
3. Az áldozatok nem csak ártatlannak látják magukat, de kollektíve ártatlannak, míg a vétkesek nemcsak bűnösnek ismerik fel magukat, de kollektíve bűnösnek.
4. A kollektív ártatlanságot, mint ahogyan a kollektív bűnösséget is kivetítik az egész nemzet múltjára és jövőjére is.

E lépések következménye a kétpólusú moralitás, amely szerint egy nemzet minden időben és körülmények között ártatlan, míg egy másik bűnös. Innen már csak egy apró lépés vezet el bennünket ahhoz, hogy a minden körülmények között ártatlan nemzettel kapcsolatba kerülő többi nemzet minden körülmények között potenciális vétkes lehet. Az ilyen morális logika kizárja az egyéni felelősség és morális választás lehetőségét.

Németország egyedisége

A holokauszttal kapcsolatos egyik legfigyelemreméltóbb tény, hogy a németországi diskurzus tökéletesen egyetért annak a zsidóság által megfogalmazott interpretációjával. Nincs még egy olyan genocídiumot elkövető ország, amely felvállalná tetteért a felelősséget. Az Egyesült Államokban a rabszolgatartók és az indiánok kiirtóinak leszármazottai egyértelműen elutasítják felelősségüket őkápaik tetteiért. Törökország továbbra sem vállalja fel az örményekkel szemben elkövetett népirtást. A hutuk is vonakodnak beismerni a tuszik ellen elkövetett tetteiket. A szerbek szintén visszautasítják a boszniai etnikai tisztogatás vádját. Kizárólag a holokauszt esetében mondhatjuk el, hogy a vétkesek beismerik, hogy bünt követtek el. A második világháború után a német önmegfogalmazás, ön-újrafogalmazás a baloldali értelmiség körében a „kultúrnemzet” 19. századi ideájáig kívánt visszanyúlni. Az ő perspektívájukból a holokauszt tökéletes kiindulópont volt, amelyből egy új típusú német nemzet emelkedhet ki. A holokauszt

mindazt szimbolizálta, ami a múltban rossz volt, és utat mutatott a jövő felé. A másik, konzervatív elképzelés szerint a háború utáni Németország új eszménye a *Wirtschaftswunder*, a gazdasági csoda kellett volna, hogy legyen. Azok, akik ezt az elképzelést tartották szem előtt, a holokausztot a nemzeti tudat egy eldugott sarkába száműzték volna, és a múlt helyett a jelenre és a jövőre kívántak összpontosítani. Az 1950-es és 1960-as években úgy tűnt, hogy ez utóbbi nemzeti ideológia gyökeret ereszthet. A legtöbb német ezekben az években a gazdasági megújulással volt elfoglalva. A kormányt a kereszténydemokraták vezették, és úgy tűnt, hogy a német nép mint egész nem kíván teljes felelősséget vállalni a holokausztért. Am ez a folyamat 1968-ban véget ért, és a '70-es évek szociáldemokrata kormányai alatt jelentős fordulat következett be. A kollektív bűnösség elve e kormányok retorikájának és a jobboldallal szembeni fellépésének alapjává vált. A baloldal győzelme egyben a „holokauszt-nemzet” ideológiájának győzelmét is jelentette.

A kétpólusú moralitás hegemoniája

Ha a holokausztra kizárólag a zsidóság emlékezne, ez is csak egy lenne a népi történetek sorában. Ha csak a németek őriznék az emléket, akkor idővel a múlt ködébe veszne. A holokauszt éppen azért nyerhette el kivételes és szent státuszát, mert mind a vétkesek, mind az áldozatok nemzeti önmeghatározásának leglényegesebb elemévé vált. Továbbá mind Németország, mind Izrael a világ legnagyobb szuperhatalmának, az Egyesült Államoknak stratégiai szövetségese, vagyis egyik sem egy jelentéktelen, a világ politikájának alakulása szempontjából insignifikáns állam. Így termelődhetett ki az általunk taglalt kétpólusú moralitás. A Német Szövetségi Köztársaság kulcsfontosságú szerepet játszott az Egyesült Államok hidegháborús stratégiájában. Izrael, hasonlóképpen kiemelt fontosságú keleti szövetségese Amerikának 1947-es megalapítása óta. A holokauszt szent státuszt nyert tehát Amerikában is, és ebben nem kizárólag az „izraeli lobb” játszott szerepet, de a két kérdéses ország stratégiai fontossága is.

A holokauszttal ellentétben, amely a szent státusz elérésének minden lépcsőfokán végigment, a gulág még az elsőig sem jutott el. A gulág esetében nem igaz az, hogy mind az áldozatok, mind a vétkesek bűnként ismerik el azt, ami történt. A szovjet rezsimek áldozatai tudják magukról, hogy áldozatok, de a vétkesek távolról sem hajlandóak beismerni bűnösségüket. A KGB korábbi tagjai, mint például Vlagyimir Putyin, ragaszkodnak ahhoz a magyarázathoz, hogy ők kizárólag a munkájukat végezték. A volt kommunista vezetők állítják, hogy ők egy jó ügyben hittek, és minden, amit

cselekedtek, ennek érdekében történt. Íme, így jön létre a paradoxon, mely szerint a szovjet rezsimeknek csak áldozatai vannak, de vétkesek nincsenek.

A gulág morális tanulsága

Nyilvánvaló, hogy a sztálini rezsimmal szembeni ellenállás szinte lehetetlen volt a tömegek számára, és az emberek megpróbálták túlélni, és persze a lehető legnagyobb mértékben megőrizni méltóságukat. A körülöttük lévő világ – rendőrállam, kiterjedt elnyomó apparátus, az ellenállásért biztos várható halálos ítélet – csak keveseket csábított heroikus tettek véghezvitelére. Vajon érdemes-e ellenállni, ha ez az egyén és szerettei szinte biztos pusztulásához vezet? Vajon nincs-e középút a nyílt ellenállás és a rendszer önkéntes kiszolgálása között? Ahogyan Deák István felteszi a kérdést: „Mi az a pont, ahol az egyénnek muszáj felemelnie a szavát, még a biztos megsemmisülés tudatában is?”

A paradoxon akkor válik nyilvánvalóvá, amikor meggondoljuk, milyen válaszokat kapnánk, ha ezeket a kérdéseket a holokauszttal kapcsolatban tennénk fel. Ha a náciizmusról van szó, mindenki elvárná, hogy a német elnyomás és megszállás alatt élő kelet-európaiak aktívan álljanak ellent Hitlernek, még akkor is, ha ez biztosan a halálukhoz vezet.

A valóság az, hogy minden totalitárius rendszer kitermeli a moralitás szürke zónáját, amelyben az egyén saját létének megőrzése érdekében lemond az aktív ellenállás lehetőségéről, de amíg csak teheti, nem is kollektívul a rendszerrel.

A kétpólusú moralitás elleni küzdelem

Az, hogy a gulág nem érte el a holokauszt által elért szent státuszt, talán magyarázatot ad arra, hogy miért létezhet KGB bár, és miért nem lehetséges egy SS bár léte. A gulág mögött húzódó morális logika zavaros, a holokauszttá kristálytiszta. A gulág tanulsága, hogy a zsidók, mint mindenki más, aki a náci vagy a szovjet rezsimek uralma alatt élt, személyes morális döntéseket kellett hozzon, és bizony voltak olyan zsidók is, akik rossz döntéseket hoztak, és a vétkesek közé kerültek. Ezzel az állítással a gulág négy ponton is kihívást intéz a kétpólusú moralitás ellen.

1. A gulág rémtetteiért felelős személyek között voltak zsidók és nem zsidók egyaránt.
2. A kétpólusú moralitás szerint a zsidók kizárólag áldozatai voltak, mind a holokausztnak, mind a gulágnak. Ebből a megközelítésből

viszont következik, hogy minden nem zsidó származású ember potenciálisan a vétkesek közé sorolható. Ugyanakkor, ha az első pontot elfogadjuk, akkor többé már ez az állítás sem állhatja meg a helyét.

3. A kétpólusú moralitás ellen szól az a tény is, hogy a náci terrornak nem kizárólag a zsidóság volt a kiszemeltje. A náciak szemében például a szlávok *Untermenschen* (ember alatti ember) voltak, akiket a harmadik birodalom rabszolgasorsra szánt, s akik közül sok ukrán, lengyel, orosz fogoly valóban rabszolgamunkát végzett a hatalom számára.
4. Ha elfogadjuk, hogy a kétpólusú moralitás a zsidók esetében nem működő elképzelés, mivel a történelem bizonyos pontjain a zsidók egyszerre lehettek áldozatok és vétkesek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ez a németekre ugyanígy igaz. Másképpen fogalmazva, nem jelenthetjük ki a német nép kollektív bűnösségét.

Ki is gondolhatná komolyan, hogy a háború borzalmait elszenvedő német gyermekek felelősek apáik tetteiért?

Az ok, amiért KGB néven bárk lehet nyitni

A holokauszt morális logikája a zsidókat áldozatokká teszi, a nem zsidókat pedig potenciális vétkessé. A gulág morális logikája és morális valósága mindenkit potenciális áldozatként vagy potenciális vétkesként kezel. A holokauszt kétpólusú moralitása szerint minden emberi lénynek hősnek kell lennie. A gulág moralitása felismeri, hogy minden ember csak ember, s mint ilyen folyton a helyes, a helytelen, a jó és a rossz keskeny határán egyensúlyozik. A gulág tehát ellentmond a holokauszt kétpólusú moralitásának. Vagyis a gulág és a holokauszt nem csak két különböző morális naratíva, de összeférhetetlen és egymást kioltó is egyben. Nem létezhetnek egyszerre. Csak az egyik lehet „igaz”. Ironikus, de igaz, hogy a KGB bár pontosan azért lehetséges, amiért egy SS bár már nem.

Juhász Gergely Ákos

„Igazságos háború” helyett igazságos békét!

Senghaas, Dieter: Gerechter Friede statt Gerechter Krieg. = Blätter für deutsche und internationale Politik. 55 Jg. 2010. 9. No. 89–96. p.

Az „igazságos háború” a klasszikus szabadságharcok tájékaról ismert szóalkotás, mely Bush amerikai elnök 2001. szeptember 11. New York-i terrortámadására válaszoló hadüzenete nyomán új reneszánszát élte. A nemzetközi terrorizmus ellen meghirdetett transzatlanti beavatkozás Irak után Afganisztánt is elérte, gyakorlatilag állóháborúvá merevedve mit sem váltott valóra hangzatos célkitűzéseiből, csak megtriplázta a frontvonalakat, és mind bizonytalanabb a kilátás a harcok presztízsvesztés nélküli befejezésére. Egyszersmind köddé vált a láthatatlan ellenséggel vívott háború „igazsága”. A kijózanító tapasztalat előkészítette a talajt a békeakarat számára. Háttha békével előbb érjük el a célt.

Azonban a békestratégia sem egyszerű mesterség. E tekintetben figyelmünkre érdemes Bernhard Welte béke-teológus (1906–1983) néhány alaptézise a lehetőségekről és a korlátokról. Ezek szerint először is teljes és visszafordíthatatlan békét ezen a világon (szemben „Isten békéjével”) nem teremthetünk. De fáradhatatlan, türelmes próbálkozással elérhetünk fontos részeredményeket. Ezekért megannyi csalódás mellett is újra meg újra vállaljuk az erőfeszítéseket. Sziszifuszi a küzdelem, a tartama végtelen. Csillapíthatatlan békevágyunk ehhez azonban kellő erőt, a véges lehetőségek tudata józanságot és körültekintés-készséget kölcsönöz.

Feszültségekkel és nyílt konfliktusokkal szabdaltnak globális világunk békétávlata mind törékenyebb. Egyre nagyobb az elvárás a megbízható, tartós hatású konfliktuskezelés, a helyzethez mért legoptimálisabb megoldások iránt, beleértve a megelőző irányú stratégiát. Ebben az összefüggésben beszélhetünk „konstruktív” béketeremtésről, illetve „konstruktív” megelőzésről, ami az érdekelt feleket (általában megveszekedett, konok ellenfelek) azonos szinten kielégíti. Ugyancsak ennek szinonimájaként fogalmazódik meg, történetesen a németországi békekutatás és egyházi programok leleményeként az „igazságos béke” elve mint az „igazságos háború” ellenpárja.

A békemunka stratégiáját, eszközeit és technikáját a konfliktusforma szabja meg. Kétoldalú, nyílt konfliktusok kezelése – fegyvernagyvásig, majd a tényleges megbékélésig elsősorban a hivatalos politikára váró feladat a nemzetközi intézményesség talaján. Egyszerre több „fronton” komplex stratégiát feltételez, és a társadalom szélesebb összefogását igényli (tudomány, kultúra, egyházi, valamint civilszféra) a belső feszült-

ségek, összeütközések tere. Itt a konfliktuskezelés négy fő kihívással szembeesül, úgymint: hatalmi erőszak, politikai elnyomás, társadalmi elosztás anomáliái, valamint az etnikai-kulturális pluralitás sérülése. A problémák mindegyike a jogállami normák, a demokratikus elvek, az alkotmányos játékszabályok megsértését jelzi. A békestratégia a konfliktusmegelőzés érdekében ezeken a hiánypontokon avatkozik be – felvilágosítással, politikai nyomással, az érdekartikuláció felkarolásával. Technikailag a stratégia számára bizonyosan a társadalmi elosztás a legkényesebb terület, hiszen az elosztható javak tömegét nyomással, ráhatással bővíteni, a rejtett tartalékokat a birtokon belül lévők ellenében pedig feltárni valójában nem lehet. A megoldás irányába ez esetben a társadalmi igazságosság elvének politikai érvényesítésén keresztül vezethet az út. A pluralitás kérdése annyiban kritikus, hogy akár határon átívelő konfliktuspotenciált teremthet, alkalmat adva külső beavatkozásra. A megelőzés ezen a ponton valóban égető feladat, melynek lépéseit nem lehet eléggé „elsietni”.

A lángra lobbanó konfliktusok – polgárháború, intervenció – lecsendesítése a leginkább erőpróbáló feladat. Hadiszerecséjétől, diplomáciai sakkhúzásoktól, politikai fordulatoktól függő szakaszossággal és hullámmal („elhúzódó konfliktus”) akár évtizedekre szóló munkát adnak a békéltetés számára. Ilyen az észak-ír válság, melyre, úgy tűnik, az idő is megteszi a hatását: a szembenálló felek kimerülnek, s önszántukból végre talán megegyeznek. Hasonló kilátások görög–török viszonylatban, azaz a ciprusi kérdésben egyelőre még nincsenek.

A ciprusi példa tanúsítja: ameddig a konfliktuskezelés (ez esetben nemzetközi hatalmi békéltetés-kísérlet) békés eszközökkel elmehet, az az ENSZ égisze alatt kihelyezett békefenntartó hadtest telepítése a fegyvernyugvás biztosítására, amivel párhuzamosan politikai, diplomáciai erőfeszítések folynak a tényleges békekötés érdekében. Hasonló hadtestek azóta egy sor további tűzfészek lefojtásához „bevetésre” kerültek. Időközben néhány újabb, kiterjedt és végzetesen elfajult konfliktus esetében a nemzetközi politika számára nem maradt más megoldás, mint erőszak jelleggel közbeavatkozni. Vajon a békestratégia csődöt mondott ezekben az esetekben? Vagy elsiették a beavatkozást? Nehéz a kérdést megválaszolni. Annyi bizonyos, hogy a „szuverenitás tiszteletben tartása és a be nem avatkozás” bevett nemzetközi jogi paradigmája a globális XX. századvégi, XXI. század eleji „új” vagy „aszimmetrikus háborúk” (kétes legitimitációval bíró, határokon átszövődő felkelések, terrormozgalmak) színterén változott, a „nemzetközi közösség” az ENSZ-szel és a NATO-val karöltve felvállalja a beavatkozást. Ezeknél is felmerül a kérdés: „túl későn”, „túl hamar”, és kitűnik a rizikója, ha a konfliktust nem csillapítja, hanem – szándékával ellentétben – sajnálatosan eszkalálja. Akárhogy is áll a stratégia értéke és

megítélése, az természetesen lényeges, hogy intézményes felhatalmazással hitelesített lépésekre kerül sor, eddig még ugyan ki nem próbált módszerekkel, de a kollektív biztonság érdekében.

(A szerző – *1940 – a globális konfliktuskezelés és békepolitika területén széles körű munkásságot kifejtő, mértékadó kutató, egyetemi tanár, legújabb könyve: *Weltordnungspolitik in einer zerklüfteten Welt. Suhrkamp Verlag, Berlin 2011.*)

Komáromi Sándor

Európa területiális jövőképei: Trendek, versengés vagy kohézió

Lennert, Moritz and Robert, Jacques: The territorial futures of Europe: 'Trends', 'Competition' or 'Cohesion' = Futures, 42. Vol. 2010, 833-845 .p.

„Harmónikus fejlődésének érdekében, a Közösségnek olyan cselekvéseket kell megfogalmaznia és követnie, amelyek a gazdasági és szociális kohéziót erősítik. A Közösségnek különösképpen hangsúlyt kell fektetnie a régiók közötti egyenlőtlenségek felszámolására, és a legelmaradottabb térségek felzárkóztatására.” Egységes Európai Okmány, 130a Cikkely

„A kohéziós politika elsősorban, és leginkább a gazdasági növekedés politikája, melynek célja az Unión belüli növekedés elősegítése.” Danuta Hübner, a Regionális Politikáért felelős Európai Unió Főbiztos.

Az Európai Unió kohéziós politikájának lényege, a régiók közötti egyenlőtlenségek felszámolásában, és az elmaradott térségek felzárkóztatásában nyert megfogalmazást. Az elmúlt években ugyanakkor ez a politika számos kritikai megjegyzés célpontjává vált. A kinyilvánított ellenvélemények szerint az Unió politikájának alapvető paradigmaváltáson kellene átesnie. Az új politika megfogalmazásának első kísérlete a Lisszaboni Stratégia, melyet az Európa Tanács 2000-es Lisszaboni Csúcstalálkozóján fogadtak el. A változtatás melletti legfőbb érv szerint az Európai Uniónak számos új kihívásra kell megfelelnie közép és hosszú távon egyaránt. A globalizáció és a tudásalapú gazdaság kialakulása számos az Unió jövőére nézve alapvető kérdést vet fel. Olyan kérdéseket, amelyek az emberek mindennapi életét befolyásolják, s így a kohéziós politikának is meg kell adnia rájuk a maga választát.

Egy paradigmaváltás következményeit természetesen nagyon nehéz előre jelezni, főként ha a területi hatásokra gondolunk. A jövő kikutatá-

sához felállíthatunk különböző forgatókönyveket, amelyek segíthetnek a politikai viták kialakításakor, és lefolytatásakor azzal, hogy lehetséges jövőképeket vetítenek a döntéshozók elé. A jelen cikkben tárgyalt, az ESPON által 2006-ban felvetett forgatókönyvek is ehhez kívánnak segítséget nyújtani. Az ESPON olyan politika orientált kutatási program, amely az Unió döntéshozó testületei számára készíti kutatási anyagait. A munkában minden Unió ország delegáltja, illetve a meghívott országok képviselői vesznek részt.

A továbbiakban három egymásnak ellentmondó politikai stratégia jövőbeni lehetséges következményeit vizsgáljuk.

A trend szerinti forgatókönyv

Cselekmény

A 2000-es évek második felére nyilvánvalóvá vált, hogy a felmerülő, többszöröződött problémákra a Közösségnek egységes választ kell találnia. A régi és az új tagállamok közötti gazdasági és szociológiai eltérések a régiós politika folyamatos napirenden tartását igényelték. Végül Románia és Bulgária felvételét követően a fókusz a további expanzió helyett az integrációra irányult. A következő évtizedben az Unió bevándorlási politikájában nem történtek komoly változások. A tagállamok közötti átjárhatóság viszont tovább erősödött. Az egyetlen terület, ahol számottevő változások történtek a Közös Agrárpolitika volt.

2015-re várható térbeli változások következtek be. Az elmúlt évtizedben Európa közepes gazdasági növekedést tapasztalt, amely legjobb esetben is csak lépést tartott az USA-val és Ázsiával. Azzal egyidőben, ahogyan sok mezőgazdasági földterület külvárosi, agglomerációs térré változott, az eddig még érintetlen természet nagy része művelés alá került. A volt szocialista blokk országai jelentős felzárkózási folyamaton mentek keresztül, gyakran dupla akkora gazdasági növekedést produkálva, mint a régebbi, nyugati tagállamok. Az infrastruktúrába befektetett komoly összegek következtében sokban javult a közlekedés Európa fővárosai, és nagyobb városai között. Az idő előrehaladtával a tömegközlekedés is egyre nagyobb hangsúlyt kapott, főként az elszabaduló energiaárak következtében. A népesség érezhetően elöregedett, főként a világ más régióival összevetve. 2030-ra komoly területi fejlesztések történtek, részint mivel a klímaváltozás Európa több táját szinte lakhatatlanná tette. Ilyen volt Spanyolország egy része, mely ivóvízhiánnyal küszködött, míg közép-Európa olvadó gleccserei pl. Németországban, Ausztriában, vagy Svájcban pusztító áradásokat hoztak magukkal. Az új tagországok folytatták a felzárkózást az EU 15-ökhöz, míg a balkáni államok

2020-as és Törökország 2030-as felvétele az Unióba új munkaerőpiaci lehetőséget nyitott meg a közösség számára. A kelet és a nyugat közötti gazdasági különbségek makro szinten enyhültek ugyan, de a vidék és a város közötti különbségek szignifikánsan nőttek.

A kohézió orientált forgatókönyv

Cselekmény

Az Unió 2004-es bővítésével az utolsó szög is belekerült a hidegháború korszokjába. Az újonnan csatlakozott országok ugyanakkor gazdaságilag és szociálisan messze a régebbi tagországok mögött álltak. Ha Európa fent kívánta tartani integritását, akkor valamilyen módon fel kellett számolnia ezeket az egyenlőtlenségeket. A kohézió egy alapvető jog biztosításának szempontjából is elengedhetetlen volt: Az európaiaknak joguk van hozzá, hogy saját régiójukon belül éljenek és boldoguljanak, és ne kelljen a piac által teremtett gazdasági kényszer miatt más régiókba vándorolniuk, ahol alkalmazkodniuk kell egy új nyelvhez és új szokásokhoz. A változások motorja így a régiós politika lett. A Közös Agrárpolitikába finanszírozási rendszerében csak kisebb változások történtek, hogy a mezőgazdaságtól függő területen élő népesség ne szakadjon le végérvényesen a társadalom egyéb szegmenseitől. Ugyanakkor a trend forgatókönyvhöz hasonlóan a hangsúly a termelésről itt is a vidékfejlesztésre, és a fenntarthatóságra helyeződött. Az új tagállamok gazdasági növekedése e szerint az elképzelés szerint is megtörtént, de a nagyvárosi területek kevésbé játszottak ebben fontos szerepet. A népesség öregekedése kevésbé vált akuttá a trend forgatókönyvhöz képest. 2030-ra több hosszútávú területi hatás vált nyilvánvalóvá. A klímaváltozás magnitúdója minden természetet védő törvény életbe léptetésének dacára megegyezett a trend szcenárióban leírtakkal. Ugyanakkor az alkalmazkodást segítő rendelkezések alkalmazásának következtében kevésbé vált kritikussá.

A versengés orientált forgatókönyv

Cselekmény

A Lisszaboni Stratégia középtávú felülvizsgálata kijózanító hatású volt. Európa további prosperitásának fenntartásához merész lépéseket kellett tenni. A hangsúly, a tagállamok közötti kooperációról a közös piac erősítésére helyeződött át.

Mivel globális léptékben csak a legfejlettebb régióknak volt esélyük versenyezni, a támogatások legnagyobb részét is ezek nyerték el. Ebből

kifolyólag a piac által fontosnak tartott gazdasági központok közötti összeköttetés javult jelentősen és a vidék egyre inkább elzárva találta magát ezektől. A bevándorlási politika új iránya, az agyelszívás lett. Az Unióval szomszédos államokkal tárgyalások kezdődtek a közös piac kiterjesztésére. Ezzel egyidőben a kormányzati kiadásokat, és első sorban is a mezőgazdasági támogatásokat visszanyírták, a közműveket pedig magánosították. A szociális kohézió, és az integráció másodlagosnak számított. Már 2015-re Európa területi változásokkal kellett szembesülni. A gazdaság növekedés jelentős volt ugyan, de ebből az egyes régiók nem egyenlő mértékben részesedtek. Az ellenőrzési rendszer lazításának hatására nagymértékű bevándorlás indult meg a térségbe. Először a jólképzett szakemberek jelentek meg a munkaerőpiacon, majd az alacsonyabb képzettségű illegális bevándorlók is. E jelenség látható hatást gyakorolt Európa lakosságának összetételére. A trend scenárióhoz viszonyítva a népesség fiatalabb, városiasabb, és nemzetiségileg összetettebb lett. A városok kétarcúvá váltak. Bizonyos negyedek kapukkal és örökkel zárták el magukat a többségtől, és a társadalmilag leszakadt rétegektől.

2030-ra több strukturális változás hatása vált nyilvánvalóvá. Európa metropoliszai kizárólagos gazdasági és társadalmi központokká nőttek ki magukat, amelyek mágnesként vonzották a bevándorlókat. Ez főként a balkáni országok 2015-ös és Törökország 2020-as felvételével vált nyilvánvalóvá. Eközben viszont, a vidéki Európa, a népszerű turista központokat leszámítva hanyatló népességi mutatókat produkált. A biodiverzitás szintén gyors hanyatlásnak indult.

Konklúzió

Az imént bemutatott forgatókönyvek első sorban azt emelik ki, hogy Európának a közeljövőben számos kihívással kell szembenéznie, mely kihívásokra határozott választ is kell adnia. A fentiekben tárgyalt utópisztikus megközelítések a lehetségesen adható válaszok következményeit vették sorra. A klímaváltozással, az öregedéssel, és az energia árak növekedésével kénytelenek leszünk szembesülni, az általánosan választott politikai paradigmától függetlenül. Az ESPON beszámolók nem tekinthetők tudományos kutatásnak, de arra mindenképpen elegendőek, hogy az általuk tárgyalt kérdésekről, mind politikai, mind akadémiai körökben vitákat generáljanak.

Juhász Gergely Ákos

A két Európa humánbiztonsági története

Burgess, Peter, J.–Shahrbanou, Tadjbakhsh:

The Human Security Tale of Two Europes = Global Society, 24. Vol. 2010. 4. No. 44–465. p.

A tanulmány először feltárja a humán biztonság fogalmát, leszögezve, hogy a fogalom tartalma országoként, régióként változó, és a koncepció egyúttal alkalmas a Nyugat-Európai és Kelet-Közép Európai humán biztonsági helyzet leírására, összehasonlítására. Azonban a „tágabb” és „szűkebb” humán biztonsági felfogások további vitákat indukálnak. A humán biztonság koncepcióját az 1994-es ENSZ Humán Fejlesztési Programjáról (UNDP) írt Humán Fejlesztési Jelentésből eredeztetik a cikk szerzői. A Jelentés fő megállapítása, hogy a humán biztonsági kérdések elsősorban nem geopolitikai gyökereűek. A Biztonsági Párbeszéd kiadvány 2004-es különszámában Owen a témáról szóló átfogó tanulmányában megállapítja, hogy a vita három kérdéskör körül kristályosodik ki: az elmélet, a gyakorlat és a kritika kérdései köré. Az elmélet-vita a humán biztonság „szélesebb” és „szűkebb” értelmezési ellentétpárjára épül. Az utóbbit képviselők (pl. Krause, Mack) szerint az erőszakot mint változót egyedül kell alapul venni, míg az előbbieket (pl. Leaning, Alkire) figyelembe kell venni olyan változókat is, mint pl. a szegénység, a betegségek, a klímaváltozás stb. Az utóbbi időben a humán biztonságról szóló vitákban felmerült és központi helyet foglal el az Észak–Dél ellentétének kérdésköre. Ezen értelmezés szerint az alapvető különbség nem a *biztonságos/fejletlen*, ill. *nem biztonságos/fejletlen nemzetek* között van, hanem az ezen ellentétpárral leírható emberek között. Ebben az értelemben is ambivalens marad a humán biztonsági koncepció értéke, és a világban univerzálisan vagy relatíve való alkalmazhatósága nyitott marad. A kérdés az, hogy az 1994-es ENSZ-jelentés mögött álló Mahhub Ul Haq univerzalista megközelítése érvényes-e? Eszerint a humán biztonságot belső, hazai ügynek kell kezelni, beleértve a nyugati országok társadalmait is, azoknak a városi erőszaktól, munkavállalási bizonytalanságtól, egészségügyi járványoktól, a társadalmak militarizálódásától való fenyegetettségét is. Vagy a relativista értelmezés az igaz, amely szerint a Nyugatnak külpolitikai kérdésént kell kezelnie a humán biztonságot, ahol az „Észak” (pl. Kanada, Japán, az Európai Unió) a humán biztonság definícióját a külpolitikához adaptálja, és a humán biztonságot a „többiek” ügyeibe való beavatkozással, pénzügyi segítséggel, szankciókkal stb. kezeli.

A humán biztonság európai kontextusban

A humán biztonság koncepciójának koherensnek kell lennie, és az egyes régiókra általánosan alkalmazhatónak, legyenek azok fejlettek vagy fejlődők. Igaz ez a Nyugat-Európa versus Kelet-Európa viszonylatban is. A cikk szerzői ebben a viszonylatban is az univerzalista megközelítést fogadják el és ezt alkalmazzák. Az első fontos kérdés, hogy a mérés objektív vagy szubjektív alapon nyugodjék-e? Az objektív alapú mérés azt méri, hogy az emberek élete, egészsége, jóléte veszélyben van-e. A szubjektív mérés azt méri, hogy az emberek mit éreznek fenyegetésnek. A cikk szerzői az előbbi érzik relevánsnak, alkalmazhatónak.

Végre együtt, de vajon a humán biztonságban is együtt?

A Szovjetunió szétesése nagy reményeket ébresztett, hogy a két Európa, a Nyugat és a Kelet együtt fog fejlődni, és növekszik köztük a szolidaritás. Ez nem következett be. Bár a berlini fal politikai értelemben már nem osztja meg a régiókat, a vasfüggöny helyén felépült a „humán biztonság fala”.

Az átmenet és a biztonság hiánya Kelet-Európában

A humán biztonság kulcskérdése Kelet-Közép-Európában a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet, ami a Nyugathoz való felzárkózás legbiztosabb módjának tekinthető. Azonban az állami struktúrák és működések átalakítása szükséges magával hozott kihívásokat és bizonytalanságot is. Egyes országokban ez a folyamat békésen zajlott le, másokban konfliktusokat és háborúkat hozott magával. Az átalakulás magával hozta a bizonytalanság érzését, amit a gazdaságok kezdeti összeomlása okozott, és az, hogy a globalizáció rászakadt ezen országokra. Az államok a bizonytalanságokat nem tudták közszolgáltatásokkal és társadalmi védőrendszerekkel kiegyensúlyozni. Az europaizálódás magával hozta ugyan a rendszerek demokratizálódását, a csatlakozás az egyénekre nézve mégis fájdalmas következményekkel járt, mert gyors ütemben nőtt a munkanélküliség, a társadalmi, vagyoni egyenlőtlenség. Kimondható, hogy az EU-tagság nem oldja meg automatikusan a humán biztonsági problémákat. A gazdag országokkal való földrajzi közelség ugyanakkor pozitívan hat a gazdaság és a jólét növekedésére. Másrészt a földrajzi közelség bizonytalanságot is generálhat. Az EU-hoz nem csatlakozott szomszédok közelsége növeli az emberkereskedelmet, a szervezett bűnözés, a csempészet kockázatát. Ezeket a káros folyamatokat csökkenti a Schengeni Egyezmény, ami a külső határok eredményesebb védelmét teszi lehetővé. Ez ugyanakkor gátolja a

határokon átnyúló kereskedelmi folyamatokat, melynek következtében a túlélésért, a pusztá létfenntartásért küzdő belső népesség körében növelheti az illegális tevékenységek mértékét. E jelenségek megfigyelhetők Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és keleti szomszédai viszonylatában.

Kevesebb, mint humán biztonsági nirvána

Kelet-Európa a humán biztonság terén a nyugat-európai modellt követi, azonban a világban lezajlott változások miatt a humán biztonsági helyzet Nyugat-Európában is romlik. A termelés alapú gazdaság egyre inkább szolgáltatás alapúvá válik egy globalizált világban. A jóléti társadalmak aggodalomra okot adóan egyre nagyobb kihívásoknak néznek elébe, egyre sérülékenyebbek a közösségek gazdasági, politikai, társadalmi, kulturális, sőt még morális téren is. A bevándorlás is változást hozott, megjelentek a szegénység új formái. Az új munkaformák, a kulturális szervezetek új formái a társadalmi és kulturális pozíciókban instabilitást eredményeztek. Az olyan kihívások, mint a politikai elégedetlenségek, a társadalmi széttöredezethez, a globális gazdasági nyomás növelték az egyének bizonytalanságát.

A két Európa humán biztonsági története

A fenti háttér alapján a következő részekben a cikk megvizsgálja mindkét régió népessége humán biztonsági sérülékenységének változatos és széles körű jellemzőit.

Gazdasági bizonytalanság

Kelet és Közép-Európában ma is sok ember él a szegénység küszöb alatt, és kénytelen elviselni a munkaerőpiac növekvő bizonytalanságát. Nyugaton a szegénység inkább egyes társadalmi csoportok problémája (nők, fiatalok, idősek), illetve „déli” probléma. A szocialista rendszer egyik legnagyobb vívmánya, a nemi egyenlőségre épülő női munkavállalás elveszett, és e régióban része lett a humán biztonsági problémának.

Környezeti bizonytalanság

A két régió hasonló problémákkal küzd. Kelet-Európában a környezet elhanyagolása, a háborús konfliktusok az energiabiztonság hiányát, a víz- és a levegőszennyeződését okozták. Az átalakulás a víz- és szennyvízkezelés leromlását is magával hozta. Csak kis mértékben csökkent a levegőszennyezés mértéke. Nyugat-Európában is szembe kell nézni az energiaforrások szűkösségével, a levegőszennyezéssel, a globális klímaváltozással.

Egészségügyi bizonytalanság

Kelet-Európában a keringési betegségek vezető halálokok. A tbc is komoly veszélyforrás, különösen Romániában és Moldáviában. A fertőzött fecskendők átadása, a fiatalok fokozott szexuális aktivitása következtében elkerülhetetlen a HIV/AIDS járvány. Ugyanezek a humán biztonsági fenyegetések Nyugat-Európára is érvényesek.

Közösségi bizonytalanság

Kelet-Európában a fő fenyegetés a roma etnikai szegregáció, míg Nyugat-Európában az első, második és harmadik generációs bevándorlók fenyegetettsége. Kelet-Európában történelmi okokból jelentősek a nemzetiségi konfliktusok, gyenge a nemzetiségek védelme, gyakran fordulnak elő emberjogi jogséremlmek. Nyugat-Európában az utóbbi évtizedek tömeges bevándorlása miatt alakultak ki konfliktusok. A hagyományos társadalmi biztonság hiánya vezet az „etnikai-vallási” alapú szegregáció, társadalmi széttagozottság kialakulásához. A hagyományos európai érték, a tolerancia mértéke csökken. A „mi” és a „ti” konfliktus az egymástól való félelmen alapul. Ennek egyik példája a hollandok xenofóbiája a marokkóikkal szemben.

Politikai bizonytalanság

Kelet-Európában a nem demokratikus kormányok mindig veszélyforrást jelentettek állampolgáraikra. A rendszerváltás sok csalódással járt, a korrupcióval átitott politikai rendszerben sokszor nyújtanak rossz teljesítményt a politikusok. Ezek aláássák a közbizalmat, gátolják a külső és belső befektetői bizalmat, kétségbe vonják a közjavakhoz, a közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférést. Nyugat-Európa nagy kihívása, hogy erősödik a félelem, hogy a társadalom nem minden tagjára terjed ki a biztonság. A biztonságot az emberek nem tekintik többé közjónak. Második ok a félelemre, hogy az állam a rendet egyre inkább erőszakos eszközökkel akarja fenntartani. Végül probléma, hogy a hírszerzési és katonai szervezetek egyre jobban behatolnak az emberek privát szférájába, sérülnek az emberi és polgári jogok, egyidejűleg nőnek a rendőrség jogosítványai.

Személyi bizonytalanság

Kelet-Európa egyes országaiban (pl. Fehéroroszország) alig érvényesül a vélemény- és szólásszabadság. Ez a nyugat-európai demokráciáiban és az EU-hoz csatlakozott kelet-közép-európai országokban általában nem probléma. Azonban itt is erodálódnak a személyes szabadság értékei. Pl. a terrorizmus elleni harc örvén az állam túlzottan korlátozza személyes szabadságjogok egy részét (pl. adatkezelés, adatvédelem). Súlyos problémát jelent az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés.

Törvénytelen migráció

A megnövekedett illegális bevándorlás humán bizonytalansági helyzetet teremt a bevándorlóknál, miután ők ki vannak zárva a társadalombiztosításból, oktatásból, jóléti szolgáltatásokból. A legtöbben nők, és cselédként, illetve szexipari munkásként dolgoznak. Rasszizmus, idegengyűlölet és diszkrimináció kíséri a bevándorlást.

Megmerevedett konfliktusok

A régiók egyike sem immunis a legfőbb humán biztonsági fenyegetettség, a háború ellen. Pl. Bosznia-Hercegovinában 2,2 millió ember kényszerült elhagyni lakóhelyét. Európában a sok megmerevedett konfliktus kezelésére nagy erőfeszítéseket tesznek a folyamatok monitorizálásától kezdve olyan robusztus mechanizmusok működtetésével is, mint amilyen a Dél-Kelet-Európai Stabilitási Egyezmény.

Juhász Gergely Ákos

Mennyire lehet válogatós az Európai Unió az új tagállamok kiválasztása kapcsán?

Carroll, Dean: How selective should the European Union be when selecting its future members? = Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 12. vol., 2010. 3. no, 275–289. p.

Széles körben elfogadott tény, hogy az Európai Unió (EU) 2004-es, ötödik bővítési hulláma során csatlakozott államokban a demokrácia megszilárdulásához és a hangsúlyosabb piacgazdaság felé történő elmozduláshoz vezetett az uniós gazdasági és társadalmi eszmék terjesztése az adott, közép- és kelet-európai térségben. A jelenlegi gazdasági válság ellenére – mely kis híján több ország, köztük Lettország és Románia csődjéhez vezetett – az EU elvei tovább folytatják hódító útjukat kelet és dél felé, a béke, a stabilitás, az összhang és a gazdasági növekedés megteremtése reményében.

Nagy kihívás feltételek szabásával megteremteni a megfelelő környezetet Bulgária, Románia, Horvátország, Macedónia, Albánia, Szerbia és Montenegró, Törökország, Koszovó, valamint Bosznia-Hercegovina számára, hogy alkalmazni kezdhessenek az uniós jogszabályok és gyakorlatok megvalósíthatóságához vezető gazdasági és társadalmi reformokat. A Balkán államain kívül ráadásul Ukrajna, Moldova, Fehéroroszország, Marokkó és Grúzia is jelezte hosszú távú csatlakozási szándékát.

Vitathatatlan, hogy a csatlakozó államok által vállalt rövid távú nehézségek – a fokozott piaci verseny és a megnyíló határok, melyek a bevándorló munkások számának emelkedésével, munkanélküliséggel, a vállalkozások profitjának csökkenésével, kiéleződő etnikai ellentétekkel járhatnak – elengedhetetlenek az EU-tagság hosszú távú előnyeinek megalapozásához, és ez mind a nemzeteket átfogó szervezetet, mind a csatlakozni vágyó országokat nagy kihívás elé állítja. A jelentkezők számára megfelelő arányban kell adagolni a csatlakozás megvalósulásával kecsegtető reményt és a rájuk vonatkozó szigorú irányadó elvárásokat. Ha lépéseket tesznek előre, dicsérni és biztatni kell őket, ha nem tesznek eleget az elvárásoknak, el kell őket marasztalni – ahogyan az Bulgária esetében is történt, mert elmulasztotta megfelelő mértékben kezelni a korrupciót csatlakozása óta.

Az Unió további bővítése minden érintett számára kockázatot hordoz magában, egy geopolitikailag magába zárkózó államközösség ugyanakkor súlyosan megtépné a még nem csatlakozott államok érdeklődését. Saját, nemzetközi tényezőként történő megítélésének sem tenne jót épp, amikor az Egyesült Államok és a Nyugat vezető szerepe csökken, és egy új, többpólusú világkép bontakozik ki a hatalom keletre tolódása nyomán.

Carroll tanulmányában hangsúlyozza, hogy az újabb tagállamok kiválasztásának szigorú, ugyanakkor ösztönző feltételek mellett kell megvalósulnia, amennyiben az Unió szeretné a gyakorlatba átültetni a benne rejlő lehetőséget, hogy soknemzetiségű, multikulturális, nemzetek feletti szervezetté váljon, mely közösen vallott értékek égisze alatt segíti, egyesíti a hozzá tartozó nemzetállamokat, és nem engedi, hogy az etnikai alapú versengés gazdasági visszaeséshez, idegengyűlölethez, netán háborúhoz vezessen Euráziában. Jóllehet, a legújabb bővítési hullám megtervezése hosszadalmas, fokozatos munka, korlátokat mégis egyedül a jelentkező államokban alkalmazott reformok üteme szabhat neki, ha az EU valós gazdasági és politikai hatalmi tényezőként kíván kiállni a BRIC-országokkal (Brazília, Oroszország, India és Kína) szemben.

A szerző véleménye szerint ma már felesleges azon vitatkozni, szükségese-e a bővítés. A kérdés csupán az, mikor, hol és milyen gyorsasággal kell megindítani az újabb bővítési hullámot, a később ennek eredményeként az Unió államainak összetartására és egységességére nehezedő várható nyomás ellenére is. Kijelenti, hogy az EU-nak csak gazdasági és társadalmi szempontból kell szigorú válogatásnak alávetnie a csatlakozni vágyó országokat. Vallási és kulturális eltérésekre hivatkozva nem vétőzhatja meg egy állam jelentkezésének jogosságát sem, amíg az adott vallás vagy kultúra nem megy szembe az uniós emberjogi és demokratikus alapelvekkel. Carroll véleménye szerint a tökéletes homogenitás helyett a jótékony sokszínűséget kell célul kitűzni, mely az államokat közös jellemzők és egyetemes értékek mentén együttműködő partnerekké teszi, és olyan szilárd kap-

csolatokat teremt, melyek a későbbiekben megbízhatóan meghatározzák a nemzetek feletti szervezetet. Ezzel a megközelítéssel az EU valóban meghatározó nemzetközi tényezővé válhat számos fontos területen, például a kereskedelemben, a környezetvédelemben, a humanitárius segítségnyújtásban, sőt katonai szempontból is, miközben a békét, a fejlődést, az egyenlőséget, a gazdasági fellendülést, a polgárjogokat, az egyéni szabadságjogokat, valamint a tudományos és szellemi újításokat támogatja.

Carroll tanulmányának egyértelmű üzenete, hogy az EU egyedül a fentiekhez hasonló, megerősítő cselekvéssel képes eloszlatni az eurocentrikusság vádjait. Csak így bizonyíthatja, hogy nem kizárólag az alapvetően nyugati hitrendszerekhez tartozó kultúrákat ismeri el, hogy nem szándéka ellehetetleníteni az ennek a kritériumnak nem megfelelő országokat, mint például a muszlim Törökországot. A törökök felvétele az EU-ba erősítené az Unió sokszínűségét, a kultúrák közötti összetartást, és javíthatná a Nyugat és az arab, illetve muszlim államok viszonyát. Ráadásul, amennyiben Törökország – a többi új aspiránssal egyetemben – nem léphet be az Unió kötelékébe, nagy valószínűséggel Kínával és Oroszországgal fogja szorosabbra fűzni kapcsolatait. Kirekesztése a nacionalizmus újbóli felvirágzásához vezethet az országban, de akár ázsiai nagyhatalmi törekvések felé is fordíthatja a törököket.

A szerző azzal a kijelentéssel zárja írását, hogy a dél-kelet-európai és balkáni államok, még ha csak 10-15 év múlva is, de képesek túllépni a kulturális és vallási különbségeken és a Keletet a Nyugattól elválasztó eltéréseken, képesek újraértelmezni a nyugati világ és az EU alapelveit. A lehető legteljesebb, határokon átívelő egység létrehozásához az eurocentrikus szemléletet határozottan el kell vetni, a külső/belső kettősség kibékíthetetlen ellentétpárját pedig engedni kell a múlt homályába veszni.

Décsi Tímea

A pártok országossá válása a posztkommunista államokban

*Bochsler; Daniel: The nationalization of post-communist party systems
= Europe-Asia Studies, 62. Vol. 201., 5. No. 807–827. p.*

A tanulmány a pártok országossá váló megszervezésével kapcsolatos kutatásokat kiterjeszti a posztkommunista demokráciákra. A tanulmány azon kívül, hogy Kelet-Közép-Európa 20 országának 95 választásáról közöl mérési eredményeket, új magyarázatokat is kínál arra nézve, hogy egyes országokban miért területi alapúak a politikai konfliktusok, másokban pedig miért nem.

Magyarázatomat a társadalmi megosztottságra és a politikai választóvonalakra alapozom, valamint a nemzeti választási küszöbök hatásaira. Az ezekre a tényezőkre alapuló modellek nagyon pontos magyarázatot adnak a pártok országossá válásának változó szintjeire Kelet-Közép-Európában. Az eredmények segíthetnek a pártrendszerek területi struktúráinak vizsgálatára is, és hozzájárulhatnak az intézményi hatások jobb előrejelzéséhez.

A pártok országossá szervezetté szervezésének négy magyarázata

A politikai pártok a parlamenti helyeket választókerületekben szerzik meg, így pusztán a választási rendszer szemszögéből nézve a pártoknak nem lenne szüksége választókerületeken túlnyúló szervezetre a parlamenti mandátumok megszerzéséhez. Ennek ellenére a nagyszámú választókerülettel rendelkező országokban is a pártok országos szervezetekbe tömörülnek.

A centralizált államok és centralizált pártok hatásának kérdése

Egyes szerzők szerint az erős elnöki rendszerekben az elnökválasztási kampányok elősegíthetik az országos pártok kialakulását úgy, hogy országos pártok kapcsolódhatnak az országosan versengő elnökjelöltekhez. Az elnökjelöltek a pártokra mint a megválasztásukat elősegítő helyi forrásokra támaszkodnak, miközben a törvényhozásba bejutni kívánó jelöltek profitálnak az elnökválasztási kampányokból. Más rendszerekben más a pártok országos mozgalommá szervezése és törvényhozói-végrehajtó hatalom közötti összefüggés. Az ilyen országokban a parlamenti választások fő funkciója az, hogy a miniszterelnököt közvetlenül válasszák meg, és ezekben az esetekben az erős parlamenti vezetők az okai a pártok országossá válásának. Arányos képviselő esetében a választási verseny pártlistákra épül, és gyakran vannak nemzeti kompenzációs mechanizmusok, amelyek gátolják, hogy a pártok országos szinten versengjenek. Az egyéni választókerületi rendszerekben pedig hiányzik a hajtóerő: a jelölteket közvetlenül választják, és a választási rendszer nem ösztönzi a jelölteket, hogy pártokhoz vagy pártlistákhoz csatlakozzanak. Az erősen központosított államokban az országos politikai kérdések többet jelentenek a szavazóknak, mert ez az a kormányzati szint, ahol a legfontosabb politikai kérdések eldőlnek. A politikai szereplőknek kevéssé áll érdekében, hogy helyi vagy regionális szinten szerveződjenek, ha ezen a szinten nincs politikai felelősség, ezért az országos pártok létrehozása nem célszerű. Azokban az esetekben, amikor egyetlen párt ritkán képes csak többséget szerezni, a kisebb, akár

regionális pártok is bizonyos előnyökért cserébe királycsináló szerephez juthatnak. Például nyomást gyakorolhatnak a nagyobb regionális autonómia elérése érdekében. Ennélfogva még az erősen központosított államok esetében sem kell kihagyni a számításból kisebb pártokat. Továbbá, még a kétpárti versenyben is a versenytársak a regionális megosztottság vagy érdekek mentén szerveződhetnek. Erre lehet példa Ukrajna.

A választóvonal hipotézis

A központosítás alternatívájaként a párt országossá szervezését a társadalmi, társadalmi-gazdasági megosztottság területi következményeként lehet értelmezni, a központ-periféria és város-vidék választóvonalat az „alacsony szintű, országos jelleghez köthető területi jellegnek lehet tekinteni. Ezzel szemben az olyan „funkcionális” választóvonalaknak, mint a nyugat-európai gazdasági választóvonal, nincs területi jellege, úgyhogy az ilyen választóvonalak mentén szerveződő pártok legtöbb esetben országos jellegűek.

Azonban létezik a társadalmi megosztottság egy formája, amely kivételt képez e szabály alól. A nemzetiségi megosztottság szembeszökő Közép- és Kelet-Európában, és ez segít a pártoknak mozgósítani a szavazóikat. Majdnem minden országban vannak nemzetiségek, és ezek nagy számban hajlamosak saját pártjukra szavazni. A nemzetiségi öntudat hajtóereje lehet például az oktatás, a médiumok, a nyelvhasználat.

A választási rendszer beavatkozó jellege

A választási rendszer korlátokat szabhat a regionális pártok megalakítására nézve. Az országos választási küszöbök (Albánia 2,5%-Moldávia 6%) Kelet-Közép-Európában kizárhatják a parlamentbe bejutásból azokat a regionális pártokat, melyek szavazói csak egy bizonyos területre korlátozódnak, mivel meg kellene szerezniük a szavazatok 50%-át. Ennél fogva az országos küszöb alatti pártok csak akkor tudnak mandátumhoz jutni, ha elég nagy a régió, amelyben működnek, és ott domináns szerephez képesek jutni.

A pártok országossá válásának kialakulása az idők során

A nyugati demokráciákban a pártok országossá válásának folyamata a gazdasági, társadalmi és kulturális modernizáció folyamatával együtt haladt. Kelet-Közép-Európában azonban a pártok kialakulásának és országossá

válásuknak a folyamata nem régi keletű. A politikai pártok szervezeti erejének kezdeti gyengesége okozhatta, hogy a pártok országossá válásának folyamata csak az egyre későbbi választásokon vált egyre erősebbé. A választások közötti volatilitás a térségben elvezethetett az erős helyi pártok felmorzsolódásához, ezzel együtt a pártok országossá válásához. A régió minden országa rendelkezik a kommunizmus örökségével, és a demokráciáik szinte egy időben alakultak ki. Másrészt viszont a nyugati demokráciákhoz képest kisebb bennük a társadalmi-gazdasági választóvonal. A nemzetiségi választóvonal azonban sokkal markánsabb, ezért a vizsgáltunk erre fókuszál. A korábbi tanulmányok a posztkommunista országok közül a 10 legstabilabbat vizsgálták. Elsőként jelen cikk tartalmazza a pártok országossá válásának széles körű számbavételét (1990–2007 között 95 választás). A pártok országossá válásának vizsgálata megköveteli a nemzeti választási szint alatti regionális, körzeti, kerületi választások vizsgálatát is. Az 1990–2007 közötti regionális és helyi választási eredményekből új adatbázist volt létrehozható, amely 66 623 országos szint alatti elemet tartalmaz (kerületi, regionális, városi és választóköri) adatokat 95 választásról. A Gini-féle egyenlőtlenségi együttható alapján a pártok országossá válására meghatározott eredmény a pártok és pártrendszerek választási támogatottságának területi heterogenitását méri, amely figyelembe veszi a területi egységekben a választói támogatottság különbségeit. A maximális értéket – az egyet (nagyfokú országossá válás) – akkor lehet elérni, ha a relatív párttámogatás (szavazatmegoszlás) az összes egységben tökéletesen megegyezik, miközben az érték a nullához közelít, ha az összes szavazat a terület kis részére koncentrálódik. A politikai decentralizáltságot a szerző a költségvetési decentralizáltság mértékéhez köti, mert annak ellenére, hogy léteznek ugyan helyi vagy regionális önkormányzatok, de sok esetben a központi kormányzati pénzalapok elégtelen kihelyezése miatt az igazi autonómia hiányzik. Az etnikai megosztottságnak a pártrendszer szerkezetének magyarázatára való vizsgálatakor az elfogultság elkerülésének érdekében mindenképpen szükség van az összes nemzetiségi csoport számbavételére. Azt alapul véve, hogy csak a földrajzilag koncentrált nemzeti kisebbségeknek lehet hatása a pártok országossá válására, a szerző nem méri az etnikai töredezettséget, csak annak a mértékét, hogy az egyes etnikai csoportok mennyire koncentrálnak meghatározott helyekre.

A pártok országossá válása Kelet-Közép-Európában

A választásokról szóló mélyelemzéses tanulmányok a párttámogatottság területi alapú meghatározottságának illusztrálására összesített adatokat

alkalmaznak, és ezeket a régiók és városok társadalmi-gazdasági jellegzetességeire vezetik vissza. Megállapítható, hogy a választási földrajz szorosan összefügg az adott terület etnikai szerkezetével, különösen számos balkáni országban, három balti államban és Szlovákiában. Továbbá, a vidék–város megosztottság a posztkommunista demokráciákban meghatározza a választói magatartást. Lengyelországban és Oroszországban a parasztpártok ideiglenesen sikeresek voltak, de nem tudták tartósan megőrizni a szavazatokat.

A centralizációs megközelítés és okság

A pártok országossá válása kapcsolatba hozható a kormányzati kiadások centralizálásával. A térség legtöbb országa erősen központosított. Hipotézisünk a következő: a decentralizált államokban gyakrabban vannak regionális pártrendszerek, a centralizáltakban országos pártrendszerek.

Etnikai megosztottságok és a választási rendszer modell

Erősebb területi és etnikai megosztottság és a magas választási küszöb esetén a pártok országossá válása kevésbé valószínű. Azok az elnöki rendszerek, ahol egyidejűleg egyjelöltes választókörzetek is vannak, szintén nem kedveznek a pártok országossá válásának. Az arányos képviseleti rendszerekben és a (fél)parlamentáris rezsimekben intézményi oka van annak, hogy a jelöltek és a szavazók országos pártokhoz csatlakozzanak, míg az egy képviselői helyes körzetekben és az elnöki rendszerekben nincs ilyen igazodási kényszer. Utóbbi esetben a választási rendszer nem bátorítja a jelölteket arra, hogy a körzethatáron túli kapcsolatokat létesítsenek, valamint a miniszterelnök-választásnak sincs országos jellege, ezért a pártok országos jellegűvé tétele valószínűtlen marad.

Juhász Gergely Ákos

Nemzeti identitás és a Másik: az EU a cseh tudatban

Esparza, Daniel: National Identity and the Other: imagining the EU from the Czech Lands = Nationalities Papers, 38. vol., 2010. 3. no., 413–436. p.

A tömegmédiá térhódításának köszönhetően a valóság egyre kézzelfoghatóbban jelenik meg az emberek előtt. A legújabb kori társadalom információáradatában a valóság rendkívüli összetettsége megfosztja a modern embert tájékozódási képességétől. Ebben a képek uralta világban elkecsesedett küzdelem indult magunk megkülönböztetésére. Ezt a különbséget, illetve a különbség-azonosság kettősségét választotta Daniel Esparza tanulmánya kiindulópontjának. Az önmeghatározáshoz a Másik egy részét magunknak kell vallanunk. Az önazonosság ezáltal két merőben ellentétes erő egymásra hatásából bontakozik ki: a vágyból, hogy hasonlítsunk, és az ezzel párhuzamos kívánságból, hogy különbözzünk. Esparza tanulmányának alaptétele, hogy az identitás megalkotásához elengedhetetlenül szükséges a Másik jelenléte.

A Másik többnyire negatív ellenpontként fogalmazódik meg, melylyel szemben az egyén, a csoport, az etnikai közösség vagy a nemzet kialakíthatja saját önazonosságát. „Mi” mások vagyunk, mert különbözünk „tőlük.” Ebből a szempontból tehát a Másik ellenség, fenyegetést jelent. Esparza szakít ezzel a felfogással, és a Másikat egyszerre vizsgálja negatív és pozitív tényezőként. Meglátása szerint a nemzeti identitás kialakítása is elképzelhetetlen egy erős befolyással rendelkező Másik nélkül: amikor a Másikat vagy annak egy részét „csodáljuk” és utánozzuk, a másik pozitív előjellel szerepel; amikor a Másikat vagy annak egy jelentős részét „utálni” véljük, a Másik negatív tényezővé válik. A Másik tehát egy olyan szimbolikus elem az önmeghatározás kialakításában, amelyre mint egy képernyőre kivetítjük a magunkról alkotott képet – mind a pozitívat, mind a negatívát. A Másik lehet egy személy, egy történelmi személyiség, egy zenekar, egy etnikum, egy nemzet, egy birodalom egy ideológia, egy vágy vagy akár egy politikai rendszer, mint a demokrácia.

Esparza tanulmányának központi témája a tény, hogy a Cseh Köztársaság esetében az Európai Unió vált a meghatározó Másikká. Az uniós csatlakozás két szempontból is szinte „rituális” jelentőséggel bír: egyrészt a jelenlegi cseh nemzeti identitás átalakulásában, az identitás-válság orvoslásában, melyet a korábbi meghatározó Másikként működő tényezők – a kommunizmus, a Szovjetunió és a Varsói szerződés, valamint Csehszlovákia – megszűnése váltott ki 1989 és 1993 között. Másrészt az EU-ba vezető út hatékonyan megerősítette a 19. századi cseh nemzeti újjászületés

egyik legjelentősebb, legjellemzőbb tényezőjét, a demokrácia értékét. Ezt támasztja alá az is, hogy a csehek számára az EU elsősorban a demokráciát képviseli.

Hogyan, mikor és miért pozitív, illetve negatív tényező az EU? A csehek az EU tükrében kialakított önmeghatározásának vizsgálata során Esparza az alábbi forrásokat használja fel: Václav Havel és Václav Klaus cseh köztársasági elnökök hivatalos megnyilvánulásait, a fő cseh politikai pártok választási programjait, valamint a felmérésekből tükröződő közvéleményt. Célja a három forrás elemeinek egyetlen besorolássá való összedolgozása. Esparza átmenetileg a Másik osztályozásának szintjeit, annak pozitív vagy negatív besorolását négy fő szempont alapján javasolja meghatározni: (I) demokrácia: az EU segíti vagy korlátozza a demokráciát a Cseh Köztársaságban?; (II) cseh nemzeti önmeghatározás: erősíti vagy korlátozza az EU a nemzeti identitást?; (III) gazdaság: az EU javítja-e az életszínvonalat a Köztársaságban?; (IV) nemzetközi biztonság: erősíti-e az EU a Cseh Köztársaság biztonságát vagy fenyegeti azt? Általában véve akkor beszélhetünk pozitív Másikról, amikor a hozzá kapcsolódó megfeleltetések többsége – de nem szükségszerűen az összes – pozitív, elfogadott, részben vagy egészében átvett minta. Az Unió esetében példa erre az EU jogszabályok és gyakorlatok összessége, melyet a tagállamok önként átvesznek. A Másik ugyanakkor feltűnhet negatív tényezőként is, amikor a megfeleltetések többsége – de ismét nem szükségszerűen az összes – negatív előjelű, a hétköznapi értelmezés szintjén legalábbis elutasításba ütökzik. Az 50-es évek európai integrációját például tudatosan a második világháború ellenpontjaként hozták létre.

2004 májusában a Cseh Köztársaság földrajzi elhelyezkedése nem változott, Európa politikai térképe azonban e dátum után Esparza véleménye szerint két egymástól merőben eltérő formában jelent meg a cseh emberek tudatában.

(I) Az emberek egy része az EU-csatlakozást „belülről kifelé” történő nyitásként élte meg, mintha a Cseh Köztársaság jelképesen a Nyugat felé mozdult volna el, amikor a Nyugatot jelképező EU tagjává vált. Ezt a csoportot képviseli Václav Havel, a Cseh Szociáldemokrata Párt (CSSD), a Kereszténydemokrata Unió-Csehszlovák Néppárt (KDU-CSL) és a cseh lakosság nagy része, akik az EU-t pozitívan ítélik meg, és a csatlakozást egy szabad, demokratikus állam szabad döntésének eredményeként élik meg. Úgy vélik, országukban a demokrácia, a nemzeti identitás, az életszínvonal és a nemzetközi szintű biztonság megerősödik. Röviden, a csehek jól járnak a csatlakozással. Történelmi szempontból ezek a képzetek a múlt azon korszakaival köthetők

össze, amikor a csehek virágzó nyugati birodalmakkal sorolták magukat egy szintre, mint például az Első Csehszlovák köztársaság idején (1918–1938), melyet az akkori demokratikus nagyhatalmak, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország is elismertek.

- (II) A másik csoport ugyanakkor éppen ellentétesen éli meg az EU-csatlakozást: „kívülről befelé” történő elmozdulásként, mivel az EU „elkerülhetetlenül” betör a Cseh Köztársaság területére, ami által a csehek hátrányokat szenvednek. Ebbe a csoportba sorolható Václav Klaus, a Polgári Demokratikus Párt (ODS) vezetői (a szavazók azonban nem), a Cseh- és Morvaországi Kommunisták Pártja (KSCM) és a cseh lakosság egy elenyésző része (többnyire a KSCM szavazói), akik a cseh szabadság és függetlenség megnyirbálására hivatkozva inkább negatívan látják a csatlakozást. Ezen második csoport tudatába a múlt azon időszakai vésődtek be élesen, melyeket egy világhatalomhoz fűződő nyomasztó emlékü kapcsolat jellemez.

Akár negatív, akár pozitív tényezőként, az EU mindenképpen átvette a meghatározó Másik szerepét a Cseh Köztársaság történetében a Másikat a múltban képviselő Szovjetuniótól, Harmadik köztársaságtól, kommunizmustól stb. – foglalja össze konklúziójában Esparza, majd még egy figyelemreméltó tényt említ: éppen a múlt vagy a jelen bármely meghatározó Másikának tükrében fogalmazódott meg a cseh identitás, és végig szorosan kapcsolódott a demokrácia eszméjéhez.

Dézi Tímea

A Szubszahara migrációja mint fejlődésgátló tényező

Wiedemann, Charlotte: Irrweg Migration – Wie Auswanderung zum Entwicklungshemmnis wird. = Blätter für deutsche und internationale Politik, 55 Jg. 2010. 9. No. 97–104. p.

A szegény kontinensekről Európába áramló tömegmigráció frusztrált nézetben: „a fehér ember keresztje”, rossz lelkiismerettel: „bűnhődés a gyarmatosításért”, önfelmentésképpen: haszon (hazaáramló keresetmegtakarítás, kamatozó munkatapasztalat, világlátottság) az anyaországok számára. Emberi-jogi szentimentalizmussal siránkozunk, ha az útrakeltek a partok előtt a tengerbe vesznek. A befogadó országok szociokulturális okokból

(„a multikulturalizmus csödjé”) ma már korlátozni szeretnék a bevándorlást, gazdaságilag ugyanakkor ráutaltak a szakképesített munkaerőre, demográfiaileg pedig a népesség-utánpótlásra. A különböző megközelítések kaotikusan ütköznek egymással, közös bennük az, hogy egyik sem érinti – a kibocsátó közeg oldaláról nézve – az elvándorlási folyamat komplex hátterét és nem feltétlenül pozitív visszahatását, továbbá – az egyéni szerencsekísértés veszélyeitől a vállalkozás végső kudarcáig – a migránsors egész humanitárius és szociális problematikáját. A helyi állapotok mélyreható ismerete híján nincsenek fix támpontok a kibocsátó térségek érdemi megsegítését célzó fejlesztéspolitika számára.

A specifikus vonatkozások körében tulajdonképp alig is állnak rendelkezésre célzott kutatások, hozzávetőleges ismereteket elszórt felmérések, részbeszámolók kínálnak. Jelen áttekintés talán szokatlan következtetései afrikai (szubszaharai) tapasztalati anyagra támaszkodnak, jobbára a Mali Köztársaságból.

Az elvándorlás helyi hátteréről. – A felnövő generációk tagjait egyáltalán nem csak a megélhetési gondok indítják útnak: közrehat a korrupció, bürokratikus posztkoloniális helyi rendszerek konszenzushiánya, a gyarmati időkől visszamaradt külső tájékozódáskényszer, nem ritkán a periféria önmegvetése, valamint egy, a vándorló „harcos” örökölt kultuszát adaptáló, folklórszinten begyökerezett hőstudat. E kultusz jegyében az otthon maradás (főleg az első szülöttre nézve) a férfiúi gyengeség, gyávaság szinonimája, ami a környezet, a nagycsalád megvetését is kiváltja. A szűkebb család meg is tesz mindent, hogy a jelöltet – a felszereléstől a tetemes fizetni valóig – az útra mielőbb felkészítse. Az út kivitelezése általában illegális: az egyes nagyvárosokban működő hivatalos munkástoborzó irodák adminisztratív feltételeinek édeskevesen képesek megfelelni. Az illegalitás a közvetítők, segítők által bezsebelt, hatalmas költségeket feltételez, életveszéllyel jár. – A szélsőségektől mentes politikát folytató, nem is a legszegényebb országok közé tartozó nyugat-afrikai Mali esetében, melynek adminisztrációja népi tömegeitől a maga francia hivatalos nyelvében is idegen, a közel 14 milliós összlakosságból így is jelenleg 4 millió (a felnőtt társadalomnak legalább a fele, szinte egészében a férfi lakosság?) tartózkodik országon kívül. Az elvándorlás társadalmi kultuszát itt egy népének személyiség (Griot) évtizedeken keresztül nagy erővel népszerűsítette.

A migrációs út kiszámíthatatlanságáról. – Európában keveset tudunk róla: a szubszaharai migráció nagyobb része el sem jut Európáig. Ehelyett jelentős tömegek a Közel-Keletre irányulnak vagy pedig körben járnak magában Afrikában; ma mintegy 7 millióan (ennél európai létszámuk sem magasabb) megkapaszkodnak a Dél-Afrikai Köztársaságban. Maliban is állomásoznak más államok vándorai, a távol levő helybeliek által hátraha-

gyott űrt kitöltve. A legbecsvágyóbb hányad szeme előtt lebeg Európa. Aki nem szenved hajótörést, és kitaró próbálkozással bejut, társul a kialakult nagyvárosi kolóniákhoz. Tartózkodási engedélyt szerez, hosszabb-rövidebb távra munkát talál. A szerencsétlenül jártakról nem készül módszeres statisztika, különböző forrásokból egymásnak ellentmondó, évi több ezres szintű becslések kerülnek forgalomba. De a jemeni vizekről is sok tetemet partra vet a dagály. A mali migráns adott esetben néhány évi szerény megtakarítás birtokában emelt fővel hazatér, mehet helyébe a másik. Ha kisebb a szerencséje, ha időnek előtte kitoloncolják, alig nézhet az otthoniak szemébe, talán másutt húzza meg magát. A halottak: már haláluknál fogva hősök; egy szenegáli nőmozgalom a szerencsétlenségek felelőseinek felkutatása és számonkérése érdekében ma még különös újdonságszámba megy.

Az anyaország hasznáról. – Globális számítások szerint 2009-re több mint 300 milliárd dollár rúgott a világmigráció hazautalt megtakarítása. Ez tekintélyes összeg, ám kiderül: túlnyomó hányada európai anyaországokat illet, Afrika részesedése mindössze 10 százalék. És az sem egyenletesen oszlik meg a migrációban jellemzően érintett országok között, szubszaharai színterre vonatkoztatva különösen szerény: talán enyhíti valamelyest a hazai nélkülözést, az életkörülmények távlatos javításához nem elégséges, még kevésbé képvisel gazdaságfejlesztő erőt. Így teljesen elvész a társadalmi kohézió a politikai tudatosodás számára. A migrációfolyamat ezt a kibocsátó régiót semmilyen irányban nem viszi előre. A tiszta hozam és a migráns út kockázatos ráfordítása, ami a közvetítők kezén elvész, null-szaldós. – A migráció ezekben az esetekben racionálisan elveszti az értelmét, elméleti következtetés: leszámolni a céltalan cirkulációval. Egyes elemzők feltételezik: az önerőből fejlődésképtelen régióknak nyújtott fejlesztési segélyek növelése kiválthatná az onnan eredő migrációt. A gazdasági reputáció és a migrációs elvagyódás fékeződése között egyenes összefüggés azonban nehezen kimutatható. A hatás – más elemzők megfigyelése szerint – kétségtelenül: legfeljebb 4 000 dolláros egy főre eső GDP-küszöb talán mégis érvényesül, ami mögött nem utolsósorban az ősi, irracionális készletek sejtethők. A szubszaharai Afrika ettől a küszöbtől mindenestre meglehetően messze áll. Megint egy másik kérdés a fejlesztési segéllyel való felelős, alkotó gazdálkodás, ami az afrikai politikáknak ritkán sajátja, és ugyanígy: a saját lábára állás kiküzdésének lehetősége. A szubszaharai Afrikának végül, de nem utolsósorban szüksége volna a nép füléig elhatoló intésre, tanításra is, ami szerint Afrika sok baja között a tömegmigráció e kényszeres típusa tévút, pusztító kór, zászlóelhagyás, mint azt Mbembe kameruni államelnök a függetlenség 50 éves évfordulója kapcsán az elsők között végre egyszer szóvá tette („Le désir généralisé de défection et de désertation,”).

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

Felkelések a világban 2009-ben: a düh etnográfija

Bertho, Alain: Les émeutes dans le monde en 2009: ethnographie de la colère = La Revue Internationale et Stratégique, 2010. 79. No. 75–85. p.

(A szerző az antropológia professzora a Paris 8 egyetemen.)

Az egy évvel korábbi diagnózis beigazolódni látszik: a társadalmi elégedetlenségek, nyugtalanságok fél évszázadonként felszínre törnek. Az utóbbi évek folyamatosan efféle felkelésektől mozgalmasak. Például: 1999. november: a seattle-i zavargások a Kereskedelmi Világszervezet (OMC) összejövetelek; 2000. szeptember: 2.: Intifada Izraelben; 2001. július: felkelés Bradfordban (Egyesült Királyság); 2002: felkelések sorozata Strasbourgban, Évreux-ben, Mureaux-ban; 2003: súlyos légzőszervi járványhoz kapcsolódóan felkelések Kínában; 2004: Palm Island-i felkelés egy a rendőrség által megölt bennszülött halálát követően stb. Számszerűen 547 felkelés tört ki 2009-ben a világ 96 országában, szemben a 2008-ban 52 országban megtörtént 131 eseménnyel szemben. 2010 első feléve további emelkedésről tanúskodik.

Pedig ez a növekedés nem megy „eseményszámba”. A jelenség szinte észrevétlen a megfigyelők és elemzők szemében. Ennek nyilvánvaló oka, hogy különböző politikai körülmények között törtek ki a felkelések. Szemben mondjuk a XVIII. század végén, a politikai modernség megjelenésekor jelentkező forradalmakéval vagy az I. világháború végén jelentkező kommunizmuséval. Az 1960-as évek végén (1968-cal) lezáruló, csaknem két évszázados időszak „mozgalmas”-ként jellemezhető: politikai, modern közösségi tereken zajlik, közéleti természetű. Ez a mostani szekvencia pedig nem mozgat meg nagy közösségeket, nem valamiféle utópia jegyében zajlik – „egyszerűen” összecsapások jellemzik.

A jelenséget a Charles Tilly által adott „repertoár”, vagyis a végrehajtás módja köti mégis össze. A mostani összecsapások különböznek a kétszáz évvel korábbiaktól, és globális természetűek. Vége az utcán emelt barikádok korszakának. Ma repülőtereket, autótutakat foglalnak el. Vége a hatalom reprezentáns helyeinek, mint például a Tuileriák elfoglalásának. Ehelyett autókat, gumiabroncsokat, szemetesládákat gyűjtanak fel: maszk

mögé bújtatott arccal lángot gyújtanak az éjszakában. Vége a tárgyalásoknak és röpcéduláknak. Helyettük a youtube-on és a dailymotionon hangzanak el a kemény szavak, lángoló képekkel alátámasztva.

A XXI. század felkelései mind a népek és az államok közötti elválásról tanúskodnak. Az intézményes háttér összeomlását, a politikai és társadalmi szubjektivitást jelenítik meg.

Az elemzés a 2009-ben a világ 96 országában lezajlott felkelésekre irányul. Az első hús az öreg Európában történt, valamint a Földközi-tenger medencéjében (ideértve Algériát is). Ezeken kívül Kolumbiában, Indiában és Pakisztánban s végül Kínában történtek többé-kevésbé azonos típusú események.

Mi az oka a megmozdulásokat motiváló haragnak? Helyesebbnek látszik a körülményekről, semmint az okokról beszélni. A szituáció társadalmi és politikai kontextust jelent, melyben az együttes akarat egyszer csak láthatóvá lesz. Régi viták jutnak el ilyenkor egy krízispontra. 547 esetből 61 helyzetben lehetett közvetlen politikai mozgósításról beszélni, ennél kevesebb, mintegy 48 esetben a lakosság–rendőrség kapcsolatának nehézségeit fejezték ki a legkülönbözőbb rezsimben lezajlott események. A több napos történéseket a kiváltó eseménnyel tipizálták az elemzők. A már említett politikai, illetve társadalom kontra rendfenntartók típuson kívül sorrendben számos esetet mutat az egyetemisták megmozdulása, a társadalmi csoportok közötti (városi) feszültségek kicsapódása, a sportesemények, az egy-egy fiatal halála következtében kirobbanó indulat.

Francia- és Görögországban három év különbséggel szinte ugyanaz játszódott le: egy fiatal halálában a rendőrség vélhetően felelős módon közreműködött, amire háromhetes nemzeti fellángolás lett a válasz. Látnivaló, hogy látens módon szemben áll egymással az ifjúság és a rendőrség, s itt nem posztkoloniális idegengyűlöletről van szó, hanem világjelenségről. De a világ szinte valamennyi pontján igen nagy számú az egyetemisták, iskolások és a rendőrség összetűzése: Argentínában, Banglades-ben, Kínában, Kolumbiában stb., valamint Venezuelában, ahol a válság a leg súlyosabb.

De nemcsak fiatal, hanem felnőtt halála is kiváltott 13 felkelést 2009-ben. További körülmények is alkalmat adtak az elégedetlenség kifejezésére, így a választásokhoz kapcsolódó megmozdulások (Iránban, Algériában, Bolíviában, Ecuadorban, Gabonban, Haitin, Hondurasban, Moldáviában, Oroszországban, Sierra Leonében, Törökországban). Korrupcióellenes tiltakozások alakultak ki Guineában, Kínában, Paraguayban, Indonéziában, Algériában, és Kenyában. A kormány elégtelen föllépése ellen természeti katasztrófák idején: Algériában kétszer is, valamint Kínában.

2008 és 2010 között erőszakos tömegmegmozdulások történtek a hatalom elmozdításának céljával Madagaszkáron, Iránban, Kirgizföldön és Thaiföldön.

A fenti esetekben felkelésekről talán beszélhetünk, de forradalmakról vagy ennek kísérletéről semmiképpen sem. A forradalom gondolata ugyanis legalább időleges összeforrottságot feltételez a nép és az állam között. De ilyesmire ma nem akad példa.

Ma a politikai reprezentáció egy különlegesen megosztott társadalomra vonatkozik, amelyben a csoportoknak teljesen eltérő érdekeik vannak. Például megszűnt a munkásosztály, de ez nem azt jelenti, hogy nincsenek munkások. Azaz objektív és szubjektív értelemben ezek az emberek nem támaszkodhatnak a politikai reprezentációra, politikai jogaik érvényesítésére a társadalomban. Thomas Hobbes fogalmai szerint többé nem jelentik a „társadalom szívét”, hanem pusztán „sokaságot” (Spinoza). Ilyen körülmények között a legősibb tiltakozási mód a felkelés. 2009-ben 51, a május 1-jei szakszervezeti felvonulásokat is ideszámítva 59, helyzet bizonyítja ezt. (A fémipari és hajóépítő spanyol, dél-koreai, valamint kínai munkások felkelése például.)

2008-tól fogva megnőtt az éhséglázadások száma, illetve a „drága élet” elleni tiltakozás. Újkeletiek az egy-egy híd vagy út felépítése, illetve lerombolása elleni lázadások. Ugyancsak „divatos” lett a szenny, a szemétszállítás módja, illetve eltüntetése elleni tiltakozás.

Sokkal kevésbé nyilvános, de nagyon is létezik a déli országok szegénynegyedeiben a víz és áramszolgáltatás elégtelensége elleni lázadás (például Szenegálban, Algériában, Kolumbiában, Elefántcsont-parton stb.). Meglepően sok a városi környezetben, utcán jelentkező, kereskedelmi konfliktus, az úgynevezett informális kereskedelem elleni lázadás: főleg Latin-Amerikában, de Algériában, Kínában, Kenyában, vagy éppen Lengyelországban is.

Ma nemcsak a városokban zajlanak lázadások, hanem magukért a városokért is. Globális jellegű, Dél-Amerikában éppoly ismert jelenség, mint Afrikában a slum lázadása abban az esetben, ha meg akarják szüntetni bádoggvárosaikat (2009-ben pl. Sao Paolóban, Accrában, Pakisztánban stb.).

A 2009-es felkelések egy részében véres, könyörtelen erőszak nyilvánult meg, ami civilek egymás iránti gyűlöletéről tanúskodik. Algériában például vagy a kínai lakosság ellen Pápua Új-Guineában, az ujjurok ellen Kínában, a koptok ellen Egyiptomban, az iszlám hívek ellen Birminghamban stb.

Gyakori volt, hogy valamiféle hagyományos ünnep – például az egyetemistáké Kentben és Minneapolisban, illetve Új-Zélandon – szolgáltatott alkalmat erőszakos összecsapásokra. (2010-ben már a facebookon is szerveztek efféle ünnepségeket, amely például Tours-ban felkeléshez vezetett.)

Hasonló alkalom „kínálkozik” egy-egy sporteseményen, amely egy ponton erőszakos összecsapás színhelye lesz. Az adott évben ilyen hokimeccsek voltak Svájcban (Rapperswil), az Egyesült Államokban (Los Angeles), Kanadában (Montréal).

A különféle csúcskonferenciák, tanácskozások újabban ürügyet szolgáltatnak a globalizmus elleni utcai tiltakozásnak, harcnak. Ez történt Strasbourgban, a NATO összejövele alkalmával, a G20-ak találkozójakor Londonban vagy Genfben is, a Kereskedelmi Világszervezet gyűlésekor.

A mai helyzetet úgy lehet leírni, hogy a politikusok egyre inkább bezárkóznak intézményeikbe, és egy spirál mentén szép lassan elvesztik azt a képességüket, ami valamikor egy adott társadalom érdekeinek reprezentánsává tette őket. A nép, és egyes népcsoportok egyedül kerülnek szembe a hatalommal, a pénzügyi megfontolásokkal, s ilyen helyzetben – szinte bármilyen krízis kapcsán – alakulnak ki a felkelések.

Az ismertett tanulmány a 2010 szeptemberében rendezett ENSZ-csúcs előtt íródott, abban a reményben, hogy Helen Clark és Rebecca Grynspan új lendületet adnak majd a világszervezet működésének, így kommunikációjának is. Kíváncsi lennék ugyanis, hogy az ENSZ Fejlesztési Programja javítsa a kommunikációt, amivel kifejezhetően koherens volt, és kinyilváníthatná hozzáadott értékeit. Erre a gazdasági és pénzügyi válság – sajnálatos módon – különösen jó alkalmat kínál, nevezetesen, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete a Washington által kínált konszenzus mellé odategye a maga kiegészítő véleményét.

Kakasy Judit

„Nem angyal, nem démon, csak ember”: az antiesszencializmus és ideológiai momentumai az orosz cionista értelmiség körében

Tsurumi, Taro: „Neither angels, nor demons, but humans”: anti-essentialism and its ideological moments among the Russian Zionist intelligentsia = Nationalities Papers, 38. Vol. 2010. 4. No. 531–550. p.

Bevezetés

Tudásszociológiai szempontból, ha egy nép vagy népcsoport elnyomás vagy asszimilációs törekvések súlya alatt él, akkor a legvalószínűbben olyan univerzális, esszencialista terminusokkal próbálja definiálni magát, mint a faj, a kultúra vagy az értékek. Az esszencialista nacionalizmust ide-

ális esetben két részre bonthatjuk: kulturális esszencializmusra és faji esszencializmusra. A francia univerzalizmusra adott válasz, a tizenkilencedik századi német romantika az első típus kiváló példája. A tizenkilencedik századi francia zsidóság esetében pedig a faji esszencializmusra találunk példát, mely elképzelés az asszimiláció nyomása alatt született meg.

Azok az orosz zsidó cionisták viszont, akik az Orosz Zsidó Cionisták Szervezetének – mely a Cionista Világszervezet egyik ága volt – tagjai voltak, és leginkább oroszul beszéltek a jiddish vagy a héber helyett, kifejezetten anti-esszencialista felfogásban publikálták mondanivalójukat. Írásaik az *Evrejszkaja Zsizny*, és a *Razsvet* hasábjain jelentek meg. Olyan híres héber kulturistákra kell itt elsősorban gondolnunk, mint Misa Y. Berdicsevszky és Jozef H. Brenner, akik még a nietzscheianizmussal kapcsolatban is szimpátiájukat fejezték ki.

Az orosz cionizmus és a *Razsvet*

Az 1881–82-es ukrajnai pogrom után indult útjára a Hibát Cion mozgalom, melynek fő célja a palesztinai kolonizáció népszerűsítése volt. Legtöbb vezetője ex-maszkilim (felvilágosodott zsidó értelmiségi) volt, akik modernizálni kívánták a zsidóságot, hogy az beilleszkedhessen a birodalomba. Sok, a századfordulóra liberálissá vagy szocialistává vált zsidó is a maszkilim soraiból került ki. A Cionista Világszervezetet Herzl alapította 1897-ben, az első Cionista Kongresszus alatt Bazalban.

Az itt tárgyalt orosz cionizmust mint „szintetizáló cionizmust” kell tekintenünk, amely erőfeszítést tett mind a palesztinai kolonizáció, mind a diaszpóra zsidóságának érdekében. Az 1905-ös forradalom következtében megalakult az állami Duma, melyben liberális zsidó politikusok is helyet szereztek maguknak. Tizenkettejük közül öt volt cionista. 1906-ban megtartották az első orosz cionista konferenciát, melynek során fő célul tűzték ki Oroszország demokratizálását, a nemzetiségi jogok elismertetését és az autonómia intézményének megvalósítását, a zsidóság nemzeti jellegének elismerését.

Annak ellenére, hogy a legtöbb orosz cionista a hébert tartotta a zsidóság nemzeti nyelvének, mégis inkább oroszul publikáltak, mivel így a cionista üzenete több emberhez juthatott el. A *Razsvet* és más zsidó hetilapok is orosz nyelven íródtak.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a sajtótermékeket, akkor azt találjuk, hogy kivétel nélkül mind tartózkodott a zsidóság lényegének esszencialista megfogalmazásától. A *Razsvet* például leginkább politikai és szociális kontextusban foglalkozott a zsidósággal. Kulturális és vallási témák rit-

kán bukkantak fel a lapjain. Az 1907-ben megjelent számok 308 cikkéből csak 6 volt ilyen. Ám még ez a 6 cikk is leginkább a szombati pihenőnap jogának megszerzése kapcsán íródott. Ez a tény annál is inkább meglepő, mivel az orosz zsidóság beolvasztására, asszimilációjára komoly törekvések voltak már abban az időben is. Az ok talán stratégiai lehetett. A lapot vezető Paszmanyik véleménye az volt, hogy a cionizmus ügyének minél szélesebb rétegekhez kell eljutnia. A másik ok az lehetett, hogy a zsidóság definíciója egyértelmű volt a cionisták számára, és nem igényelt különösebb kifejtést.

Antiesszencializmus és a zsidóság szociális területen való meghatározása

Ha közelebbről vizsgáljuk a *Razsvet* tartalmát, akkor azt láthatjuk, hogy az esszencialista diskurzus mellőzése mindenképpen szándékos kellett, hogy legyen. Az újság 1914-es számában Paszmanyik egyértelműen leszögezi, hogy „a cionista teória sohasem definiálta önmagát kulturális problémaként. A cionizmus mindig is kifejezte ellenérzését az Ahad Ha'amizmussal szemben, a testetlen vagy „spirituális” cionizmussal szemben”.

Ha ez így van, jogosan merül fel a kérdés, hogy vajon mit jelenthetett a zsidóság fogalma azok számára, akik Ahad Ha'am-nak ellentmondtak. Idel'son válasza *A zsidó egy nemzet?* című esszéjében az volt, hogy „a zsidó nemzet léte számunkra szociológiai tény”. Paszmanyik a nemzetet mint „környezetet” határozta meg, és nem redukálta a faj, nyelv, terület és kultúra fogalmaira. Nézete szerint az élet sokkal komplexebb annál, mintsem, hogy néhány fogalom elégséges legyen lényegének megragadásához. Elképzelése szerint a cionizmus nem azért született, hogy a múlt hagyományit életben tartsa, hanem azért, hogy a zsidóság társadalmi jövőjét biztosítsa.

I. momentum – a tömegek szocioökonómiájának alapjai vagy a nemzet szociológiai felfogása

A „tömegek” vagy a „nép” gyakran előforduló fogalmak az orosz cionista érvelésben. Ez részben azért van így, mivel a cionistáknak szükségük volt a tömegek támogatására, részben pedig a pozitívizmus, materializmus és populizmus befolyása okán. Paszmanyik önéletrajzi regényéből kiderül, hogy mielőtt cionistává vált, kedvenc filozófusa Comte volt.

A középkorban az európai zsidóság sokszor közvetítő szerepet töltött be a társadalomban. Közvetítettek a nemesek és parasztok között, a városok

és a vidék között stb. Sokan közülük pedig művészek voltak. Ám a társadalmi viszonyok megváltozásával, az iparosodással egy időben sokan elszegényedtek, miután e speciális szerepüket elveszítették. Az, hogy a zsidó lét gazdasági hátrányokkal kezdett együtt járni, az asszimilációs kedv megnövekedésének veszélyét hordozta magában. Amiként azt Idel'son is megjegyezte a *Razsvet* hasábjain, „...a tömegek rövidlátók; képtelenek távoli célokat kitűzni maguk elé, mivel híján vannak a történelmi perspektívának. Így mindennapi életük természete, és „szüklátókörűségük” okán kizárólag rövid távú célok megvalósításáért küzdenek.” Ő is attól félt, hogy ez a szüklátókörűség végül a zsidóság tömegeinek asszimilációjához vezet. Az orosz cionisták nem hitték, hogy a cionizmus mint eszme képes lesz megállítani ezt a folyamatot. Felismerték, hogy a tömegek szocioökonómiájának alapjain kell változtatni, ha az asszimiláció ellen fel akarnak lépni. Paszmanyik jelmondata is az lett, hogy „az élet erősebb, mint az ideológia”. Az orosz cionisták hittek benne, hogy a zsidóságot általános szociológiai elvek inkább képesek befolyásolni, mint a zsidó nemzeti tudat új meghatározásának gondolata. Véleményük szerint, ha a cionizmus spirituális mozgalomként fogalmazódik meg, az a tömegekre hatástalan marad. Ugyanakkor fontos megemlítenünk, hogy bár elképzeléseiket nem esszencialista fogalmakban határozták meg, ők továbbra is zsidó nacionalisták maradtak.

II. momentum – a szociális terület fontosságának hangsúlyozása és a zsidóság apologetikus meghatározása elleni fellépés

Sok orosz cionista számára nem kizárólag a szociológiai kitekintés szült ellenérzéseket a zsidóság esszencialista meghatározásával szemben, de a zsidók és nem zsidók viszonyának tanulmányozása is. Az orosz nacionalizmus elsősorban imperialisztikus volt, és a zsidóságot nem kezelte önálló nemzetként. Így a birodalomban élő zsidóságnak elsősorban nem a genocídiumtól, de az etnocídiumtól kellett tartania. Az orosz cionisták célja tehát az volt, hogy az orosz lakossággal felismertessék és elfogadtassák a zsidóság önálló létezését. Ehhez az egyik stratégia szerint a többségi társadalomnak meg kellett értenie, hogy az adott kisebbség értékes és hasznos, és mint ilyen, joga van az önmeghatározáshoz. A *Razsvet*-ben és más cionista lapokban publikáló értelmiség kiállt amellett, hogy az orosz zsidóságnak jogot kell biztosítani ahhoz, hogy egy meghatározott közösséghez tartozhasson, ami azonban nem a többségi nemzettel szemben, hanem annak részeként határozza meg magát. Ahogyan, az a *Razsvet* egyik számában megjelent „...mi nem vagyunk sem angyalok, sem démonok, egyszerűen csak emberek vagyunk”.

Konklúzió

Az orosz cionizmus legjellemzőbb ideológiai vonása annak antiesszencializmusa volt. A nemzetet nem faji, vallási vagy kulturális, hanem szociológiai terminusokban határozta meg. Az orosz cionisták számára a nemzet létezése szociológiai tényként mutatkozott meg. Másképpen fogalmazva, nézetük szerint bármely közösséget megilleti a tisztelet, függetlenül annak érdemeitől vagy hasznosságától.

Juhász Gergely Ákos

SZEMLE***Közép- és kelet-európai népek és országok kapcsolatai*****„Nemzeti licit” a magyar–szlovák kapcsolatokban**

Gyárfášová, Olga: Signal der Mäßigung. Die Parlamentswahlen in der Slowakei 2010. = Osteuropa, 60. Jg. 2010. 8. No. 61–69 p.; Kaps, Carola: Entfremdete Nachbarn. Ungarn und die Slowakei sechs Jahre nach dem Beitritt zur Europäischen Union. = Südosteuropa Mitteilungen, 50. Jg. 2010. 3. No. 81–90 p.; Walther, Rudolf: Ungarn und Slowaken in der Nationalismusspirale = Blätter für deutsche und internationale Politik. 2010. 8. No. 31–34. p.

A 2010 júniusában tartott szlovákiai választások meglepetésnek számító eredményeként Fico nemzeti-populista erőkre támaszkodó baloldali kormányát – a koalíciós társak leszereplésével – újra jobbközép formációk szövetsége válthatta fel. (Kereszténydemokrata Unió, Kereszténydemokrata Mozgalom, Szabadság és Szolidaritás, valamint magyar kisebbségi szerveződésként a Most-Híd; Gyárfášová részéről az arányokat, jellemzőket illető tételes helyzetképpel.) Pozsonyban körülbelül hasonló módon billent át a mérleg, mint a két héttel korábbi prágai választásokon, s nem utolsósorban a cseh minta kölcsönzött erőt a szlovák ellenzéki kampány utolsó erőfeszítései számára. A baloldali koalíció bukása annál váratlanabb volt, mint hogy a magyarországi szomszédságban az április végi választások nyomán szintén újonnan felállt jobbközép kormány első lépéseinek egyike: a kettős állampolgársági törvény elfogadása, amely a győztes pártszövetség régi ígéretéhez híven a határon túli magyarok egyoldalú állampolgári befogadására irányul, a szlovákiai kampány csúcspontjához közeledve külön munícióval szolgált Fico és társai számára. A politikai túlélésében bízó pozsonyi kabinet, hiányolva Brüsszel egyértelmű állásfoglalását, huszonnégy órán belül radikális ellentörvényt szavazott meg, amely vonatkozó esetekben a szlovák állampolgárság megvonását helyezte kilátásba. A választások kimenetele azonban megmutatta: Szlovákiában a többség (még ha csak enyhe többségről volt is szó, egymagában a Smer ma is erős párt) e téren immár nem híve az eskalációnak, a radikalizálódó MKP helyett a mérsékelt Híd-at választó magyar kisebbség sorait is beleértve. A negatív kampány kontraproduktívnak bizonyult. A magyarországi törvény, sok egyéb dolga között, természetesen az új szlovák kormány számára is kihívás volt és maradt, de hitet tett a kérdés tárgyyszerű kezelése,

illetve a szlovák–magyar ellentétek csillapításának szándéka mellett, és az előd által elfogadott ellentörvény felülvizsgálatát ígérte. A magyar politikai vezetés várakozó álláspontra helyezkedett. A két új kormányfő mindenestre nem omlott egymás karjaiba, és Budapest az MKP-t előnyben részesítő szimpátiákat sem sietett átigazolni a Híd-ra.

A régi keletű magyar–szlovák (vagy az ingerlékenység foka szerint: szlovák–magyar?) szembenállást újra- és újraélesztő lépésként nem a magyar állampolgársági törvény az első és egyetlen: megelőzte például a Fico-kormány kisebbségi irányban kirekesztő, az EB és az EBESZ által is bírált (a Mečiar-féle alapokra, a 90-es évekre visszanyúló) 2009-es nyelvtörvénye, amely magyar viszonylatban hasonló felháborodást szült, mint szlovák szintén a magyar állampolgársági törvény, miközben az ottani, 11 százalékos lakossági arányt képviselő magyar kisebbséget valóságosan is sújtotta. A helyzet körültekintőbb kezelését az új kormány e kérdésben is napirendre vette. A szlovák kormányváltás tehát kilátásokkal kecsegtetett a szomszéddal kiéleződött feszültség enyhülését illetően. A gyúanyag azonban ottmaradt a levegőben, amit utána már elsősorban magyarországi részről tartottak életben, ahol a nemzeti doktrína követése tudvalevően éppen a jobboldali politika sajátja az 1918-as határokon túli kisebbségek gondjainak nyomatékos felkarolásával, illetve belföldi viszonylatban az önmagában meglévő Trianon-szindróma melegen tartásával. E ponton maga a Budapesten kormányzó FIDESZ–KDNP szövetség a parlamentbe bejutott, erős szélsőjobboldali párttal került versenybe.

Hogy a nemzeti „kártya” kijátszása az ellenségkép-kergetéssel esetünkben is a gazdasági és szociális válságfolyamatok függvénye, és közvetlenül az EU-integráció zavaraiból fakad, egyébként jól nyomon követhető az események logikájában. Fico és szövetségesei például, miután az EU-csatlakozás nagyívű átalakítását, a Dzurinda-kormány erőfeszítéseit követő „reformfáradtság” a társadalmi többséget 2006-ban a karjaikba lökte, hogy a stabilizált költségvetés rovására megkezdjék szociális ígéreteik valóra váltását, pontosan a globális pénzügyi-gazdasági válság begyűrűzése nyomán vették elő újra a kártyalapot.

*

A magyar–szlovák viták csúcspontján: a két választás között rendezte meg konferenciáját a Tutzingi Evangélikus Akadémiával karöltve a müncheni Súdosteuropa-Társaság (Tutzing, 2010. május 17–18.), hogy a két fiatal EU-tagállam között jó ideje fennálló viták irányát, várható alakulását áttekintse. Az eszmecserében magyar, szlovák, német és osztrák szakértők – politológusok, történészek, gazdaságkutatók diplomaták vettek részt, magyar részről: Ágh Attila, Losonczi Miklós, Szarka László; Szlovákia-

ból többek között Jan Gabor diplomata, Grigorij Mesežnikov – Nyilvános Kérdések Intézete (IVO, Pozsony) és Petőcz Kálmán – Fórum Kisebbségkutató Intézet (Somorja) volt jelen. Német, illetve osztrák résztvevőként Kai-Olaf Lang – Stiftung Wissenschaft und Politik (Berlin), Hubert Gehring – a Konrad Adenauer Alapítvány csehországi-szlovákiai közös irodája, Zdenek Lukas – Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche (Bécs), Emil Brix – Ausztria londoni nagykövete, Karl-Peter Schwarz – Frankfurter Allgemeine Zeitung, Wolfgang Aschauer – Chemnitz Műszaki Egyetem kapcsolódott be a munkába. A pályát létszámban és dinamikában egyaránt a „hazaiak” – azaz a németek és a bécsiek uralták.

A konferencia keretében az általános összefüggéseken túl – a társadalmi-politikai polarizálódás a két országban (Lang), a pártrendszer válsága és populista fókuszáltsága (Gehring, Ágh), a globális krízis (Lukas, Losonczi) – a történelmileg terhelt magyar–szlovák viszony, illetőleg az aktuális tendenciák súlyponti témáját vállalta fel Brix és mellette Schwarz. Brix jellemezte a közös királyi magyar időszak alatti szlovák, majd a csehszlovák érabeli magyar kisebbségi sérelmeket, illetve a végletesen megkettőződött történelemképet, amely az enyhültebb szakaszokban kiküldött akadémiai bizottságok egyeztetésképeinek vagy a civil dekonstrukció kísérleteinek egyként szívésszerűen ellenáll. Átfogó egyeztetésre kínált volna jeles alkalmat 1989 politikai átrendeződése vagy még inkább 1992, a szlovák szuverenitás kikiáltásának éve, de az alkalmat a felek elszalasztották. Sőt, 1995-ben a szlovák kultuszminisztérium egy kiadványa vég nélkül sorolta a már korábbról ismert vádpontokat Magyarországgal szemben. Ily módon az örökölt érzékenységek tovább mérgezik a szomszédsági kapcsolatokat, az európai integráció színterén még elengedhetlenebb partneri együttműködés a kisebbségi szindrómák túszává válik. (Ahogy Schwarz referátuma a nyelvtörvény kapcsán magyar oldalon a gyorsuló asszimilálás, a kettős állampolgársági ügyben – mint már régebben a budapesti státustörvényenél is – szlovák részről a kisebbségi autonóm tömbalakítás vagy az esetleges elszakadási kezdeményezések féltelmeit idézi.) Brix meggyőződése: a sérelmi múltat lezáró francia–német együttműködés sikere bizonyítja: következetes és fáradhatatlan munkával, de főként jó szándékkal ezek az ellentétek feloldhatók. Petőcz kiindulásul a folyamatos dialógust ajánlotta a végletes előítéletesség oldására.

A napi kisebbségpolitika útjait illetően a konferencián is előkerült a „kölcsonosság” és – szlovák részről – a „reciprocitás” elve, melyet a magyarországi résztvevő mellett Mesežnikov is segített tisztába tenni. Ha valami biztató a kapcsolatokban, az – a hivatalos érintkezés és kommunikáció sorozatos céltévesztésével szemben – a helyi/regionális együttműködés gyakorlata civil körben vagy ipari-gazdasági szinten (mint például a Kassa-, illetve Miskolc-körzet összefogása esetében).

A Súdosteuropa-Társaság folyóiratának beszámolója csak gyors előzetest kívánt adni az eseményről, a konferenciaanyag közreadása ugyanis előkészületben van. Egyes résztvevők időközben bővebben is kifejtették nézeteiket, így Schwarz a folyóirat soron következő számában. (*Anti-Revisionismus und Anti-Magyarismus an der Donau. = Súdosteuropa Mitteilungen.* 2010. No. 4–5. 118–132. p.)

Amilyen erőteljes kritikát kapott a konferencián egyébként a Fico-kabinet „nemzeti” politizálása, annyira elsikkadt (az itt ismertetett beszámoló tükrében) a budapesti vezetés kettős állampolgársági törvényének nemzet-eszmei hangsúlya. Az új magyar kormányprogramot egészében sem elemezte senki, legfeljebb K-O. Lang vállalkozott kulcsszavas minősítésre, ami szerint Orbán kormányfő újszerű törekvéseit (Orbán Viktor „negyedik kiadását”) „nonkonformista-konzervatív” értelmű kifejezéssel illette – a letűnt bal-liberális éra „technokrata nihilizmusával” szemben, természetesen mindkettőn meglehetősen anomáliát értve. – A kérdésre vonatkozóan egyoldalú logikájával is „hézagpótló” egy másik orgánium idevágó anyaga R. Walther tollából. Cikke szerint az áldatlan szlovák–magyar vita méregfoga az állampolgársági témával kapcsolatosan is abban rejlik, hogy mindkét fél a történeti jogrendet általában felülíró, sovinizmusra hajló etnonemzeti doktrína alapján áll (magyar oldalon ezt a volt Nagy-Magyarországra vonatkoztatott múltszemléletre értve), amivel „önrendelkezéséből” a társnemzet részesedését reflexszerűen kizárja. A nemzeti „önrendelési jog” önmagában megtévesztő fogalma, amely a nemzet-eszme történelmi karrierjének csúcspontján bekerült az ENSZ Általános Emberi Jogok Nyilatkozatának 1966-os kiegészítésébe, eredendően kölcsönviszonylatokra nézve releváns. A budapesti kormány egyoldalúan megalkotott kettős állampolgársági törvénye ugyanakkor a határon túli etnikai kisebbségeket – mintegy Trianon sérelmeit „orvosolva” – önkényes aktsussal hozzárendeli a magyar államisághoz. A lépés ártalmatlan „gesztus”-értéke a partnerek szemében messze nem garantált. A „nemzeti önrendelés” ilyen kiterjesztése Walther szerint egyértelműen a nemzetközi jogi normák szellemének megsértése. Ha Brüsszel – Pozsony jogos várakozása ellenére – mégsem reagált, úgy azt minden bizonnyal a Koszovó-esettel kapcsolatos rossz lelkiismerete magyarázza, ahol is a tartomány elszakadását egyszer már ezzel az „önrendelési” joggal igazolta.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségi politika

A fehér rasszista véleményeket meghatározó környezeti tényezők Angliában

Bowyer, Benjamin T.: The Contextual Determinants of Whites' Racial Attitudes in England = British Journal of Political Science, 39. vol., 2009. no., 559–586. p.

Az angliaihoz hasonló faji sokszínűséget mutató, multikulturális társadalmak egyik kulcsproblémája, hogy az etnikai kisebbségek által sűrűbben lakott területeken élő, a többséghez tartozó polgárok miként élik meg, hogy fajilag és kulturálisan más emberekkel körülvéve kell élniük. Az angliai kisebbségek területi koncentrálódásának köszönhetően könnyen elképzelhető, hogy bizonyos területeken idővel szám szerinti kisebbségbe szorulnak a fehérek. A fehér angol lakosság nagy része számára ugyanakkor a faji együttélés egyelőre a valóság egy távoli szeglete maradt (ha pszichológiailag nem is, földrajzilag mindenképpen). Bowyer tanulmánya az angliai etnikai kisebbségek egyenlőtlen eloszlásának a fehérek rasszista véleményeire gyakorolt hatásait vizsgálja.

Megalapozott-e a félelem, hogy egy terület etnikai sokszínűségének növekedése a rasszista ellenségeskedés felerősödéséhez vezet? Vagy a fehérek és a kisebbség tagjai közötti személyes kapcsolatok hatékonyan rációfolhatnak a pletykákra és mítoszokra, gyengítve a csoportok közötti ellenséges viszonyokat? Bowyer a helyi környezeti tényezők fehér rasszista elméletekre gyakorolt hatásának vizsgálatával próbál választ adni a kérdésekre, 1996–2001 közötti angliai felmérések adataira támaszkodva. A felmérések kérdései a fehér válaszadók rasszista beállítódásának mértékét kutatták, Bowyer pedig a válaszadók lakóhelyének környezeti tényezőiről szóló adatokkal vetette össze az eredményeiket. Bowyer kutatásának eredménye nem csak a különböző angliai etnikumok kapcsolatára világít rá. Számos hasznos információval szolgál a különböző helyzetekben született csoportközi kapcsolatok minőségéről is.

A tanulmány a társadalmi környezet rasszista elképzelésekre gyakorolt hatásáról szóló irodalom áttekintésével kezdődik, külön figyelmet szentelve a kontakt-hipotézist (*contact hypothesis*) és a faji fenyegetés elméletét (*racial threat theory*) érintő tanulmányoknak. Bowyer ezután az angliai rasszista erőszak témakörét érintő kutatások eredményeit vizsgálja.

A következő gondolati egység a Bowyer tanulmánya alapjául szolgáló felmérések és környezettanulmányok adatait tárgyalja, valamint ismerteti a kutatás során alkalmazott elemzési módszereket. Az ezt követő rész a fehér rasszista megnyilvánulásokat szemléltető többszintű modell bemutatása.

Az eredmények több szempontból is kiegészítik a rasszista megnyilvánulásokat befolyásoló környezeti tényezők tanulmányozásának korábbi rutinját. Először is, Bowyer kutatása minden korábbi azonos témájú kutatással szemben külön kezeli a három legnagyobb nem fehér angliai etnikumot. Másodsorban, olyan modelleket használ vizsgálódásai alapjául, melyek egyszerre két földrajzi szinten elemzik a környezeti hatásokat, érzékeltetve a kapcsolatok és a fenyegetettségérzés működési alapelveit az etnikai csoportok keveredésének különböző szintjein. Végül pedig, Bowyer tanulmánya olyan környezeti kontrolltényezőket is tartalmaz, melyek segítségével kiszűrhetőek azon nem etnikai alapú környezeti tényezők, melyek befolyásolhatják a fehérek rasszista megnyilvánulásait. Bowyer tanulmányának eredményei nemcsak bizonyítják, hogy a környezeti tényezők valóban számítanak, de arra is rávilágítanak, hogyan befolyásolják ezek a tényezők a csoportközi viszonyokat, mely rendkívül fontos információ a jövőbeli etnikai kapcsolatok megértése szempontjából.

A tanulmány eredményei egyértelműen azt igazolják, hogy az eltérő kisebbségi csoportok egyetlen „nem fehér” kategóriába való sorolása a csoportközi kapcsolatok fontos elemeinek szem elől tévesztéséhez vezethet. A nem fehér kategória alkalmazása a rasszista megnyilvánulások elemzésekor zavaros eredményeket hozott, míg a három legnagyobb nem fehér csoportot szétválasztva kiderült, hogy a felmérések fehér válaszadói teljesen különbözőképpen reagáltak a három etnikai csoport koncentrált letelepedésére Angliában. A feketék esetében a kontakt-hipotézis működik, a fehér és a fekete lakosság között létrejövő kapcsolatok valószínűségének növekedésével a fehér rasszista megnyilvánulások száma csökken. A pakisztániak és a bangladesiek közelsége ugyanakkor a faji fenyegetés elméletét igazolja, és több rasszista konfliktushoz vezet.

Bowyer arra is rámutat, hogy nemcsak a személy környezetének etnikai összetétele van hatással a személyre, hanem a személy is befolyásolja környezetének faji összetételét. Jellemző példa erre, amikor a legszélsőségesebben intoleráns fehérek „menekülésszerűen” kiköltöznek az egyre nagyobb számú kisebbségi etnikumnak otthont adó környékről, de ugyanilyen törvényszerű az is, hogy a kisebbség tagjai nem fognak a legszélsőségesebb faji nézeteket valló fehér közösségek közelébe költözni.

A három fő kisebbségi csoport megítélésében tapasztalható különbségeket tovább növeli az is, hogy a pakisztániak és a bangladesiek a fekete lakoságnál sokkal zárkózottabban, a fehér többségtől elkülönülve élnek,

és ebből a szempontból mellékes, hogy fenyegetettség és hátrányos megkülönböztetés hatására vagy szabad elhatározásból tesznek így a kisebbség tagjai. Különböző földrajzi szinteken is eltérő hatást gyakorolnak a kisebbségben lévő etnikai csoportok a többségi társadalomra. Bowyer egyik modellje igazolja például, hogy a fehér rasszista megnyilvánulások száma a nagy és növekvő számú pakisztáni és bangladesi lakossággal bíró területeken a legjelentősebb ugyan, de a területen, városon belül nem feltétlenül azok fordulnak erőszakos eszközökhöz rasszista indításból, akiknek a közvetlen szomszédja egy etnikai kisebbség tagja. A tanulmány annak a feltételezésnek is hangot ad, mely szerint az etnikai környezet vizsgálatából levont következtetések rendkívül megtévesztők, hiszen egyéb környezeti jellemzők is elkerülhetetlenül befolyásolják azokat. Nagy-Britannia pakisztáni lakosságának jelentős része például Észak-Anglia gazdaságilag hátrányos helyzetű városaiban összpontosul, ahol az erőszakos rasszista megnyilvánulások háttérben a gazdasági bizonytalanság is jelentős tényezőként állhat.

Bowyer kutatási eredményeinek pesszimista olvasata szerint bizonyos kulturális különbségek lehetlenné teszik, hogy a fehér lakosság olyan társadalmi kapcsolatokat építsen ki a pakisztáni és a bangladesi kisebbség tagjaival, melyek gátat szabnak a csoportok közötti ellenségeskedésnek. Az optimista olvasat szerint az etnikai kisebbségek angliai jelenlétének hossza a legmeghatározóbb tényező. A fehér lakosság által legelfogadottabb feketék érkeztek elsőnek Nagy-Britanniába, a pakisztániak és a bangladesiek ezzel szemben, átlagukat tekintve, a legfrissebb bevándorló csoportok közé tartoznak. Ez utóbbi két csoportról ráadásul megjegyzendő, hogy rendkívül fiatal populációkról van szó. Annak esélye tehát, hogy a fehérek pozitív, az előítéletek alól fokozatosan mentesülő kapcsolatot építhetnek ki e két csoport tagjaival, egyenes arányosságban nő az angliai születésű kisebbségek arányának növekedésével saját etnikumukon belül. Mindez arra enged következtetni, hogy az idő a csoportközi kapcsolatok javulásának malmára hajtja a vizet.

Ahhoz, hogy az eredmények különböző megítélése között igazságot tudjunk tenni, Bowyer szerint egyértelműen további vizsgálatokra van szükség. A tanulmányában felhasznált adatok például egy szűkös időintervallum felmérésein alapulnak. Az akkori kérdőívek feldolgozása óta az angol közvélemény minden bizonnyal változtatott meglátásain faji, etnikai és bevándorlási témában. Az azóta Anglia-szerte kitört tüntetések, a New York-i terrortámadások, a szélsőséges indulatokat kavarázó iraki háború, valamint a bevándorló származású brit öngyilkos merénylők londoni akciói minden bizonnyal jelentős hatást gyakoroltak a fehér angol közvéleményre. A muszlimellenesség különösen nagymértékben nőtt. Ehhez kapcsoló-

dóan jegyzi meg Bowyer, hogy tanulmánya abból a szempontból is korlátozott érvényességű, hogy olyan bizonytalan kategóriákkal dolgozik, mint a „feketék és ázsiaiak” vagy a „bevándorlók” csoportjai. Annak objektív felméréséhez, hogy az angliai fehér lakosság milyen mértékben táplál elenséges érzelmeket az egyes bevándorló csoportokkal szemben, olyan felmérésekre van szükség, melyek konkrét etnikai csoportokkal kapcsolatban tesznek fel kérdéseket. Bowyer, kutatásai eredményeképpen, arra a következtetésre jutott, hogy a kisebbség tagjai fizikai közelségének mértéke attól függően befolyásolja a többség csoportközi kapcsolatok iránti fogékonyságát, hogy az adott kisebbség mennyire illeszkedett már be a befogadó társadalomba. A szerző ugyanakkor hozzáteszi, ezt a feltételezést is ellenőrző vizsgálatok alá kell vetni, a különböző bevándorló csoportokat ért faji és etnikai konfliktusok összehasonlító elemzése útján.

Décsi Tímea

A kormány pártösszetételének hatása a bevándorlásra: a norvég példa

Gudbrandsen, Frøy: Partisan Influence on Immigration: The Case of Norway = Scandinavian Political Studies, 33. vol., 2010. 3. no., 248–270. p.

A kormány pártösszetételének bevándorlásra gyakorolt hatása tisztázatlan. Tudósok vitatkoznak a pártösszetétel befolyásának (*partisan theory*) jelentőségéről, és hogy az állam képes-e befolyásolni a bevándorlást. Noha egyes tanulmányok teljes mértékben elvetik az elméletet, mely szerint a kormány pártösszetétele hatást gyakorol a nemzetgazdasági mutatókra, számos kutató határozottan megalapozottnak tartja a feltételezést. De mi a helyzet a bevándorlással? A mindenkori kormány befolyása alá tartozik vagy kizárólag külső tényezők határozzák meg? A politikusok hatalmának mértékéről ez ügyben nem csak a tudósok, de maguk a politikusok sem jutnak közös megegyezésre. Gudbrandsen tanulmánya ebbe a vitába kapcsolódik be, amikor a norvég politikusok a Norvégiába történő menekült-bevándorlásra kifejtett befolyását vizsgálja.

Az írás első része a norvég pártok pártprogramban megfogalmazott, a menekültbevándorlás ügyét érintő állásfoglalásait elemzi. A pártprogramokban megfogalmazott álláspontok lehetnek bár általánosak és homályosak, de, ahogy Gudbrandsen kutatási eredményei is mutatják, a norvég politikai pártok így is szembeűnően eltérő módokon közelítik meg a

menekültbevándorlás kérdését. A befogadott menekültek száma azonban vajon az eltérő álláspontokkal szinkronban változott?

Gudbrandsen írása több szempontból is bővíti a vita korábbi szempontjait. Először is, noha a legtöbb mennyiségi felmérésben mellőzik, egyedül a menekültek származási és befogadó országainak párhuzamos tanulmányozása teszi lehetővé a politikai befolyás mértékének megbízható tesztelését. Gudbrandsen a kormány változásainak a menekültbevándorlásra gyakorolt hatásait panelelemzéssel vizsgálja az 1985–2005 közötti időszakban, 142 származási országban. Modellje tehát nem csak a befogadó ország, de a származási országok visszaigazoló adatait is szem előtt tartja. Másodsorban, a tanulmány csak *kormányzási tapasztalattal* rendelkező pártokat elemez. A téma irodalmában ugyanis szembeűnő, mennyire háttérbe szorulnak a korábban kormányon lévő pártok a szélsőjobboldali pártokkal szemben. Harmadsorban, számos országban a bevándorlás mennyiségi felmérésének a rendelkezésre álló adatok silány minősége az akadály. A norvég adatok több szempontból is megbízhatóbbak az átlagnál. A Norvégiába történő bevándorlásról készült statisztikák meglepően megbízható, részletekbe menő adatokat rögzítenek a bevándorlókról. Az illegális bevándorlás szintén ronthatja a hivatalos statisztikák minőségét, Norvégiában azonban még az utóbbi években tapasztalt növekedés ellenére is viszonylag alacsony az országban illegálisan tartózkodók száma.

A jó minőségű adatok rendelkezésre állása csak egy ok, amiért érdemes Norvégiát választani egy bevándorlási esettanulmány készítéséhez. Annak kutatásában, hogy létezik-e kapcsolat bevándorlás és pártpreferencia között, Norvégia több más szempontból is kiváló kiindulási pontnak bizonyul. Az ország távoli elhelyezkedése, északon, messze a fő bevándorlási célpontokat jelentő államoktól, a bevándorlás erősebb ellenőrzését teszi lehetővé a mindenkori norvég kormány számára, más ipari országok vezetőivel szemben. A norvég alkotmány szerkezete is kedvez a kormánypártok befolyásának.

Gudbrandsen kutatási eredményei azt bizonyítják, hogy a kormány pártösszetétele valós magyarázattal szolgál a menekültbevándorlás változásaira. A norvég pártok különböző módon és mértékben viszonyulnak a kérdéshez, és a különböző hozzáállások tükröződnek is a befogadott menekültek számának változásaiban. Hatásuk nem jelentős, de érzékelhető.

Az 1985–2005 közötti pártprogramok vizsgálatánál a tanulmány szerzője négy esetben talált következetes, világos álláspontot a menekült-bevándorlás tekintetében. Három párt vagy teljesen kihagyta hitvallásából a kérdést, vagy értelmezhetetlenül kétértelmű álláspontot fogalmazott meg. Ami azonban a pártprogramokból nem derült ki, kiolvasható volt újságcikkekből. A statisztikai elemzés alátámasztotta a feltételezést, mely

szerint a Munkáspárt és a Centrupárt által alakított kormányokhoz képest egy konzervatív kormány erősebb kézzel fogja a gyeplőt. Annak ellenére azonban, hogy a pártprogramok alapján a Centrupártot liberálisabbnak vélhetnénk a Munkáspártnál, a két párt kormányzása alatt befogadott menekültek számában csekély különbség mutatkozik.

Gudbrandsen tanulmánya arra a következtetésre jut, hogy a bevándorlási politika megváltoztatásának tekintetében a kormányban a konzervatív pártok a legmeghatározóbbak. A témában születő tudományos kutatások fókuszát tehát indokolt lenne a szélsőjobboldal pártjairól a főbb áramlatokat képviselő pártokra áthelyezni, hiszen elsősorban ezek a pártok gyakorolnak közvetlen hatást a bevándorlásra. Gudbrandsen nem tagadja a külső befolyásoló tényezők hatásait, de hangsúlyozza, hogy a nemzeti pártoknak is komoly beleszólása van a bevándorlás alakulásába.

Décsi Tímea

SZEMLE

Kisebbségi jog

„Emberi méltóság” intézményes foglalatban: az emberi jogok

Habermas, Jürgen: Das utopische Gefälle. Das Konzept der Menschenwürde und die realistische Utopie der Menschenrechte. = Blätter für deutsche und internationale Politik, 55. Jg. 2010. 8. No. 31–34. p.

A szaklap azon frissiben közli az emberi jogok aktuális helyzetképének szentelt majna-frankfurti konferencia (*Human Rights Today: Foundations and Politics*) súlyponti előadását. Elemzésében a jeles társadalomfilozófus a jogkézlet évszázados fejlődése során kikristályosodott „emberi jogi” normák relevancia-kérdését járja körül. Alapvető megállapítása: a háttérben rangrejtve is eredendően az emberi méltóság eszméje áll. A ma hatályos cikkelyek az emberi méltóságon tett megannyi erőszak: önkény, az elnyomatás, törbecsalás, vérontás évezredek át megélt tapasztalatának elemi elutasítását visszhangozzák, miközben a jogfilozófia lemaradásba került a kézzelfogható kapcsolat feltárásával. Az együttetés először az ENSZ Emberi Jogi Nyilatkozatában (1947) jutott kifejezésre, amely első cikkelyében az emberiség egyéneinek egyenlőségét emberi méltóságukkal és az azt reprezentáló alapjogaikkal méri.

Habermas témafelvetése közvetlen indíttatását egybek között a német szövetségi parlament által elfogadott, kétes „légi biztonsági” törvény (2006) példamutató alkotmánybírósi elutasításától nyerte. Ez a törvény a New York-i „szeptember 11.” apokaliptikus terrortámadásához hasonló esetekre Németországban a gépek lelövését látta követendőnek a „még nagyobb baj” megelőzése érdekében. Az alkotmánybírósi indoklása szerint a törvény intézményes önkénnyel kívánja előre kijelölni a lehetséges áldozati kört, tekintet nélkül egyéneinek oszthatatlan emberi méltóságára.

Habermas levezetésében (amely szavanként aranykarátot ér, lényegi tartalmát csak hiteles fordítás adhatná vissza) az emberi méltóság az egyének autonóm tudatával ítélkező felelős lelkiismeret kollektív foglalatát adja. A belőle kisugárzó erkölcsi parancsokkal jutunk el fokról fokra az alapjogi tartalmakhoz. Ez egyúttal a jogkézlet történelmi kibontakozásának útja a természet- vagy észjogtól (háttérben az észmorállal) a történelmi jog irányában, melynek során a maga lelkiismereti gyökerét mint utópiát megőrzi. A végkifejletben termékeny feszültség marad fent a definiált nor-

mák végessége és a lelkiismereti dimenzió teljessége, vagy egyszerűbben: gyakorlat és eszmény között, ami a további jogkiterjesztés motorja. E tekintetben a méltóság-eszmény maga eredendően polemikus dinamikáját is mindvégig megőrzi, ami okot ad némi optimizmusra az alkalmazás körének szélesítését illetően a készlet mindenkori terjedelme szerint – Ázsiában, Afrikában.

A lelkiismereti dimenzió felelősségvonzatán (felebaráti érzelmek, részvét, szolidaritás) lehetetlen nem észrevenni az emberi egyénről mint Isten képmásáról vallott keresztény tanítás lenyomatát. A méltóság-minőség fejlődése végighalad a „dignitas” történelmi alakváltásain (felkent fenség, rendi kiválóság stb.), míg elérkezik a tömegtársadalom egyéneinek egyenlő tiszteletet követelő, státusz-független önazonosságáig. Ezen a záróponton teljesezik ki egyáltalán az emberi méltóság-fogalom egész erkölcsi hordereje. A modern társadalomirányítás felelőssége, hogy az intézményes jogegyenlőséget kivívó egyének számára alapjogaik gyakorlati érvényesítését szociális és kulturális jogi biztosítékokkal is, (társadalmi demokrácia) körülbástyázza.

Habermas végezetül figyelmet szentel a törékeny fogalmi kör elemeivel történő, megtévesztő szándékú visszaélés gyakorlatának – egy olyan világban, amelyben a politikai verbalizmus talaján bármi és annak az ellenkezője is igaz. Az emberi jogok, az emberi méltóság fogalmainak hatalmi legitimációs álcaként történő felhasználása – az ENSZ Biztonsági Tanácsának partikularista vétókkal blokkolt kétes döntéseitől a különböző katonai intervenciók öngazolásáig – rövid távon bizonyosan lejárhatja az eszményt, teret adva annak elvi tagadására és dekonstrukciójára kész, romboló törekvések számára. Bízunk abban, hogy minden ilyesfajta igyekezet hosszabb távon biztos vereség elé néz.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Nemzeti önkép és történetpolitika Kelet-Európában 1989 után (Lengyelország, Ukrajna, Baltikum)

Nikžentaitis, Alvydas: Identität und Instrument. Geschichte und Außenpolitik in Osteuropa. = Osteuropa, 60. Jg. 2010. 8. No. 105–112. p.

A szovjet-bolsevik tömb és önmagában a szovjet állam felbomlásával 1990 tájékan visszanyerték szabadságukat és identitásukat azok a kelet- és kelet-közép-európai nemzetek, melyeket Moszkva, ha nem már előbb, a hitleri Németországot legyőző koalíció tagjaként a második világháború végén bekebelezett vagy csatlós sorba taszított. Az új politika, a társadalmi és gazdasági átalakítás tennivalói sorába tartozott, hogy a politikai szuverenitás és a háborút megelőző örökség talaján egymás közötti kapcsolataikat is újraépítsék. A régi kapcsolatokat sokféle, történelmi gyökerű vita terhelte, melyek, csak az északra eső régióknál maradvá, a Porosz-, Orosz- és Lengyelország, illetve a Lengyel-Litván Unió közötti korábbi összetűződések következményeit hordozták, élénken formálva az egyedi „történetpolitikákat”. Az első világháborút követő politikai rendezés a lengyel függetlenség helyreállításával, a három balti szuverenitás megteremtésével századok eltelté után először tette áttekinthetőbbé a térség arculatát. Az egymás közötti konfliktuspotenciált egyebek között a Lengyel-Litván Unió idejében végbement ellengyeledése után történelmi alapon a független Litvániához osztott, lengyel részről viszont 1920-ban anektált Wilna/Vilnius hovatarozása, továbbá Lengyelország – korábbi pozícióit szem előtt tartó – ukrán aspirációi, valamint a háborús időszakban a lengyel Honi Hadsereg és az Ukrán Felkelő Hadsereg kölcsönös túlkapásai adták. 1989/90-nel ezek az újabb keletű ellentétek is feléledtek, mindazáltal egyelőre nem tényezők az új történetpolitikában.

A szabadságukat visszanyert szuverenitások új kapcsolati politikáját az európai egységesülési folyamat együttműködési parancsa határozta meg. Számosan az EU tagjaivá is váltak, mások erre aspirálnak. A merőben új európai konstelláció kedvező lehetne a múltban gyökerező viták szisztematikus feldolgozása számára. A konszenzus irányába való elmozdulást ugyanakkor elsődlegesen a második világháború során, illetve a háború befejeztével Moszkvától elszenvedett sérelmek, csapások sorsközössége és

közös emlékezete alapozta meg. Lengyelország kettős megszállása – még a német–orosz front megnyitása előtt – a Molotov–Ribbentrop-paktum keretében, a katyini mészárlás, a Baltikum bekebelezése, a hitleri kollaboráció ürügyén végrehajtott tisztogatások, internálások, a keleti lengyel területek végleges elcsatolása, az ott élő lengyelek elűzése: mindez egy hullámhosszra fűzte az új szuverenitásokat. – A szovjet államkötelékekbe már kezdettől besorolt Ukrajna mindenekelőtt a háború előtti „holodomor” – a 30-as évek politikai adminisztratív úton előállított, sok milliós áldozatot követelő éhínsége kapcsán csatlakozott a közös emlékezethez.

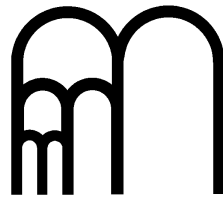
A szovjetizálással megszenvedett tapasztalatok birtokában, ha feledésbe nem is mentek, súlyukat veszítették a régebbi múltban gyökerező ellentétek. A súlyosabb vádak Moszkva fejére szálltak és szállnak a mai napig, annál inkább, mivel az új, „magára maradt” Oroszország, noha a szovjet korszakot egyébként kiveti múltjából, a győztesek sorában megvívott világháború örökségét a cári orosz hatalmi hagyományokkal azonos rangon vállalja, és semminemű felelősséget nem érez a szovjet politika más népek, nemzetek ellen elkövetett bűneivel kapcsolatban. A mai Oroszország a meggyötört, leigázott népek megkövetése helyett a maga történetpolitikáját sokkal inkább durva ferdítésekkel és általánosításokkal előállított ellenvadásokra alapozza. Ezekben első helyen szerepel a két háború közötti Lengyelország „kalandorpolitikája” vagy a balti államok „hitleri kollaborációja” a front mögött. Ehhez képest a történelmi lengyel–orosz ütközések groteszkbe hajló lenyomatát adja a cári időszak ama november 4. nemzeti ünnepének rehabilitálása, amely a 17. századi lengyel–litván megszállás alóli felszabadulás eseményének állít emléket (ma néhány napnyi távolságra a pártállami november 7.-étől), miközben Moszkva idejekorán és többszörösen is valóságos elégtételt vett a régi vereségéért.

A posztszovjet korszak volt rab nemzetei régi történelmi beidegződéssel ettől az Oroszországtól is tartanak, és semmi esetre sem mennek túl az Európai Unió hivatalos keleti politikájának óvatos távolságtartásán. Régi vitáikat legalább is pihentetve, inkább egymás között keresik az összefogás útját. Így jó úton halad például a lengyel–ukrán, valamint a lengyel–litván együttműködés. Utóbbi viszonylatban a két ország történetpolitikáját át- meg átszővi a Lengyel-Litván Unió egykorú politikai közösségének „boldogító” emléke, Wilnárol pedig nem sok szó esik. Lengyel–ukrán vonatkozásban a háborús német- és oroszellenes felkelőcsoportok gyakran céltévesztő tevékenysége is – melynek során ukránok és lengyelek öldösték egymást – pillanatnyilag mindkét részről jószerivel titkosított. A kétoldalú együttműködés tartós politikai konszenzusát a múltfeltárás kölcsönös elejtése vagy elodázása hosszabb távon persze mégsem segíti. Könnyen megbosszulhatja magát az elvi és a gyakorlati politika szétvá-

lása. Ezért is kívánatos volna hosszabb távon – konfrontálódás helyett – a gazdasági kapcsolatból kiiktathatatlan Oroszország bevonása is a konszenzuseresésbe. Meg kellene hallgatni Moszkva álláspontját a német tényező vonatkozásában, lehetőleg tisztázva: a „kollaborációs” vád mögött mi a valóság és mekkora a német behatolásra támaszkodó, független helyi ellenállás aránya. Egyáltalán, a paktum vonzásában álló történések orosz és német összetevői együttes elemzést kívánnak.

A múlttal való nyílt, minden irányban következetes szembenézés fontosságára figyelmeztet a német–lengyel megbékélési folyamat 2005 táján bekövetkezett megzökkenése is, aminek tétje a hitleri megszállás lengyel-ellenes bűneinek, illetve – immár szuverén lengyel döntéssel – a lengyelországi németek háború végi kiűzésének közös feldolgozása, de valaki vagy valami mindig megakasztja a munkamenetet – utoljára az időközben leküzdött lengyel jobb-konzervatív fordulat sérelmi fellángolása.

Komáromi Sándor

Pro Minoritate

2011. TAVASZ

Státusz törvények – elmélet, törvényi keret, gyakorlat

SEVEL, Okszana: Diaszpóra-törvények a posztkommunista térségben. Túl jön és roszon, avagy meghaladható-e a polgári/etnikai nacionalizmus dichotómiája

CSÁSZÁR Melinda: A státusz törvény végrehajtásának romániai tapasztalatai

SZELE Áron – Tófalvi Zselyke: A nemzettest formálása. Állampolgárság és szavazati jog Romániában

KÁNTOR Zoltán – Pászán Zsolt: A határon túli románok és a románok státusz törvényei

OROSZ Sándor: Törvény és érdekvédelmi program a határon túli ukránok szülőföldi/anyaországi státuszáról

Kisebbségek a visegrádi országokban

KOVÁCS Orsolya Zsuzsanna: A lengyel státusz törvény és a litvániai valamint belarusz Polóniák

HALÁSZ Iván: Választások és kisebbségek 2010. A 2010. évi közép-európai választások tapasztalatai kisebbségi szemszögből

KATONA Flóra: A magyar-szlovák alapszerződés másfél évtized távlatából

Lelet

Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) állásfoglalása a Szlovák Köztársaság államnyelvtörvényéről

Szemle

BÍRÓ Béla: Fábian Ernő korszerűsége

Fábian Ernő: *Naplójegyzetek 1980-1990*, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010, 454 oldal

LÁSZLÓ Márton: Magyarságpolitika, kisebbségpolitika a Ceaușescu-korszak elején
Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Arany korszak? A Ceaușescu-rendszer magyarság politikája 1965–1974*, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2010, 570 oldal

A. GERGELY András: Etnicitásproblémák több megközelítésben
Feid Schmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010, 488 oldal

Szerkesztőség: 1055 Budapest, Falk Miksa u. 6.,

Tel.: +36-1-445 04 73, fax: +36-1-445 04 79

Internet cím: www.prominoritate.hu, • E-mail: redactio@prominoritate.hu

A hagyománytisztelet nem vaskalaposág: a megújult Századvég ezentúl digitális formában olvasható. Az új, dinamikus és modern karakter mégis az örökség megőrzésének vértjébe öltözik, egy régi Századvég külső megjelenését idézi meg. Akárcsak a szimbólumunkul választott fénix. A motívum jelképezi a „régit” és a megújult Századvégek viszonyát, a természet, az idő körforgását, a gondolatok és mítoszok örök visszatérését – de ébren tartja a reményt is: ha elvesztettük a politikát (lehetnek olyan korok, amelyekben mintegy megszűnik, mert nincs, nem lehet politika), bölcsesség, intellektuális kíváncsiság, nyitottság, bátorság, azaz átfogó reflexió révén méltóságát mégis visszaszerezhetjük magunknak. Ehhez pedig „csak” tenni kell a dolgunkat. Szándékaink egyértelműek: a politika méltósága mellett állunk.

G. FODOR GÁBOR • főszerkesztő

SZÁZADVÉG

POLITOLOGOSZ

Öt kérdéskörre kértünk választ a politológusszakma mintegy ötven képviselőjétől. Kérdéseink a következők voltak: 1. Miért éppen a politológia? Hogyan esett a választása a politikatudományra, mint hivatásra? 2. Mit gondol a politikatudomány a politikai tudáshoz és politikai cselekvéshez, azaz politikához való viszonyáról? 3. Mi a véleménye a politikatudomány hazai helyzetéről, a társadalomtudományok sorában, illetve az egyetemi oktatásban elfoglalt helyéről? 4. Megjéteése szerint kik és milyen művek gyakorolták a legnagyobb hatást a hazai politikatudomány alakulására? 5. Milyen szerzőket és műveket ajánlana azok figyelmébe, akik bevezetést szeretnének nyerni a politikatudomány, 58 illetve a politika világába?

ÁGH ATTILA, ARATÓ KRISZTINA, BALOGH LÁSZLÓ LEVENTE, BODA ZSOLT, BOZÓKI ANDRÁS CSIZMADIA ERVIN, ENYEDI ZSOLT, FABIÁN GYÖRGY, FRICZ TAMÁS, G. FODOR GÁBOR, GRESKOVITS BÉLA, GYULAI ATTILA, HAJNAL GYÖRGY, KÁKAI LÁSZLÓ, KENDE PÉTER, KERI LÁSZLÓ, KÖRÖSENYI ANDRÁS, KUMIN FERENC, MESZERICS TAMÁS, PÁLNÉ KOVÁCS ILONA, PESTI SÁNDOR, POKOL BÉLA, SZABÓ MÁRTON, SZIGETI PÉTER, SZÜCS ZOLTÁN GÁBOR, TÓKA GÁBOR, TÓTH CSABA
a politikatudomány ismeretelméleti előfeltéveiről, a politikatudomány objektivitásáról, a politikai cselekvéshez és tudáshoz fűződő kapcsolatáról.

www.szazadvég.hu/szazadvég

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A kéziratot – lehetőleg – e-mailben kérjük, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség címére (cholnoky@mol.gov.hu)

Szövegekői illusztrációként a kézirathoz fekete-fehér fényképet, grafikont, ábrát, táblázatot stb. külön fájlban lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A szövegekői kiemeléseket a szerző a kéziratban *kurzíválva* jelezze, a jegyzeteket lábjezret formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A jegyzetapparátusban a szerző a hivatkozott mű szerzőjét normál álló betűkkel, a hivatkozott mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak címét) *kurzíválva* emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai adatokat.

A tanulmányok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer „n”), a kiemelt recenzióké, kritikáké a 15 ezer „n”-et; a Szemle rovatban közölt referátumoké a 10 ezer „n”-et.

A tanulmányokhoz kérünk 5-6 soros magyar és lehetőleg angol nyelvű rezümét, valamint címfordítást mellékelni. A Szemle rovatban közölt írások bibliográfiai leírása:

Szerző (vezetéknév, vessző utónév): cím, alcím = forrás (általában folyóiratcím), évfolyam, év, szám, lapszám (tól – ig).

Levéltári anyag esetén: a levéltár megnevezése, az irat megnevezése, dátuma, lelőhelye, jelzete. Az irat többszöri megjelölése esetén: a levéltár rövidített jelölése (pl. MOL), az irat jelzete (pl. Belügyminisztérium Elnöki iratok: XIX-B-1-r).

A kéziratok leadási határideje: a negyedév első hónapjának vége. A tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai vagy más szakemberek lektorálják, a közlésről – e vélemények alapján – a főszerkesztő dönt.

Jelen felhívást a Kisebbségkutatás folyóirat honlapján:

<http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

is közzétesszük.